STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 11569

BER BOLEKHOVERS ZIKHROYNES

Ber

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x101, or by email at cmadsen@bikher.org.

ISBN: 0-657-11569-X

3048

EM.K
3.00

כלל-פארלאג

Printed in Germany

בער באָלעכאָווערס

זכרונות

אַרויסגעגעבן מיט אַריינפיר
און דערקלערונגען פון
ד״ר מ. ווישניצער

כלל-פאַרלאַג
בערלין, 1922-תרפ״ג

K L A L - V E R L A G
BERLIN SW 68 / MARKGRAFENSTRASSE 73

Copyright by Klal-Verlag, Berlin, 1922.

Gedruckt in der Klal-Druckerei, Berlin.

אינהאַלט

ארייַנפיר . . . . ז. 11
דער היסטאָרישער ווערט פון די „זכרונות". דעם מחברס געבורט־שטאָט. זיין משפחה. זיין פאָטער ר' יהודה. זיינע קינדער־יאָרן און ערציהונג. זיין ערשטע חתונה. דער קולטורעלער מצב פון אידן אָהנויב XVIII יאָרהונדערט. די ערשטע משׂכּילים. ר' בערס גט. זיינע לימודים אין תורה און וויסנשאַפטן. דער צווייטער זיווג. זיין לעבן אין טיסמעניץ. די השפעה פון קבלה. זיין לייענען ביכער (באָטעראָ, פרייזראָ, יוסף פלאַוויאוס, גראָציאוס, צופף, בעלאַרמיני, ראַדלינסקי א. אנד.). דער סאָציאַלער און פּאָליטישער מצב פון אידן אין לעמבערגער קרייז אינם XVI און XVII יאָרהונדערט. די ירידה פון פוילן. אויפשטאַנד און אַנאַרכיע. וואָס שרייבן פוילישע שרייבערס פון יענער צייט. ר' בערס מיינונגען וועגן דער לאַגע. די קאָנפעדעראַציע אין באַר. פירשט סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי. אינטעררעגנום (דאָס יאָר 1733). די מאַכט פון פּריצים און גלחים. פוילנס עקאָנאָמישער חורבן. די אויפלעבונג פון די קליינע שטעט. דער קליינער ווערט פון די פוילישע מטבעות סוף XVIII יאָרהונדערט. די פּאָרמען פון קרעדיט און באָרג. אידן פאַרשולדיגן זיך באַ פּריצים און גלחים. די אידישע פּראָפעסיעס. די אָרגאַניזיציע פון דער אידישער באַפעלקערונג און איר אינערליך לעבן. געלט־מאַנגל. אידישע שטייערן. די עקאָנאָמישע ירידה פון די פוילישע אידן. דער ועד הארצות און די קהלות. דאָס אָפּשאַפן דעם ועד. ר' בערס מיינונג. דער אידישער לעבנס־שטייגער אין יענער צייט. די ראַמאָלסדיגע רבנים. ר' חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט. דער וויכּוח מיט די פראַנקיסטן אין יאָר 1759. ר' בער — דער אָפּיציעלער איבערזעצער. די משפחה הורוויץ. השכלה און חסידות. ר' בערס טויט. מעמוּאַרן אין דער אידישער געשיכטע. שלוסוואָרט.

די עסקים פון ר׳ בערס פאָטער. אַ נײַ הויז. די חתונה פון ר׳ בערס ברודער. דער נײַער פּריץ. די געשיכטע פון אַ שותּפות. די געשעפטן פון ר׳ בערס ברודער אריה־ליב אין אונגאַרן. ר׳ בער ברײַנגט נוצן דעם רב ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט דורך זײַנע קענטעניש אין דער פּוילישער שפּראַך. פירשט פּאָניאַטאָווסקי און די פּוילישע פּריצים. ר׳ שאול וואַל דער אַרענדאַר. ר׳ בערס פאָטער באַקאַנט זיך מיטן פירשט פּאָניאַטאָווסקי. ר׳ שאול וואַל ווערט אַ יורד. די שׂרפה אין באָלעכאָוו אין יאָר 1729. נאָך אַ שׂרפה. די שותּפות צווישן פאָטער מיטן זון. דער טויט פון ר׳ בערס מוטער. די ראָליע פונם פירשט פּאָניאַטאָווסקי אין דער צווישנצײַט פונם יאָר 1733. שלעכטע צײַטן פאַר באָלעכאָוו. דער באָלעכאָווער רב ר׳ יוקל הורוויץ פאָרט אַריבער קײן בראָד. זײַן אָפּשײד־דרשה. דער רב ר׳ מרדכי הורוויץ. דער רב ר׳ משה. ר׳ בערס ערשט ווײַב. דער גט. ר׳ בער וואַרפט אַוועק זײַנע וועלטליכע לימודים. דער צווייטער זיווג. זײַן לעבן אין טיסמעניץ. די ראָרטיגע געלערנטע און שרײַבערס. די אידישע סוחרים אין טיסמעניץ און בראָד. אויסוואַל פון אַ באַשעפטיגונג. דער בייזער פּריץ יאַבלאָנאָווסקי. ר׳ בער קערט זיך אום קײן באָלעכאָוו. זײַן זיירע. זײַנע ערשטע געשעפטן אין אונגאַרן. אַ געפערליכע נסיעה אין מאַרמאַראָשער קרײַז. אַ מסירה וועגן פּאָשלינע. אַריה ליב טײלט זיך אָפּ פונם שותּפות. דעם פאָטערס צער. ר׳ בער מאַכט מיט אים שותּפות. מישקאָלץ. ר׳ בער מאַכט גוטע געשעפטן. אַ שלעכטער חלום. דער אָנפאַל פון באַוואָפנטע רויבערס אויף באָלעכאָוו. די אידישע קהלה איז אין אַ גרויסער צרה. די שטיצע מצד די פּריצים. דרײַ בקשה־שריפטן. די אונטערהאַנדלונגען מיטן פינאַנץ־מיניסטער. די קהלה דאַרף צאָלן קאָפּ־שטײַער. דער סכסוך צווישן פאָטער מיט זײַן שנור. נײַע אונטערהאַנדלונגען מיטן פינאַנץ־מיניסטער. די שותּפות צווישן ביידע ברידער. אונטערהאַנדלונגען מיט די אַלופים אין לוואָוו. לויטן באַפעל פונם לוואָווער בישאָף ווערט פאַרמאַכט די באָלעכאָווער שול. די נײַע וואָג. דער ווײַן־מסחר. דער שירוך פון ר׳ בערס זון יוסף. דער ווײַן־מאַרק אין אונגאַרן. דער מסחר מיט מטבעות. די פאַרבינדונג מיט אַ פּראַנצויזישן ווײַן־סוחר. דער גרויסער טריבונאַל פון פּוילן פאָרט אַריבער פון לובלין קײן לוואָוו. די חתונה מיט גרויסאַרטיגער שײנקייט. די פּוילישע מטבעות פאַרלירן זייער ווערט צוליבן אויפטו פונם פּרייסישן קיניג. אַ געשעפטליכע נסיעה קײן

אונגאַרן. די מעשה מיטן גנב. דאָס אידישע לעבן אין אונגאַרן.
ר׳ יצחק אייזיק טויב. די זיצונגען פונם גרויסן בית־דין אין לוואָוו.
דער נייער באָלעכאָווער פּריץ. דער שטרייִנגער אַנענט. די צרות
פון אירן. ר׳ אריה ליב איז מציל זיין קהלה. בעל־כּרחא־אַרענ־
דאַרן. ר׳ נחמן דער אַרענדאַר. ער איז דער גורם פון דער גרויסער
אָפּשאַצונג. די מייסטערשאַפט פון די אידישע גאָלרשמידן. די פּייער־
רינער אין אונגאַרן. וועגן דער אָפּשטאַמונג פון די אונגאַרן.
פּרייראָס בוך וועגן אַלטן און נייעם טעסטאַמענט. דער פּרייז פון
די פּוילישע מטבעות פאַלט. נעפעלשטע מטבעות. דאָס אָפּשאַפן דעם
ועד ארבע אַרצות. נייע שטייערן. ר׳ בער גיט צו אַ גרויסן ווערט
די מעשים פונם ועד. דאָס אָפּשאַצן פון די שטייער־צאָלער אין
באָלעכאָוו. די פאַרזאַמלונג פון די אידישע אַלופים אין לוואָוו.
ר׳ בערס טובות פאַר זיין קהלה. די קאָנפעדעראַציע אין באַר.
דער ערשטער צעטייל פון פּוילן. ר׳ בערס מיינונג. שלעכטע
צייטן. קרעדיט־מאַנגל. אויסגעלאָזט זיך דאָס געלט. די אַרענדע
פון באָלעכאָווער הכנסות. ר׳ בער אַלס אַרענדאַר. די אַרענדע איז ניט
געלונגען. בקשות צום פּריץ. ר׳ בער דערמאָנט זיך אָן זיינע פריהער־
דיגע געשעפטן. זיין קענטשאַפט מיט לעבערי. לעבערי גיט ר׳
בערן פּרייראָס בוך פאַר שאָפענע פעלן. דער אינהאַלט פונם בוך.
דער ווייַן־מסחר. נסיעות קיין אונגאַרן און דער פאַרקויף אין לוואָוו.
זיינע געשעפטן מיטן פירשט פּאָניאַטאָווסקי פון קיעוו. דער מאָסקווער
פּריץ. די שותּפות מיטן ברודער ווערט ר׳ בערן נמאס. זיי צעטיילן זיך.

ערשטע הוספה . . . . ז. 147

די קריטיק פון פּרייראָס מיינונגען וועגן משיחס קומען. דער
גלח דאַרלינסקי. ר׳ בער אַלס איבערזעצער אויפן ויכוח מיט די
פראַנקיסטן.

צווייטע הוספה . . . . ז. 149

ר׳ בערס ליטעראַרישע פּראָגראַם.

בער באָלעכאָווער / זכרונות

אריינפיר

דאָס XVIII־טע יאָרהונדערט איז אַן אינטערעסאַנטע עפּאָכע אין דעם אַלגעמיינעם לעבן בכלל און אינעם אידישן בפרט. די גרויסע גייסטיגע און פּאָליטישע באַוועגונגען פונם דאָזיגן יאָרהונדערט האָבן זיך אייגנאַרטיג אָפּגעשפּיגלט אינם אידישן פאָלקס־לעבן. אַן אויסערגעוויינליכן אינטערעס האָט פאַר אונז די דערציילונג פון אַ מענשן, וואָס האָט אין יענער צייט געלעבט, און מיר האָבן איצט די מעגליכקייט באַקאַנט צו מאַכן דעם לעזער מיט אָט דער דערציילונג — דאָס זיינען די זכרונות פון בער באָלעכאָווער.

אין דעם אַלטן וואָיעוואָדישן לעמבערגער געריכט, וועלכער עס האָט אין די צייטן פון דער אַלטער פּוילישער רעפּובליק געפּסקענט סכסוכים צווישן אידן און ניט־אידן, איז פאַרבליבן דער ענין פון אַן אָנקלאָגע, וואָס איז דערלאַנגט געוואָרן קעגן „לייבע און בערעק, תּושבים און הענדלער פון באָלעכאָוו און וויין־סוחרים אין לעמבערג“[1])

לייבע און בערעק זיינען צוויי פּשוטע נעמען, וואָס זאָגן אונז גאָרנישט, און קוים וואָלט עמיצער אינטערעסירט זיך מיט זיי, ווען מ׳וואָלט ניט אַנטדעקט אָט די דאָזיגע דאָקומענטן, וואָס וואַרפן אַ שיין אויף די צוויי ברידער, וואָס זיינען אין זייער דור געווען באַוואוסט אַלס אָנגעזעהענע אידישע כלל־טוער. דער יונגערער פון די צוויי ברידער, בער אָדער בערעק, האָט אָנגענומען אויף דער עלטער דעם פאַמיליען־נאָמען בירקענטאַל; ער האָט געשריבן מעמואַרן, איבערגעזעצט פון פרעמדע שפּראַכן אויף העברעאיש, און איז דער מחבר פון אַ ווערק וועגן דער סעקטאַנטן־באַוועגונג צווישן אידן. אין זיינע „זכרונות“, ווי אויך אין דעם אַנדערן ווערק, דערמאָנט ער אָפט זיין עלטערן ברודער אריה־ליבן אַלס אַ געניטן פאַרזאָרגער פון קהל.

בערס כּתבים זיינען וויכטיגע היסטאָרישע דאָקומענטן, דערהויפּט זיינען זיי ווערטפול, ווייל זיי זיינען אַ יקר המציאות. דאָס ווערק וועגן די

1) ז. Ž. Pazdro, Organizacya i praktyka żydowskich sądów podwojewodzińskich w okresie 1740—1772, Lwów, ז. 35.

סעקטעס, וואָס הייסט „דברי־בינה", האָט מען מיט אַ פּאָר יאָר צוריק אַנטדעקט אין דער טאַרנאָפּאָליער ביבליאָטעק, וואָס איז אויף יוסף פּערלס נאָמען. געוויסע טיילן פון אים האָט פאַרעפנטליכט ד"ר א. בראַווער[1]. די „זכרונות" האָט געפונען אינם „רזשואיש קאָלעדזש" (אידישער ראַבינער־סעמינאַר) אין לאָנדאָן אין יאָר 1912 ד"ר אַ. מאַרמאָרשטיין, וועלכער האָט נאָר אָפּגעדרוקט אַ פּאָר פראַגמענטן[2].

ס'איז אוממעגליך געווען אויסצופאָרשן, ווי אַזוי די „זכרונות", אַ ווערק פון אַ גאַליצישן מחבר, זיינען געקומען קיין לאָנדאָן אין אידישן ראַבינער־סעמינאַר. אין דער פאָרם, ווי מיר זעהען זיי איצט, זיינען די „זכרונות" פון בער באָלעכאָווער ניט קיין גאַנץ ווערק, אין וועלכן מען זאָל קאָנען זעהן אַ פולשטענדיגע ביאָגראַפיע פונם מחברס לעבן; מיר פאַרמאָגן נאָר אַ רייהע אַווטאָביאָגראַפישע פראַגמענטן, וואָס שילדערן צום טייל דאָס אידישע לעבן, עפּיזאָדן פון דער פּוילישער געשיכטע, גענוי באַשריבענע פאַקטן פון דעם עקאָנאָמישן לעבן, פאַמיליען־כראָניקעס, וואו־ניט־וואו צע־וואָרפענע געדאַנקען און מיינונגען וועגן פאַרשיידענע ליטעראַרישע און סאָציאַלע פראַגן און ציטאַטעס פון דעם מחברס העברעאישע איבערזעצונגען פון פּוילישע און דייטשע היסטאָרישע ווערק — דאָס אַלץ ניט סיסטע־מאַטיזירט און איין זאַך אויסגעמישט מיט אַ צווייטער.

דער כתב־יד איז געשריבן אין העברעאיש אויף 95 בלעטלאַך, 21 אויף 13 צענטימעטער די גרייס, און איז געשריבן מיט אַ קורסיוו־שריפט פונם XVIII-טן יאָרהונדערט[3]. די ערשטע 4 זייטן ברייגנגען ציטאַטעס (אויף העברעאיש) פון דעם דאַמאָלדיגן באַרימטן ספר „רעלאַטיאָני אוניווערסאַלי" פון רזשאָוואַני בענעסיאוס באָטעראָ — אַ ספר, וואָס בער באָלעכאָווער האָט שטודירט אין אַ פּוילישער איבערזעצונג. די ווייטערע 9 זייטן האָבן שוין אַ שייכות צו אַן אַנדער היסטאָרישן ווערק מיטן נאָמען „דער אַלטער און נייער טעסטאַמענט... א. אַז. וו." פון דעם ענגלישן טעאָלאָג און געשיכטע־שרייבער האָמפּריי פּרידאָ — אַ ווערק, וואָס אונזער מחבר האָט זעהר געשעצט, ווי מיר וועלן נאָך ווייטער זעהן. אויף זייטל 14 טרעפן מיר שוין אַ נייע זאַך — דער מחבר זאָגט אַרויס עטליכע שאַרפע ווערטער קעגן די בלבולים אויף דער אידישער אמונה. אין צוזאַמענהאַנג מיט

---

[1] מקור עברי חדש לתולדות פראנק וסיעתו. „השלח" 1917, כרך ל"ג און 1920, כרך ל"ח.

[2] אין Die Memoiren Beer Bolechows, „Zeitschrift für Hebräische Bibliographie, XVI, 84—91". נאָך אַ פּאָר אַנדערע פראַגמענטן זיינען פאַרעפנטליכט געוואָרן דורך ד"ר מ. לעווין אין „Jahrbuch der Jüdisch-Litterarischen Gesellschaft", Frankfurt a/M. XI, 1916.

[3] נומער 31 פון די מאַנוסקריפּטן אינם „רזשואיש קאָלעדזש".

רעם רערמאָנט בער באָלעכאָווער רי ראַליע, וואָס ער גופא האָט געשפּילט באַ רעם וכוח מיט די פראַנקיסטן אין 1759־טן יאָר. אַגב רערציילט ער אונז, אַז אַ פּוילישער שליאַכטיטש, וואָס איז בײַגעווען באַם ריספּוט, האָט אים געשײַנקט רעם איבערגערמאָנטן ספר פון באָטערא. פון זײַט 15 ביז 24 געפינען מיר ווײַטערע ציטאַטעס פון רעמזועלבינגן ספר. ווײַטער גייען פאַרשיירענע קאַפּיטלאַך פון האָמפּריי פּריירס ווערק „דער אַלטער און דער נייער טעסטאַמענט...", וואָס ציהען זיך ביז זײַט 42 פון אונזער כתב־יד. אין איין שטעל אויף זײַט 34, רייסט ער אינמיטן איבער און דערציילט פון זײַן פּלאַן צו שרײַבן אַ ספּעציעלן חיבור וועגן די פאַלשע טענות און בלבולים אויף דער אידישער אמונה.

די עצם „זכרונות" הויבן זיך ערשט אָן אויף זײַט 43 און גראָר מיטן לעצטן וואָרט פון אַ פראַזע. דער אָנהויב פון דער פראַזע איז אונז ניט באַקאַנט. ביז דער זײַט 190 ציהט זיך רעם מחברס שילדערונג פון זײַן לעבן און פון זײַן צײַט, אָבער אויך דאָ איז ניטאָ קיין שטרייַנגע אויסגע־האַלטנקייט אין פּרט פון כראָנאָלאָגיע און סיסטעמאַטישקייט. מיר האָבן בלויז זעקס פאַרשיירן־גרויסע פראַגמענטן, וואָס הויבן זיך אָפּט אָן אין דער מיט פון אַ זאַך און ענריגן זיך אויף רעמזועלבינגן אופן. דער מחבר פאַררופט זיך אָפּט אויף אַזוינע טיילן פון זײַנע „זכרונות", וואָס זײַנען אונז ניט באַקאַנט און זײַנען מסתמא פאַרלוירן געגאַנגען. קורץ קאָן מען זאָגן, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַן אַוטאָביאָגראַפיע אָהן אַן אָנהויב און אָהן אַ סוף — אַ גרויסן פראַגמענט, אָון ראָך אַ זעהר וויכטיגן און אינטערע־סאַנטן היסטאָרישן ראָקומענט, מיט וועלכן ס'איז כדאי צו באַקענען רעם ברייטן אידישן עולם.

אונזער אויסגאַבע פון די „זכרונות" איז צוזאַמענגעשטעלט שטרייַנג לויטן סדר פונם כתב־יד, און מיר האָבן נאָר רורכגעלאָזן אַ פּאָר ערטער, וואו ס'חזרט זיך איבער איין און די זעלבינע זאַך; צום סוף ברייַנגען מיר אייניגע אַוטאָביאָגראַפישע פאַקטן, וואָס זײַנען צעזייט אויף די ערשטע 42 זײַטן (ווי מיר האָבן שוין רערמאָנט, זײַנען די ערשטע 42 זײַטן בלויז איבער־זעצונגען פון אַנדערע ווערק, האָבן צו דער ביאָגראַפיע קיין שייכות ניט און גייען מחמת רעם ניט אַרײַן אין אונזער אויסגאַבע).

די שטאָט באָלעכאָוו, פון וואַנען אונזער מחבר שטאַמט, ליגט אין מזרח־גאַליציע, נאָר נאָהענט צו די קאַרפּאַטן. די שטאָט איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1612 פון רעם שליאַכטיטש ניקאָלאַי גיערזינסקי און האָט באַקומען פון איר גרינרער אַ באַזונדער פּריווילעגיע. לויט דער פּריווילעגיע האָבן די אײַנוואוינער פון אַלע דרײַ נאַציאָנאַליטעטן — אידן, פּאָלאַקן און רוטענער — געהאַט גלײַכע רעכט און די זעלבינע התחייבותן בנוגע צום

איינגטימער פון דער שטאָט. יעדער ניי־אויסגעקליבענער בירגערמייסטער פון דער שטאָט האָט געמוזט, בשעת ער פלעגט אָננעמען די שטעלע, געבן אַ שבועה אָפּצוהיטן גלייך די רעכט און אינטערעסן פון אַלע דריי נאַציאָ־נאַליטעטן. אינם XVII־טן יאָרהונדערט האָט אין באָלעכאָוו געהערשט אַ פולשטענדיגע האַרמאָניע צווישן אידן און ניט־אידן; די אידן האָבן געהאַט דעם פולן צוטרוי פון דער איבעריגער באַפעלקערונג, און ס׳איז באַוואוסט אַ פאַקט, ווען דער מוניציפּאַליטעט האָט באַאויפטראָגט מיט אַ זעהר וויכטיגער שליחות צוויי פאַרטרעטער־אידן. דער באָלעכאָווער פריץ האָט זיך זעהר גוט באַצויגן צו דער אידישער באַפעלקערונג און נאָך אַ שרפה, וואָס איז פאָרגעקומען בשעת אַן אָנפאַל פון די טאָטערן (אַזעלכע אָנפאַלן זיינען אין דער צווייטער העלפט פונם XVII־טן יאָרהונדערט געווען ניט קיין זעלטענע ערשיינונג), האָט ער געליען די אידן אַ גאַנץ באַדייטנדע סומע, כדי זיי זאָלן ווידער קאָנען אויפשטעלן זייער עקאָנאָמישן מצב[1].

מיר האָבן געפונען פאַר נויטיג אָנצוווייזן אויף די אויבנדערמאָנטע באַציהונגען אינם XVII־טן יאָרהונדערט, כדי געבן די מעגליכקייט צו פאַר־גלייכן מיט ריזעלבע פאַרהעלטענישן אינם XVIII־טן יאָרהונדערט, וואָס וועלן ווייטער בולט קלאָר ווערן פון אונזערע „זכרונות“.

אין דעם מחברס צייטן איז באָלעכאָוו געווען באַוואוסט מיט זיינע זאַלץ־גרובן[2]), פון וואָס ס׳האָבן געצויגן זייער חיונה גרעסערע און קלענערע אידישע אַרענדאַרן, ווי אויך אַנדערע זאַלץ־הענדלער. אַ חוץ זאַלץ, האָבן זיך די אידן פון באָלעכאָוו נאָך באַשעפטיגט על פי רוב מיט וויין, פּי־און פערד־האַנדל, ווי אויך מיט אַנדערע מסחרים.

די קרעמערס זיינען געווען פאַראייניגט אין אַ באַזונדערער חברה, וועלכע ווערט דערמאָנט און באַשריבן אין די „זכרונות“. אייניגע באָלעכאָווער אידן, ווי למשל, דער פאָטער פון אונזער מחבר, האָבן געהאַלטן אין אַרענדע פריצישע פּאָסעסיעס.

מיר קאָנען ניט דערגיין, ווען דעם מחברס אבות האָבן זיך באַזעצט אין באָלעכאָוו. דער עלטסטער מקור פון זיין פאַמיליע־שטאַם באַציהט זיך אויף אַ געוויסן יהודה־ליב, וואָס איז געווען דער עלטערזיידע פון אונזערן מחבר. יהודה־ליבס זון, ר׳ הירש, האָט געשטאַמט פון מעזעריטש (באַ בריסק דליטא) און איז געווען 8 יאָר אַלט, בשעת די רדיפות פון כמעלניצקיס צייטן. מיר ווייסן ניט, ווי אַזוי און ווען ר׳ הירש איז געקומען צו באַזעצן זיך אין באָלעכאָוו, די „זכרונות“ שילדערן אים אַלס אַ בכבודיגן זקן, וועלכער האָט געלעבט אינם הויז פון זיין זון יהודה (דעם מחברס פאָטער),

---

[1]) ז. „Allgemeine Zeitung des Judentums“, 1879, 283—285.

[2]) ז. Słownik Geograficzny אונטערן וואָרט „Bolechow“.

איז געווען געאַכט פון דער גאַנצער פאַמיליע און איז געשטאָרבן מיט אַ זעהר רוהיגן טויט אין 1743 אין דער עלטער פון 104 יאָר.

דעם מחברס פאָטער, יהודה, געבוירן אין 1673, איז געווען אַ בעל־אכסניה, אַ זעהר געניטער ווייַן־סוחר און אַ חוץ דעם, ווי ס׳איז שוין דער־מאָנט, האָט ער זיך אַ געוויסע צייט באַשעפטיגט מיט אַרענדע. זיין הויפּט־באַשעפטיגונג איז פאָרט געווען ווייַן־מסחר מיט אונגאַרן. ער איז גרינדליך געווען באַקאַנט מיט די ווייַן־מאַרקן אין אויבער־אונגאַרן און געהאַט אַ גרויסן קרעדיט באַ די אונגאַרישע ווייַן־פּראָדוצירער. דער ראָזינער יהודה איז געווען אַ זעהר בנעימותדיגער מענש, אַ נוח לבריות און איז געווען באַליבט סיי באַ ניט־אידן, ווי באַ אידן; באַ פּאָלאַקן, ווי באַ אונגאַרער; ער האָט באַהערשט ביידע שפּראַכן — פּויליש און אונגאַריש — אַזוי גוט, ווי זיין מוטער־שפּראַך אידיש. ער איז געווען אַ מייסטער צו דערציילן משלים און מעשיות אין אַלע דריי שפּראַכן. אַ דאַנק זיינע שפּראַך־קענטעניש האָט יהודה געהאַט די געלעגנהייט צו זיין אַן איבערזעצער צווישן דעם אונגאַרישן קיניג פראַנץ דעם צווייטן ראַקאָטשי און דעם פּוילישן קרוין־העטמאַן סיעניאַווסקי. יהודה איז געשטאַנען אין נאָהענטע באַצי־הונגען מיט פּוילישע מאַגנאַטן און שליאַכטיטשן; מיט איין וואָרט, ער איז געווען אַ געניטער מענש אין וועלט־זאַכן, פון דעם מין אידן, וואָס האָט זיך ניט איינגעשלאָסן אין די ד׳ אמות פון דער אידישער גאַס און געהאַט אַ טיפן אינטערעס צו אַלערליי ניט־אידישע ענינים. ער איז געווען אַ בעלן צו דערציהען זיינע קינדער אויף דעמזעלבן אופן, געבן זיי אַ וועלטליכע בילדונג און לערנען זיי פרעמדע שפּראַכן. אָט דאָס איז געווען דער גייסטיגער פּרצוף פון דעם מחברס פאָטער. דער זון איז געגאַנגען אין דעם פאָטערס וועג. פון דעם מחברס מוטער ווייסן מיר גאָר ווייניג. זי איז געשטאָרבן, בשעת דער יונגער בער איז אַלט געווען 14 יאָר.

בער באָלעכאָווער איז געבוירן געוואָרן דעם 13־טן מערץ 1723. זיינע עלטערע ברידער, אַקסילראָד־בענדעט און אריה־ליב, זיינען געווען: דער ערשטער — אַ למדן, דער צווייטער — אַ ווייַן־סוחר און אַ קהלה־טוער. אַ יונגערער ברודער, זאבֿ־וואָלף, איז אויך געווען אַ סוחר. מיר ווייסן נאָך פון דעם מחברס אַ שוועסטער, וואָס האָט געהייסן בלומע.

פון קינדווייז אָן איז בער דערצויגן געוואָרן שטרייננג־טראַדיציאָנעל; זיינע מלמדים זיינען געווען — איינער ר׳ אליעזר ליבער און דער צווייטער אַ געוויסער ר׳ יוסף; אויסער דעם האָט ער נאָך, ווי ס׳ווייזט אויס, געלערנט שיעורים באַם באָלעכאָווער רב יוקל סעגאַל־הורוויץ. אויסער די העב־רעאישע למודים, האָט בער נאָך אין דער יוגנט אָנגעהויבן צו לערנען

פויליש און לאַטיין, צוליב די ראָזיגע למודים האָט דער פאָטער פאַר אים נערונגען אַ קריסטליכן לערער. ראָס איז צו באַטראַכטן אַלס אַן אויסער־געוויינליכן פאַל פאַר יענער צייט. פון שלמה מיימונס אַווטאָביאָגראַפיע קאָנען מיר זעהן, אַז עס איז געווען אַן אוממעגליכע זאַך אין יענער צייט צו לערנען פויליש אָדער לאַטיין באַ אַ קאַטוילישן לערער[1]. בער ראַגענן איז דערצויגן געוואָרן באַ מער גינסטיגע תּנאים. זיין פאָטער איז געווען אַן אויפגעקלערטער מענש און געגנוג טאָלעראַנט, כּדי צו בילדן זיינע קינדער אין וועלטליכע לימודים, און ס׳האָט אים ניט אויסגעמאַכט צו האַלטן באַ זיך אין שטוב אַ קריסטליכן לערער.

צו 15—16 יאָר האָט בער חתונה געהאַט און האָט שלעכט אָנגעטראָפן. „זי האָט ניט געפּאַסט פאַר מיר", דערקלערט בער אַליין אין אַ סך יאָרן אַרום. ער האָט זיך מיט איר געגט דריטהאַלבן יאָר אַרום נאָך דער חתונה, ניט האָבנדיג קיין קינדער. דער גט האָט דעם יונגען גרויסן מתמיר נעגעבן צוריק די פרייהייט, און ער האָט זיך ווידער אַמאָל גענומען נאָך מיט אַ גרעסערן חשק צו זיינע באַליבטע לימודים. דאָ האָט ער זיך אָבער אָנגעשטויסן אָן דער פיינטליכער באַציהונג מצד דעם אידישן עולם פון באָלעכאָוו. דער פאַקט פון גט און זיין שטודירן פויליש מיט לאַטיין באַ אַ קריסטליכן לערער האָט אַרויסגערופן אַ חשד אין די אידישע קרייזן, און מ׳האָט אָנגעהויבן מורא צו האָבן פאַר בערס אידישקייט. אונטערן איינדרוק פון אַזאַ דריקנדיגער אַטמאָספערע, האָט ער זיך געמוזט אָפּזאָגן פון לערנען פרעמדע שפּראַכן און זיך גענומען צוריק אויסשליסליך צו העברעאישע לימודים.

די קליינע אינערליכע דראַמע אין בערס לעבן, זיינע אינטעלעקטועלע אינטערעסן, זיינע אילוזיעס און אַנטוישונגען, וואָס זיינען דער גורל פאַר אַ סך יונגעלייט מיט גייסטיגער אַמביציע, וואָלטן פאַר זיך אַליין אפשר ניט געהאַט קיין אינטערעס; זיי באַקומען אַ באַזונדערע באַדייטונג, ווען מ׳נעמט אין אַכט די עפּאָכע, אין וועלכער די באַשריבענע געשעהענישן קומען פאָר. בער איז געבוירן געוואָרן אַן ערך מיט 30 יאָר פריהער פאַר שלמה מימון און אויך פאַר משה מענדעלסאָן, און ס׳איז גאַנץ אינטערעסאַנט, אַז שוין אין יענער צייט באַגעגענען מיר אין מזרח־גאַליציע די ערשטע קערענדלאַך פון דער שפּעטערדיגער השכּלה־עפּאָכע, וועלכע האָט געשפּילט אַזאַ גרויסע ראָליע אינם אידישן לעבן. ס׳איז שוין לאַנג פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז מענדעלסאָן האָט געהאַט פאָרגייענגער. די ראָזיגע „זכרונות" באַווייזן אַן איבעריג מאָל די ריכטיגקייט פון דער ראָזיגער השערה. דער מחבר

[1] זייט 89, Salomon Maimon's Lebensgeschichte, 1792

דערציילט אונז, אַז ער האָט געפונען אין שטעטל טיסמעניצע (באַ סטאַניס־לאַוואָוו), וואו ער האָט געלעבט אַ פּאָר יאָר אינם הויז פון זיין צווייטער פרויס עלטערן, אַ גרופּע יונגעלייט, וואָס האָבן זיך אינטערעסירט מיט ליטעראַטור און זיך אָפּגעגעבן ספּעציעל מיטן שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך. איינער פון זיי מיטן נאָמען יוסף קאָפּל איז געווען אַ „מערק־ווירדיגער שרייבער אין לשון־קודש" און האָט איבערגעלאָזט אַ פּאָר ליטע־ראַרישע ווערק, וועלכע זיין פריינט האָט מיט גרויס אָפּשיי געהיט אין זיין ספרים־שראַנק.

אין באָלעכאָוו און טיסמעניצע, אין בראָד און אין אַנדערע שטעט און שטעטלאַך פון מזרח־גאַליציע זעהען מיר אינם XVIII־טן יאָרהונדערט אַ נייע באַוועגונג, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש מיט איר פריינטזאָנענער באַציהונג צו וועלטליכער קולטור און איבערגעגעבנקייט צו דער העברעאישער שפּראַך. ס'איז געווען ערב אַ נייער עפּאָכע, מיר זעהען די פּיאָנערן פון דער השכלה באַ דער אַרבעט, איידער מענדעלסאָן האָט נאָך אַרויסגעלאָזט זיינע נייע לאָזונגען. די ראָזיגע פריהע השכלה־פּיאָנערן פון בערס דור זיינען אָבער ניט אַריבערגעטראָטן די שוועל פון דער אַמאָליגער טראַדיציע און אָפּ־געהיט אַלע אידישע מנהגים גלייך מיט דער גאַנצער אָרטאָדאָקסישער מאַסע. ווי באַוואוסט, איז אינם XIX־טן יאָרהונדערט מזרח־גאַליציע ווידער אַמאָל געוואָרן אַ הויפּט־צענטער פון דער השכלה־באַוועגונג[1]. און מיר מיינען, אַז ניט קיין קליינער צוזאַמענהאַנג געפינט זיך צווישן דעם שפּעטער־דיגן אויפבליהען פון דער השכלה־באַוועגונג און יענע פּאַרצייטיגע התחלות, וועלכע האָבן געבּרויזט נאָך מיט אַ יאָרהונדערט צוריק. עס איז לייכט צו דערקענען די ראָזיגע ערשיינונג. בראָד, לעמבערג, טיסמעניצע, באָלעכאָוו און אַנדערע שטעט האָבן זיך שטענדיג, ווי אין XVIII־טן, אַזוי אויך אין XIX־טן יאָרהונדערט געפונען אין אַ לעבהאַפטן האַנדלס־פּאַרקער מיט דער אויסער־ליכער וועלט, דערהויפּט מיט די גרויסע דייטשע מערק; דאָס האָט נאַטירליך געוועקט אַ גרויסן אינטערעס צו אַלגעמיינער בילדונג און וועלטליכער קולטור.

בער איז ניט געווען פון יענע היציגע קעפּ, וואָס האָבן באַלד נאָכן פאַרזוכן דעם עץ־הדעת אַראָפּגעוואָרפן דעם עול פון די אידישע רעליגיעזע מנהגים. אויב ער האָט זיך אפשר אין זיינע יונגע יאָרן פאַרהאַלטן קריטיש צו דער אָנגענומענער מעטאָדע פון תלמוד לערנען, הערן מיר פון אים אויף דער עלטער ריירן וועגן תלמוד־פּלפּול אָהן שום איראָניע און קריטיק[2].

---

[1] ז. Max Weissberg, Die Neuhebräische Aufklärungs - Litteratur in Galizien, 1898.

[2] ז. „השלח", כרך ל"ג, זייט 150.

אין טיסמעניצע האָט ער נאָך געהאַט געלעגנהייט צו פאַרפולקאָמען זיינע גמרא־קענטענישן באַם דאָרטיגן רב מאָניש[1]) און באַ איינעם ר׳ יצחק, וועלכער איז געווען דערנאָך רב אין גוואָזדיעץ. דאָרט אין טיסמעניצע האָט בער זיך געפונען אַפילו אונטער דער השפעה פון קבלה; דער ספר „חמדת ימים״ פון נתן העזתי, דעם נביא פון שבתי צבי, האָט דערגרייכט אין בית־המדרש און געמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש אין די מחות פון די תלמידים. זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצורופן שרים, זיך גופא צו פייניגן, וואַרפן שטיינער אויף דער ברוסט און זיך אויסציהען אויף דער ערד בשעת קריאת התורה. בער האָט אויך אָנטייל גענומען אין אַזעלכע קבלהשע עקספּערימענטן. „עס רוכט זיך מיר״, האָט ער געשריבן אויף דער עלטער, „אַז ס׳איז אוממעגליך פאַר עמיצן איבערצוטראָגן אַזאַ מין פייניגן זיך, ווי איך אַליין האָב איבערגעטראָגן אין מיין יוגנט[2])״. ס׳איז כדאי אין צוזאַמענהאַנג דערמיט צו באַמערקן, אַז דער קאַנט, וואו בער האָט געלעבט, ד. ה. די געגנט פון קאַרפּאַטן (דרום גאַליציע און צפון אונגאַרן) איז געווען אַ צענטער פול מיט שבתי־צביניקעס. די שטעט נאַדוואָרנאָ און מאַרמאַראָש־סיגעט זיינען באַזונדערס געווען באַקאַנט אַלס נעסטן פון שבתי־צבים אָנהייגנער. בער איז געווען באַקאַנט מיט די סעקטאַנטן, וואָס פלעגן זיך אָפּשטעלן אין זיין פּאָטערס אכסניה[3]).

נאָך דער חתונה מיט זיין צווייטער פרוי האָט בער זיך גענומען צו מסחר, וואָס איז געוואָרן זיין פּראָפעסיע אויפן גאַנצן לעבן. דאָס האָט אים אָבער ניט אָפּגעהאַלטן צו אינטערעסירן זיך שטענדיג מיט ליטעראַרישע און בכלל אינטעלעקטועלע ענינים. אין פרייע שעהן האָט ער ווייטער געלערנט זיינע לימודים אין דערזעלבער ריכטונג, ווי ער האָט אָנגעהויבן אין דער יוגנט. ער איז געווען אַ בקי אינם ברייטן פעלד פון אידישע לימודים, ווי תלמוד, זוהר, מיטלאַלטערליכע פילאָזאָפיע, אַפּאָלאָגעטיק און רבנישע ליטעראַטור. ער האָט געזאַמלט ספרים פון אַלע דערמאָנטע געביטן און האָט שטאָלצירט צו האָבן אַ רייכע ביבליאָטעק. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך פאַרפולקאָמט אין פּויליש און לאַטיין און געלערנט אויך פראַנצויזיש און דייטש[4]). ער האָט אויך געלייענט ביכער אויף די דערמאָנטע שפּראַכן, באַזונדערס אויף דייטש און פּויליש. בער האָט זיך דער עיקר אינטערעסירט מיט הומאַניטאַרע וויסנשאַפטס־געביטן — געשיכטע, טעאָלאָגיע, רעליגיעזע פּאָלעמישע ליטעראַטור א. אַ. וו.

---

1) דאָרט, זייט 152.

2) דאָסזעלבע.

3) דאָרט, זייט 331.

4) וואָס אָנבאַלאַנגט פראַנצויזיש, ז. דאָרט, זייט 151, וועגן דייטש – „זכרונות״.

אַן איבערזיכט פון די ביכער, וועלכע בער, ווי ווייט מיר האָבן געקאָנט פעסטשטעלן, האָט שטודירט און טיילווייז אויך געפּרובט איבערזעצן אויף העברעאיש, איז גאַנץ וויכטיג, ווייל ס׳איז אינטערעסאַנט צו וויסן, וואָס אַן אינטעליגענטער איד אין יענע צייטן פלעגט לייענען. לויט אונזער מיינונג איז בער ניט געווען קיין יוצא מן הכלל, געוויס זיינען געווען נאָך אַזעלכע ווי ער.

בערס מח איז געווען באַהערשט פון די העברעאישע און תּלמודישע שטודיען, דעריבער איז פאַר אונז גאַנץ קלאָר זיין באַזונדערער אינטערעס צו ספרים פון געאָגראַפיע און געשיכטע פון די מזרח־פעלקער און מזרח־לענדער. די אויבנדערמאָנטע צוויי ווערק פונם איטאַליענער באָטעראָ[1]) און ענגלענדער פּריידאָ[2]) האָבן געגעבן גענוג שטאָף זיין נייגירינקייט, וועלכע איז געווען אַנטוויקלט אין דער ראָזינער ריכטונג. ווען מיר קוקן זיך צו צו די פּאָר שטעלן פון זיינע איבערזעצונגען, זעהען מיר, אַז זיין גרעסטער אינטערעס איז געווען געווענדט אויף אַזעלכע געביטן, ווי ראָס אַלטע בבל, פּרס ומדי, אַביסיניע און אַנדערע. בער שטעלט זיך אָפּ אויף דעם, וואָס באָטעראָ זאָגט, אַז די אַביסינער האָבן אָנגענומען דעם אידישן גלויבן אין דער צייט פון מלך, דעם זון פון דער מלכּת שבאָ און שלמה המלך. דער ספר פון פּריידאָ ווענן דעם אַלטן און נייעם טעסטאַמענט האָט געמאַכט גאָר אַ גרויסן רושם אויף אונזער מחבר; ער איז געווען איבערצייגט אין דער וויכטיגקייט פון זיין איבערזעצונג אויף העברעאיש, ווייל עס וואָלט געווען אַ גרויסער נוצן פאַר אַלע אידישע געלערנטע. ליידער, זיינען פון דער ראָזינגער איבערזעצונג צו אונז דערגאַנגען נאָר איינציגע פראַגמענטן. ס׳ווייזט אויס, אַז בער איז אויך געווען באַקאַנט מיט די ווערק פון יוסף פלאַוויוס און פון די אַלטע קריסטליכע קירכן־שרייבער. ספּעציעל האָט ער זיך אינטערעסירט מיט דער פּוילישער פּאָלעמישער ליטעראַטור קעגן אידן און אידישקייט, ווי אויך מיט אַלע שריפטן, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו דער פראַנקיסטישער באַוועגונג. בער איז געווען בקי אין אַלע נייע שריפטן אויף אָט דעם געביט. די פּילוייטיגקייט פון זיין לייענען באַווייזן ציטאַטעס פון אַזעלכע ווערק, ווי הוגאָ גראָציוס, די ציטאַטעס פון דעם איטאַליענישן שרייבער לעטי, דעם דייטשן געשיכטע־שרייבער צאָפּף וכרומה[3]). ווען מיר נעמען נאָך דערצו אין

1) Giovanni Benesius Botero, Relazioni Universali, 1592—1595.

2) Humphrey Prideaux, The Old and New Testament etc., London, 1 16—1718
די דייטשע איבערזעצונג, מיט וועלכער בער האָט זיך באַנוצט, איז ערשינען צום ערשטן מאָל אין דרעזדן אין יאָר 1726.

3) אחוץ די פאַרשיידענע אָנווייזונגען אין די „זכרונות״, ז. נאָך „השלח״, כרך ל״ח, זייט 351—352.

באַטראַכט זיין בקיאות אין אידישער געשיכטע, פילאָזאָפיע, קבלה, סעקטאַנטן־באַוועגונג א. אַ. וו., ווערט פאַר אונז קלאָר, אַז מיר האָבן דאָ צו טון מיט אַ העכסט אַנטוויקלטער פערזענליכקייט פון ברייטע גייסטיגע האָריזאָנטן. ס'איז נאָר צו חידושן זיך, ווי אַזוי ער האָט געקאָנט אָפּזוכן געגנוג צייט אויף צו לייענען און שטודירן, ניט קוקנדיג אויף דעם, וואָס שטענדיג איז ער אַרומגעפאָרן, אָפּגעגעבן זיך מיט מסחר און קהלשע ענינים.

איבערגייענדיג צו בערס טעטיגקייט אויפן געביט פון מסחר, איז ניט איבעריג צו וואַרפן אַ קורצן איבערבליק אויפן פּאָליטישן און עקאָנאָמישן מצב פון דעם אירנטום אין ראַמאָלסדיגן פּוילן.

אינם XVIII־טן יאָרהונדערט האָט זיך פּוילן געפונען אין אַ צושטאַנד פון אַנאַרכיע און גצעצלאָזיגקייט. דער אַוטאָריטעט פון דער קרוין איז געזונקען פון טאָג צו טאָג, די פונדאַמענטן פון דעם מלוכה־לעבן זיינען זיך צעפאַלן. די ירושה, וואָס דער XVII־טער יאָרהונדערט האָט איבערגעלאָזט, איז געווען זעהר אַ טרויעריגע. די פילע מלחמות און אָנפאַלן פון קאָזאַקן, שוועדן, רוסן, טאָטערן, טערקן און אונגאַרן, וועלכע פלעגן אַריינדרינגען אין לאַנד און חרוב מאַכן גאַנצע שטעט און געגנטן, האָבן געבראַכט פּוילן צו אַזאַ רואינירטן צושטאַנד, אַז ס'זיינען נויטיג געווען לאַנגע צענדליגער יאָרן פון פרידליכער אַנטוויקלונג און אונטער אַ שטאַרקער און קלוגער רעגירונגס־מאַכט, כּדי ווידער אויפצובויען דעם צעשטערטן אָרגאַניזם. ווי מיר ווייסן אָבער, איז ניט געשען ניט דאָס, ניט יענץ: סיי קיניג סאָביעסקי, סיי די מלכים פון דער זאַקסישער דינאַסטיע, וועלכע זיינען געקומען נאָך אים, האָבן ניט באַוויזן די פייהיגקייט אָפּצושטעלן דעם פּראָצעס פון דער רואינירונג און צעשטערונג.

דער נאָרדישער קריג (צווישן שוועדן מיט רוסלאַנד, פּוילן און זאַקסן) האָט געבראַכט איבערן לאַנד נייע חרבנות און צרות. פּוילן איז אַרויס פון דעם קריג פּאָליטיש פולשטענדיג אָפּגעשוואַכט און דעמאָראַליזירט; פון דעם מאָמענט אָן איז דאָס לאַנד געוואָרן אַ שפּילצייג אין די הענט פון די שכנישע מלוכות. אויסלענדישע אַמבאַסאַדאָרן האָבן ווירקליך רעגירט אין פּוילן, און אויסלענדישע חילות, מערסטנטיילס רוסישע, האָבן זיך פריי שפּאַצירט איבערן לאַנד, וואו און ווען זיי האָבן געוואָלט. פּוילן האָט אויפגעהערט צו זיין אַ זעלבשטענדיגער סוביעקט אין דער פּאָליטיק און איז געוואָרן אַ שטענדיגער אָביעקט פון די דיפּלאָמאַטישע אינטריגעס צווישן די שכנישע מלוכות. דער בירגער־קריג אין לאַנד גופא צווישן די פאַרשיידענע מאַגנאַטן־פאַמיליעס און זייערע פּאַרטייען האָט נאָך מער פאַרשאַרפט דעם קריזיס פון דעם מלוכה־לעבן. איבערהויפּט פלעגן די לייַדנשאַפטן פון די קעמפנדיגע פּאַרטייען דערגרייכן דעם העכסטן פּונקט אין צווישן־

פעריאָדן, ווען איין קיניג פלעגט אַראָפּ און דער צווייטער איז נאָך ניט אַרויף, — דאָס לאַנד פלעגט דעמאָלט אויסזעהן, ווי אַן אמתער מלחמה־לאַגער.

די פּוילישע פּובליציסטן און זכרונות־שרייבער פון יענע יאָרן האָבן אונז געגעבן באַשריבן דעם פּראָצעס פון לאַנגזאַמער צעפאַלונג. זייערע שילדערונגען זיינען אָבער צום רוב איינזייטיג פּאַרטייאיש, ווייל יעדערער פון זיי האָט געהערט צו איינער פון די שטרייטנדיגע מחנות. מיר מוזן דעריבער באַזונדער שעצן די אָביעקטיווע באַשרייבונג פון אַ מענשן, וואָס איז געווען לחלוטין מחוץ למחנה. בער באָלעכאָווער איז געשטאַנען אינגאַנצן אָן אַ זייט פון דער פּאָליטיק. אַלס אַ איד, האָט ער אַפילו ניט געקאָנט חלומען צו נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער ראַמאָלסדיגער פּוילישער פּאָליטיק. ער באַשרייבט די פּאַרהעלטעניש אַזוי, ווי ער וואָלט זיי אַליין געקענט אָדער געהערט פון זיין פאָטער יהודה, וועלכער איז געווען באַקאַנט מיט אַ סך אָנגעזעהענע פּוילישע מאַגנאַטן.

איינציגע פון זיינע ידיעות האָט ער מסתמא געשעפּט פון געדרוקטע מקורים, ווי היסטאָרישע כראָניקעס, דאָקומענטן א. אַ. וו.

בערס שטייגער פון שילדערן פּאָליטישע ערשיינונגען איז געווען צו שרייבן קורץ און שאַרף. ריידנדיג, למשל, וועגן דער קאָנפעדעראַציע פון באַר (דער אויפשטאַנד פון דער מערהייט פון דער שליאַכטע קעגן דעם קיניג סטאַניסלאַוו־אַווגוסט און די מאַגנאַטן פון 1768—1772), דריקט זיך בער אויס אויף אַזאַ אופן: „ס'איז ניט געווען קיין משפט און קיין געריכט אינם פּוילישן לאַנד: כל דאלים גבר — ווער ס'איז געווען שטאַרק, דער האָט גובר געווען". דעם כאַאָטישן, אַנאַרכישן צושטאַנד פון זיין צייט באַשרייבט דער מחבר נאָך אין עטליכע אַנדערע ערטער פון זיינע „זכרונות". בערס באַמערקונגען וועגן דער דעמאָלטיגער אַנאַרכישער צייט וועלן געווים באַרייכערן דעם מאַטעריאַל פאַרן אויספאָרשן די פולע געשיכטע פון דער קאָנפעדעראַציע פון באַר. ער באַשרייבט, למשל, ווי איינער פון די הויפּט־איניציאַטאָרן פון דעם אויפשטאַנד, גראַף יאָאַכים פּאָטאָצקי, האָט זיך אָפּגעזונדערט אויף אַ גאַנצן ווינטער אין זיין שלאָס אין טרעמבאָווליע, וואו ער האָט צוזאַמענגעשטעלט פּראָקלאַמאַציעס צו דער פּוילישער שליאַכטע, זיי זאָלן זיך צוגרייטן און צושטיין צו דעם דאָזיגן אויפשטאַנד. פון אָט דעם דערמאָנטן פּאָטאָצקי האָט אונזער בער זיך דערוואוסט, אַז עס גרייטן זיך אומרוהען, און אַז ס'איז גלייכער פאַר אים זיך אָפּהאַלטן פון צו פירן זיינע ווייַנען קיין לעמבערג. נאָך איין אינטערעסאַנטן פאַקט דערציילט אונז בער: ער האָט געהאַט די געלעגנהייט צו זעהן דעם

פראַנצויזישן עמיסאַר, וועלכער האָט געבראַכט געלט פאַר די קאָנפעד־רעראַטן פון באַר[1].

נאָך אַ וויכטיגער עפּיזאָד, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער פּאָלי־טישער געשיכטע פון פּוילן אין 1733—1735 נאָכן טויט פונם קיניג אַווגוסט דעם צווייטן, ווערט באַשריבן אין בערס „זכרונות“; אויך די ראָזיגע באַשרייבונג וועט זיין אַ ווערטפולער שטאָף פאַר די פּוילישע היסטאָריקער. איינע פון די אָנפירנדיגע פּערזענליכקייטן פון יענער צייט סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי, איבער וועמענס כאַראַקטער ס׳הערשן אַזוינע פאַרשיידענע מיינונגען צווישן די פּוילישע געשיכטע־שרייבער, ווערט איינגאַרטיג באַלויכטן דורך אונזער מחברם פען, וועמענס שילדערונג עס וועט געוויס ווירקן אויף איבערקוקן די ביז אַהער אַרויסגעזאָגטע מיינונגען[2].

די מאַכט אין לאַנד האָט זיך פאַקטיש געפונען אין די הענט פון צוויי קלאַסן: דער שליאַכטע און די גייסטליכע. דער שליאַכטיטש איז געווען אַן אומבאַגרענעצטער הערשער פון זיין גוט, זיינע פּויערים און די אידן, וואָס זיינען געווען אין זיין רשות, און האָט זיך ווייניג וואָס געקימערט איבער מענשליכע רעכט. פאַראַן אַ סך באַשרייבונגען פון טיראַנישע פּוילישע מאַגנאַטן, ווי למשל, אין די מעמואַרן פון דעם פּוילישן דיכטער ניעמצעוויטש און פונם אידישן פילאָזאָף שלמה מימון; מיר לייענען וועגן משונהדיגע אויפטועכצן פון די ראָזיגע מאַגנאַטן אין דער לעמבערגער שטאָט־כראָניק און אין די באַשרייבונגען פון אויפמערקזאַמע אויסלענדישע צושויערס[3]. די ענליכע פאַקטן, וואָס בער ברייננט, זיינען אַ איבעריג מאָל ממלא די פאַרשטעלונג, וואָס מיר האָבן פון די אַמאָליגע ווילדע פּריצים. אמת, בער באָלעכאָווער ברייננט אויך אַ פּאָר פאַקטן פון אויפגעקלערטע, אַזוי צו זאָגן, פּריצים הומאַניסטן, וואָס האָבן געזאָרגט פאַרן וואויל פון דער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך געפונען אונטער זייער רשות, און פריינטליך זיך באַצויגן צו זייערע השתדלותן. בכלל איז אונזער מחבר אומעטום און דורכאויס אָביעקטיוו. ראָס זעהען מיר אויך בעת ער רעדט וועגן די גייסטליכע.

ווען מ׳וויל האָבן אַ באַגריף פונם פאַנאַטיזם און בלינדער אומטאָלעראַנץ און דעם זעהר נידעריגן קולטורעלן מצב פון די פּוילישע גלחים אין דעם

[1] ז. „זכרונות“.

[2] ז. K. Kantecki, Stanisław Poniatowski 1880, און Szymon Askenazy, Dwa stulecia, I, 204.

[3] J.H. Niemcewicz, Pamiętniki; S. Maimons Lebensbeschreibung; Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa, 478; A. Fournier, Handel und Verkehr mit Polen um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts, אין Archiv für österreichische Geschichte, LXIX, 440.

XVIII־טן יאָרהונדערט, ראַרף מען לייענען די ווערק רוקא פון פּוילישע מחברים, ווי למשל, אַ וולאַדיסלאַוו סמאָליענסקי, וועלכער מאָלט דעם צו־שטאַנר פון די קסיאָנדזן און פון די קלויסטערס אין די טונקלסטע פאַרבן[1]. דער אידישער מחבר איז געווים ניט אַזוי שאַרף, ווי דער מאָדערנער פּוילישער געשיכטע־שרייבער; ער רעדט גאַנץ געלאַסן און אָביעקטיוו וועגן איינצעלנע פאָרשטייער פון דער פּוילישער קירך. ער ווייזט נאָר אַרויס זיין כעס און פאַרביטערונג קעגן די שקרים און בלבולים, וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די ווערק פון די פּוילישע גלחים קעגן דער אידישער אמונה. די פּועל יוצאס פון אָט דער גיפטיגער אַנטיסעמיטישער אויפ־רייצונג האָט בער געקאָנט זעהן מיט זיינע אייגענע אויגן; אין איין אָרט באַשרייבט ער אונז דעם לעצטן „שילער־געלויף“ אין לעמבערג אין 1751, ווען די תּלמידים פון די גייסטליכע שולן זיינען אָנגעפאַלן אויפן אידישן קוואַרטאַל און געראַבעוועט די אידישע באַפעלקערונג.

צוזאַמען מיטן פּאָליטישן חורבן האָט פּוילן אויך איבערגעלעבט אַ פולשטענדיגן עקאָנאָמישן חורבן. די עפּאָכע פון עקאָנאָמישן אויפבליהען, וואָס פּוילן האָט געהאַט אינם XVI־טן און אין דער ערשטער העלפט פון דעם XVII־טן יאָרהונדערט, איז שוין לאַנג אַריבער. אָט אין דעם יאָר 1648, ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די שרעקליכע מלחמות, צוזאַמענשטויסן און רדיפות אויף אידן, האָט דער עקספּאָרט פון פּוילישער תּבואה דורך דאַנציג רערגרייכט די העכסטע ציפער — דריי הונדערט טויזנט טאָנען. אין די פאָלגנדיגע יאָרצענטן, ווען דאָס עקאָנאָמישע לעבן איז רואינירט געוואָרן, האָט דאַנציג פאַרלאָרן זיין פריהערדיגע באַדייטונג, און דער אויסערליכער האַנדל בכלל האָט באַקומען אַ שטאַרקן קלאַפּ. נאָך אין דער ערשטער העלפט פון דעם XVIII־טן יאָרהונדערט איז נאָך דאַנציג ניט געקומען צו זיך פון זיין ירידה, און דער עקספּאָרט פון פּוילישער תּבואה דורך דאַנציג האָט באַטראָפן נאָר קליינע עטליכע טויזנט טאָן אַ יאָר[2].

די מלוכה־פינאַנצן פון פּוילן זיינען דורך די שטענדיג דויערנדיגע מלחמות אויך שטאַרק געפאַלן. דער ווערט פון דער פּוילישער מטבע איז געזונקען. מ'האָט איינגעפירט אַ נייעם גילדן (זלאָט), וואָס האָט געהאַט אין זיך נאָר צוויי פינפטל זילבער און דריי פינפטל קופּער. דער ראָזיגער גילדן, וועלכער האָט געהייסן נאָכן נאָמען פון זיין אַרויסלאָזער טימף, איז געפאַלן אין זיין ווערט בנוגע צו אויסלענדישע מטבעות אויף אַ העלפט; למשל, פאַרן יאָר 1662, ווען דער גילדן איז איינגעפירט געוואָרן, איז דער פּרייז פון דעם רוקאַט געווען 6 פּוילישע גילדן, נאָכדעם — 12; דער טאָלער

[1] Władysław Smoleński, Pisma historyczne, I.

[2] A. Szelągowski, Rozwój ekonomiczny i społeczny. Polska. Obrazy i opisy, II. ז.

איז געווען 3 און שפּעטער אַרויף אויף 6. דאָס האָט נאַטירליך געהאַט אַ ווירקונג אויפן אימפּאָרט פון אויסלענדישע סחורות. די באַריִמטע אַלטע פּוילישע האַנדלס־שטעט, ווי קראָקע און לובלין, האָבן פאַרלוירן זייער גלאַנץ און זיינען אַראָפּגעזונקען ביז צו דער מדרגה פון קליינע ניט אָנגעזעהענע פלעצער. די פּוילישע שטעט בכלל זיינען מער געוואָרן אַן אַרענע פאַר עפּירעמיעס, שרפות און אָנפאַלן פון אַלערליי חילות. די באַפעלקערונג האָט זיך פאַרקלענערט אויף דער העלפט; האַלב פונם אַקער־שטח איז געווען ניט באַאַרבעט.

אַן ערך אין מיטן פונם XVIII־טן יאָרהונדערט האָבן זיך באַוויזן אייניגע ליכטיגערע שטראַלן אויפן פינסטערן עקאָנאָמישן האָריזאָנט. די רעגירונג פון אַווגוסט דעם דריטן (1733—1763) איז געווען פריי פון מלחמה, עס האָט מער אָדער ווייניגער געהערשט רוה. די באַפעלקערונג, איבער־הויפּט דער סוחרישער קלאַס, איז אַביסל געקומען צו זיך. אויב די אַלטע האַנדלס־שטעט, ווי קראָקע און לובלין, זיינען געפאַלן, זיינען אָבער דערפאַר אויפגעקומען נייע פלעצער, ווי למשל, בראָד, בערדיטשעוו, דובנע, סטאַניסלאַוואָוו, טיסמעניצע און אַנדערע ערטער, וואו דער מסחר האָט זיך גאַנץ היפּש אַנטוויקלט, און די באַפעלקערונג האָט דערגרייכט אַ גאַנץ גוטן עקאָנאָמישן מצב. אָט דער אַנטוויקלונגס־פּראָצעס פון יענער עפּאָכע איז אפשר ניט גענוג אויסגעפאָרשט געוואָרן פון די פּוילישע היסטאָריקער מחמת דער אָרימקייט אין מאַטעריאַלן; אונזערע „זכרונות" אָבער געבן אונז אַ ווערטפולע אינפאָרמאַציע אין דעם ראָזיגן פּרט, זיי ווייזן אונז, אַז אין עקאָנאָמישן לעבן איז ניט געווען קיין שטילשטאַנד, אדרבה, עס איז געווען צו באַמערקן אַ געוויסע באַוועגונג. וואָס מער מ׳לייענט זיך איין אין די „זכרונות", זעהט מען, אַז אין מזרח־גאַליציע איז געפירט געוואָרן אַ לעבהאַפטער מסחר. טיסמעניצע האָט געהאַט באַציהונגען מיט ברעסלוי; בראָדער סוחרים האָבן באַקומען נאָך דער גרויסער שרפה פונם יאָר 1742 אַ הלואה פונם בראָדער פריץ גראַף פּאָטאָצקי אין אַ סכום פון אַ מיליאָן פּוילישע גילדן, און דאָס האָט זיי געגעבן די מעגליכקייט מיט אַ נייעם אימפּעט פאַרבינדן באַציהונגען מיט דער גאָרער וועלט. פון יענער צייט האָט זיך דאָס געגומען דער באַוואוסטער שם פון די בראָדער סוחרים. אַ באַדייטנדיגער וויין־האַנדל איז אין יענע יאָרן פאָרגעקומען צווישן מזרח־גאַליציע און אויבער־אונגאַרן; דאָס קאַפּיטל וועגן דעם האַנדל אין דעם XVIII־טן יאָרהונדערט וועט ערשט איצט קאָנען ווי געהעריג אָנגעשריבן ווערן אַדאַנק די „זכרונות" פון בער באָלעכאָווער. אונזער מחבר איז, ווי געזאָגט, געווען אויסגעבונדן מיט יעדן וויין־מאַרק פון אויבער־אונגאַרן; ער באַשרייבט אויפן גענויסטן אופן יעדן סאָרט וויין,

די פּרייזן, די צאָלונגס־באַרינגונגען, די חיין־כלים און מאָסן, די טראַנספּאָרט־באַרינגונגען א. אַ. וו. רעמזעלבן ווערט האָבן אויך זיינע אָהן אַ שיער באַמערקונגען וועגן דער אָרגאַניזאַציע פונם מסחר, וועגן סוחרישע מנהגים, פאַרשיידענע מטבעות און געלט־סיסטעמען און וועגן קרעדיט־פאַרהעלטענישן. עס קאָן ניט אַריין אין דער אויפגאַבע פון אַזאַ אַריינפיר־וואָרט צו באַשרייבן גענוי די אַלע פראַגן און זאַכן, וואָס ווערן באַהאַנדלט אין די „זכרונות"; אייניגע דערקלערונגען זיינען אָבער נויטיג, כדי צו העלפן דעם לעזער פון די „זכרונות" בעסער זיך צו אָריענטירן אין די עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן פון דער עפּאָכע.

אָט נעמען מיר די פראַגע פון מטבעות אָדער געלט־סיסטעמען. די פּוילישע מטבע האָט זיך אינם XVIII־טן יאָרהונדערט געפונען אין אַ כאַאָטישן צושטאַנד, וואָס האָט לויט דעם מחברס ווערטער שטאַרק געשאַדט דער אַנטוויקלונג פונם אויסערליכן מסחר. די קלענסטע מטבע אין יענער צייט איז געווען אַ שעלאָנג; דריי שעלאָנגען זיינען געווען אַ גראָשן, דרייסיג גראָשנס — אַ גילדן. שוין אין דער ערשטער העלפט פונם XVIII־טן יאָרהונדערט איז דער ווערט פון דער פּוילישער מטבע שטאַרק געפאַלן לגבי דער אויסלענדישער, אַזוי אַז דער דוקאַט, פאַר וועלכן מ'פלעגט פריהער געבן נאָר צוועלף גילדן, איז אַרויף ביז 16—18 גילדן. אַ לאַנגע צייט בעת דער זאַקסישער דינאַסטיע איז אין פּוילן גופא ניט אַרויסגעלאָזט געוואָרן קיין נייע מטבעות. דערפאַר אָבער איז דאָס לאַנד געווען איבערפולט מיט מטבעות, וואָס זיינען אַריינגעבראַכט געוואָרן פון זאַקסן קיין פּרייסן. תיכף נאָכן אויסברוך פונם 7־יאָריגן קריג (1756—1763) האָבן זיך אין פּוילן באַוויזן קליין־ווערטיגע מטבעות, וואָס זיינען אַרויסגעלאָזט געוואָרן דורך די פּרייסישע מינץ־הויפן. דער פּרייסישער קיניג פרידריך דער צווייטער האָט בשעת זיינע פינאַנציעלע שוועריגקייטן אָנגעהויבן אַרויסצולאָזן קליין־ווערטיגע מטבעות; די גוטע פּוילישע מטבעות, וועלכע זיינען געבראַכט געוואָרן קיין פּרייסן דורך סוחרים, פלעגט ער איבערשמעלצן און פאַרקלענערן דעם ווערט[1]. בער באָלעכאָווער שילדערט אָט אַזוינע עפּיזאָדן און באַשטעטיגט דורך דעם אַ איבעריג מאָל דאָס, וואָס עס איז אונז באַקאַנט פון אַנדערע מקורים. דער ווערט פונם פּוילישן גילדן איז נאָך שטאַרק געפאַלן, פאַר אַ דוקאַט האָט מען שוין געמוזט צאָלן גאַנצע 27—28 גילדן. דאָס לאַנד איז געווען פאַרפלייצט מיט אָט די נייע שלעכטע מטבעות. די פּרייזן האָבן געשטיגן אין דער הייך. אונזער מחבר קלאָגט זיך זעהר

[1]) ז. Max Kirmiss, Einleitung in die polnische Münzkunde, „Zeitschrift der Geschichte für die Provinz Posen", VI, Schrötter und Schmoller, Das preussische Münzwesen im XVIII-ten Jahrhundert, III.

אויפן שטייגנדיגן יקרות; געלט האָט כמעט פאַרלוירן זיין ווערט און מ׳האָט בעסער געגעבן סחורה אויף קרעדיט מיט דער האָפענונג צו באַקומען געצאָלט שוין מיט בעסערע מטבעות. דאָס גלייכן האָבן אויך די פּריצים, וואָס זיינען געווען, ווי מיר וועלן גלייך זעהן, דער הויפּט־קאָנטינגענט פון די קרעדיטאָרן אין יענער צייט, זיך ניט געאיילט צו איינמאָנען זייערע חובות, ווייל זיי האָבן געוואוסט, אַז עס גרייט זיך אַ געלט־רעפאָרם און עס וועט פעסטגעזעצט ווערן דער ווערט פונם גילדן[1]. בער באָלעכאָווער זאָגט אונז צו צו שרייבן וועגן דעם באריכות, אָבער גראָד דער טייל פעלט אין זיינע מעמואַרן. ס׳איז באַוואוסט, אַז אַזאַ מין רעפאָרם איז ווירקליך דורכ־געפירט געוואָרן אינם יאָר 1761, נאָר ס׳האָט אָבער ניט געהאָלפן[2]. דער פּראָצעס פון רעוואַלוואַציע פון דער פּוילישער מטבע איז זיך געגאַנגען ווייטער; מיר זעהען דאָס פון די פאַקטן, וואָס בער באַשרייבט און וואָס באַציהען זיך אויף די יאָרן 1763, 1764, 1765 א. אַ. וו. אונטער אַזעלכע אומשטענדן האָט דער מסחר פון אונזער מחבר געהאַלטן אין איין פאַלן, ער איז געקומען אין פינאַנציעלע שוועריגקייטן בנוגע צו זיינע קרעדיטאָרן, און דאָ קומען מיר צו אַ אינטערעסאַנט קאַפּיטל וועגן דעם הלוואות־שטייגער אין דעם דאַמאָלטיגן אידישן עקאָנאָמישן לעבן.

אין דעם סאַמען פריהען פעריאָד פון זייער געשיכטע אין פּוילן זיינען די אידן געווען פאַרנומען מיט פאַרלייען געלט אויף פּראָצענט. זיי האָבן דעמאָלסט פינאַנסירט דעם קיניגליכן הויף, די פּריצים, די גלחים, ווי אויך די קריסט־ליכע סוחרים פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. די אידן זיינען אין יענער צייט געווען דער וויכטיגסטער האַנדלס און פינאַנציעלער עלעמענט פונם לאַנד. דער ניט־אידישער סוחרישער קלאַס האָט אין יענע יאָרן ערשט אָנגעהויבן זיך צו אַנטוויקלען. אָבער שוין אינם סוף פונם XV־טן יאָר־הונדערט הויבט ער אָן צו ווערן אַן ערנסטער קאָנקורענט פונם אידישן סוחרישן קלאַס. דער פּוילישער אַדל ווערט אין משך פון די קומענדיגע יאָרהונדערטן עקאָנאָמיש שטאַרקער און, באַזיצנדיג די גאַנצע פּאָליטישע מאַכט, ניט זיך אים איין אויך צו קאָנצענטרירן אין זיינע הענט דעם גאַנצן תבואה־מאָנאָפּאָל. די קלויסטערס און די מאָנאַסטירן ווערן אויך אַלץ רייכער אַראַנק די גרויסע מתנות פון די גלויביגע אָנהייגנער און קלויבן אויף אָן גרויסע קאַפּיטאַלן. דער מצב פונם אידישן סוחר פאַרערגערט זיך נאָכן XVI־טן יאָרהונדערט, ווען די קריסטליכע סוחרים האָבן פאַרכאַפּט נייע פּאָזי־ציעס און אַרויסגעשטויסן זיי פון אַ גאַנצער רייהע האַנדלס־צווייגן. אויך

[1]) ז. „זכרונות“.

[2]) אחוץ די צוויי אָנגעוויזענע ווערק, ז. נאָך I. Zagorski, Monety dawnej Polski, 1845, 171-176.

דעם אידישן בעל־מלכהשן קלאַס, וואָס קומט אויף אינם XVI־טן יאָרהונדערט, קומט אויס צו פירן אַ שווערע קאָנקורענץ מיט די קריסטליכע האַנטווערקערס. דערצו קומען נאָך צו די רדיפות פון כמעלניצקין אין די שפּעטערדיגע צענדליגער יאָרן. הונדערטער קהלות ווערן חרוב און גרויסע מאַסן אידישע פאַמיליעס ווערן פאַראָרימט. דער VXIII־טער יאָרהונדערט שטעלט שוין דעריבער מיט זיך פאָר אַן עפּאָכע פון אַן עקאָנאָמישער ירידה[1], אונזערע „זכרונות“ געבן נאָר אין אַ קלענער מאָס אַ באַגריף פון דער שווערער לאַגע, אין וועלכער עס האָט זיך געפונען די אידישע מאַסע; בער באָלעכאָווער האָט געהערט צום פאַרמעגליכן טייל פון דער אידישער באַפעלקערונג, הגם קיין עושר קאָן מען אים ניט אָנרופן, ער האָט פאַרדינט לייכט און גענוג אויף צו פירן אַן אָנשטענדיג בעל־הבתיש לעבן. ער האָט געמוזט אָנקומען צו הלואות בּאַ פריצים און גלחים, כדי צו פירן זיינע געשעפטן, ווי דאָס האָבן געטאָן אַ סך אידישע סוחרים און אַרענדאַרן פון יענער צייט. מיר זעהען ווירקליך אַ נייע עפּאָכע: די צייטן האָבן זיך געביטן, און די פריהערדיגע בעלי־חובות זיינען איצט געוואָרן בעלי־הלואות. דאָס אילוסטרירט דעם עקאָנאָמישן חורבן פונם פוילישן אידנטום אין דעם XVIII־טן יאָרהונדערט.

דער מסחר האָט זיך געפירט אין געלט און טיילווייז דורך אויסטויש פון סחורות. מיר געפינען אַ רייהע גאַנץ אינטערעסאַנטע פאַקטן בנוגע דעם אויסטויש פון סחורות. באַקומען אויסלענדיש געלט איז אָפט געווען אַ שווערע זאַך, ווי מיר לייענען אין די „זכרונות“. מיר ווייסן ניט, צי אַ סך סוחרים פון יענער צייט זיינען געווען אַזוי אָפּגעהיט אין געניי פירן די ביכער און קאַלקולירן די איינצעלנע געשעפטן, ווי אונזער מחבר. ער ווערט נישט מיר צו באַשרייבן מיט דער גרעסטער פּינקטליכקייט די גענויסטע פרטים פון יעדן מסחר; ער איז אַ מערקווירדיגער פּעדאַנט און פּינקטליכער מענש אין אַ צייט פון כאַאָס און אַנאַרכיע.

אַ צווייטער צווייג פון דעם אידישן עקאָנאָמישן לעבן — די אַרענדע — ווערט אויך באַלויכטן אין די „זכרונות“. די צייטן פון די גרויסע „אָטקופּשטשיקעס“, וועלכע פלעגן אָפּנעמען אין אַרענדע אָפט מאָל גאַנץ גרויסע ראַיאָנען פון אַ סך שטעט, שטעטלאַך און דערפער, זיינען פאָראיבער. אין בערס צייטן איז דער מאָסשטאַב געוואָרן אַ קלענערער, און די צאָל פון גרויסע אַרענדאַרן האָט זיך גאָר שטאַרק פאַרקלענערט. בער שטעלט זיך אָפּ אויף עטליכע פאָרשטייער פון דער קאַטעגאָריע און באַשרייבט באַשיימ־

[1]) ז. ד״ר שיפּערס און ד״ר מ. ווישניצערס אַרטיקלען דאַריבער אינם 11־טן באַנד פון דער „געשיכטע פונם אידישן פאָלק“, וואָס איז ערשינען אין רוסיש אין 1914 אין מאָסקווע, פאַרלאַג „מיר“.

פערליך, ווי איינער פון זיי, שאול וואַל, וועלכער האָט געהייסן מיט רעמ־זעלבן נאָמען, ווי דער באַרימטער איינטאָגיגער אידישער מלך פון פּוילן, איז אין איין טאָג געוואָרן פון אַ פאַרמעגליכן פּאָסעסאָר אַ פּולשטענדיגער אָרימאַן און בעל־חוב, ווייל דעם פּריץ זיינעם איז איינגעפאַלן אַליין צו באַאַרבעטן זיינע גיטער און מער ניט אַוועקגעבן זיי אין אַרענדע. אָט אַזוי שוואַך איז געווען דער באָדן פון אַזעלכע אַרענדאַרן. שאול וואַל איז געוואָרן אַ סוחר. די פּראָפעסיעס האָבן זיך געביטן. מ׳קאָן ניט זאָגן, אַז דער איד האָט אויסגעקליבן די פּראָפעסיע, נאָר פאַרקערט, די פּראָפעסיע האָט, אַזוי צו זאָגן, אים אויסגעקליבן. אין דעם פּרט לאָזט אונז בער אַריינקוקן זעהר טיף אין דעם עקאָנאָמישן געבײַ פון דער אידישער געזעלשאַפט. ער דערציילט אונז, למשל, ווי אידן זיינען אָפט געווען געצוואונגען צו אָננעמען די אַרענדע פון אַ פּריץ, הגם עס איז געווען קלאָר ווי דער טאָג, אַז די אַרענדע וועט קיין הכנסה ניט ברייננגען, אדרבה, מ׳וועט נאָך צו איר דאַרפן דערלייגן, נאָר מ׳האָט עס געטאָן אויסשליסליך, כּדי צו זיכערן זיך דעם שוץ פונם פּריץ קעגן אַנדערע פּריצים, בײַ וועמען דער איד איז געווען אַ בעל־חוב. בער באָלעכאָווער האָט אַליין איבערגענומען אַן אַרענדע פון דער באָלע־כאָווער שטאָט־הכנסה לויט דער עצה פונם רב, וועלכער האָט אים אויפ־מערקזאַם געמאַכט, אַז אויף אַזאַ אופן וועט ער זיך פאַרזיכערן מיט דער פּראָטעקציע פון דעם שטאָט־פּריץ.

אַן אַנדער פאַל דערציילט אונז, ווי דעם פּריצעס עקאָנאָם האָט פּשוט געצוואונגען אַ אידן אָנצונעמען אַן אַרענדע, אַניט וועט ער אים אַרויס־טרייבן פון שטאָט.

אין די „זכרונות“ פעלט לחלוטין די באַשרייבונג פונם אידישן בעל־מלאָכהשן קלאַס, וואָס איז געווען אינם XVIII־טן יאָרהונדערט שטאַרק אַנט־וויקלט און האָט געהאַט זיינע באַזונדערע צעכן. בער איז אַפּנים געשטאַנען ווייט פון דעם אַרבעטנדיגן המון, דעריבער זיינען זיינע „זכרונות“ ניט די פולשטענדיגע אָפּשפּיגלונג פונם עקאָנאָמישן לעבן פון דער גאַנצער אידישער מאַסע. איין מאָל נאָר דערמאָנט ער די אידישע גאָלדשמידן אין לעמבערג און לויבט מיטן גרעסטן שבח זייער פיינע קונסטפולע אַרבעט, אַ פאַקט, וואָס ווערט אויך באַשטעטיגט דורך מאָדערנע פּוילישע פאָרשער אויף דעם געביט.

אַ פּאָר באַמערקונגען וועגן דעם מצב פון דער אידישער קהלה און וועגן דער אידישער אַווטאָנאָמיע בכלל.

בער באָלעכאָווער, וועלכער איז געווען אַן אָנגעזעהענער קהלה־טוער, באַקלאָגט זיך, אַז די פאַרטרעטער פון דער אידישער קהלה זיינען ניט געשטאַנען אויף דער געהעריגער הייך. זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען ווי אַזוי

צו ריירן מיט די שררות, מיט די פּריצים און אַפילו מיט די העכערע אָרגאַנען פון דער אידישער אַווטאָנאָמיע, מיט די אַזוי גערופענע ועדים. ראָס האָט זעהר אַ סך געשאַרט, ווייל די אידישע קהלות האָבן ראַמאָלסט איבער־געלעבט קריטישע צייטן, געהאַט גרויסע חובות און האָבן געמוזט צאָלן כּלערליי אָנגעהויערע ראַטעס. בער באַלעבאָווער מאָלט אונז אַ קלאָר בילר פון דער שווערער לאַגע, אין וועלכער ס׳האָט זיך געפונען זיין געבורט־שטאָט באָלעכאָוו אין יענער צייט; ס׳איז רערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז כּדי צו רערלייכטערן דעם יאָך פאַרן אָרימען קלאַס, האָט מען געמוזט צונויפשטעלן פאַלשע רשימות פון שטייער־צאָלער און פאַרלייקענען די ריכטיגע צאָל פון דער באַפעלקערונג. אַ חוץ דער קרוין, האָט גענומען שטייערן אויך דער פּריץ, רי אידישע באַפעלקערונג איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַ גאַנ־צער נעץ פון אָפּצאָלן און מ׳האָט זיך שטענדיג געדרונגען מיטן פּריץ וועגן אָפּשאַפן אָדער פאַרלייכטערן די אָדער יענע געלט־פליכטן. צו דעם אַלעמען זיינען נאָך געקומען די קירכן און געפאָדערט אָפּצאָל פאַרן רעכט צו ראַוונען אין די שולן.

רי אידישע אַווטאָנאָמיע אין פּוילן האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ פּיראַ־מירע, וועמעס פונדאַמענט עס איז געווען די קהלה, און אין שפּיץ איז געשטאַנען דער ועד ארבע ארצות אָדער קרוין־ועד; די ראָזיגע צווייִ אָרגאַ־נען זיינען צווישן זיך געווען פאַרבונדן דורך די קרייז־ועדים אָדער ועדי־הגלילים (גרויס־פּוילן, קליין־פּוילן, וואָלין א. א. וו.).

אונזער מחבר האָט געהאַט אַ הויכע מיינונג וועגן דער טעטיגקייט פונם ועד ארבע ארצות. ער שילדערט מיט גרויס התפּעלות, ווי אַזוי אידישע פאַרטרעטער זיינען זיך צונויפגעקומען און האָבן אַרויסגעגעבן תּקנות פאַרן כּלל פונם אידישן פאָלק. ער איז זיך אָבער שטאַרק טועה, ווען ער זאָגט, אַז דער ועד האָט עקסיסטירט אַכט הונדערט יאָר, ווייל לויט די נייסטע פאָרשונגען קאָן מען ניט דערלאָזן, אַז דער ועד זאָל האָבן עקסיסטירט פאַרן XVI־טן יאָרהונדערט. מער אינטערעסאַנט איז אָבער זיין באַמערקונג, אַז ער האָט אין דער יוגנט געזעהן ספרי־תּקנות פונם ועד ארבע ארצות. ליידער, זיינען צו אונז ניט דערגאַנגען אַזעלכע ספרי־תּקנות, אָבער דאָ האָבן מיר אַ רמז, אַז אין XVIII־טן יאָרהונדערט האָבן נאָך אַזעלכע סטאַטוטן־זאַמ־לונגען עקסיסטירט.

אינם יאָר 1764 איז דער ועד ארבע ארצות דורך דער פּוילישער רעגי־רונג פונאַנדערגעלאָזט געוואָרן. די אידישע היסטאָריקער האַלטן זיך בּאַ דער מיינונג, אַז דער ראָזיגער שריט פון דער פּוילישער רעגירונג איז געמאַכט געוואָרן, כּדי צו פאַרגרעסערן די שטייער־הכנסה פון דער אידישער באַפעל־

קערונג דורך דעם, וואָס זי וועט צאָלן דירעקט אין דער מלוכהשער קאַסע מער, איידער דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿונם ועד ארבע ארצות. אונזער מחבר ווייזט אונז אָן אויף אַ נייעם מאָמענט, וואָס האָט דערביי געשפּילט אַ ראָליע. ער שרייבט, אַז אין די פּוילישע קרייזן איז געווען פֿאַרשפּרייט די מיינונג, אַז אידן זיינען שולדיג אין די אָפֿטע פּאַראַליזירונגען פֿון דער סיים־טעטיגקייט, ווייל די אידן, האָבן זיי געגלויבט, קויפֿן אונטער איינצעלנע רעפּוטאַטן, זיי זאָלן אַרויפֿלייגן זייער „וועטאָ"[1], און אויף אַזאַ אופֿן בטל מאַכן די תּקנות, וואָס זיינען ניט גינסטיג פֿאַר אידן; דורך דעם האָבן די סיים־סעסיעס אָפֿט ניט געקאָנט דורכגעפֿירט ווערן ביזן סוף. דעריבער, זאָגט בער, האָבן די פּוילישע מאַגנאַטן געפֿאָדערט אָפּצושאַפֿן דעם ועד ארבע ארצות, כּדי די אידן זאָלן ניט האָבן קיין מגע ומשא מיט די רעפּוטאַטן פֿונם סיים (דער ועד פֿלעגט זיך צונויפֿקומען אין וואַרשע און דאָס רוב בשעת די סיים־סעסיעס). אַזעלכע חשדן אויף אידן געפֿינען מיר אויך אין פֿאַרשיידענע פּאַמפֿלעטן פֿונם XVIII־טן יאָרהונדערט, זיי זיינען אָבער אַלע אָהן אַ פּאַקטישער באַגרינדונג[2].

בער באָלעכאָווער האָט זיך שטאַרק מצער געווען וועגן דעם, וואָס מ'האָט פֿונאַנדערגעלאָזט די ועדים, ווייל זיי זיינען געווען, ווי ער מיינט, אַ שטיק נחמה און כּבוד פֿאַר כּלל ישראל און האָבן באַוויזן, אַז דער אויבערשטער האָט מיט זיין גרויס רחמים אינגאַנצן נאָך ניט פֿאַרלאָזט די אידן. אין דער ערשטער צעטיילונג פֿון פּוילן האָט ער געזעהן, אַזוי ווי גאָטס שטראָף פֿאַר דער עולה, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן בנוגע די פּוילישע אידן אַראַנק דעם אָפּשאַפֿן די ועדים. זיין צער און צאָרן איז געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט זיך אויסגעדריקט מיט אַזעלכע ווערטער, ווי „ונתתּי את נקמתי בארום..." בערס אַנשויאונג אויף אָט דער פֿראַגע איז אָבער ניט געווען די מיינונג פֿון דעם גאַנצן כּלל; עס זיינען געווען אידישע קרייזן, וואָס האָבן מיט גרויס אומצופֿרידנקייט אויפֿגענומען די ירידה פֿון פּוילן[3].

אין בערס „זכרונות" טרעפֿן מיר איינציגע פֿאַקטן, וואָס זיינען אייגנאַרטיגע אילוסטראַציעס פֿאַר דעם אידישן לעבנס־שטייגער אין דעם XVIII־טן יאָרהונדערט. אידישע סוחרים לאָזן זיך אַוועק רייטנדיג פֿון גאַליציע קיין אונגאַרן; מיר זעהען אַ אידן זיך פֿאַרטיידיגן קעגן גזלנים מיט שיס־געווער

[1] שטימען קעגן; אין פּוילישן סיים האָט ניט געקאָנט דורכגיין קיין שום פֿאָרשלאַג, ווען אפילו איין דעפּוטאַט האָט געשטימט קעגן דעם — אַלץ האָט געמוזט אָנגענומען ווערן איינשטימיג.

[2] L. Glatman, Szkice historyczne, 1906, 111.

[3] ז., למשל ,שלמה בענעט, אין זיין ספר, The Constancy of Israel, לאָנדאָן, 1809, זייט 218.

אין די הענט; מיר באַגעגענען אַ פרוי, וואָס איז בקי אין רש״י און גמרא; מיר ווערן באַקאַנט מיט די פאַרשיידנאַרטיגע מינים פון פרויען־קליידונג און צירונג; מיר קוקן זיך צו צום קהלהשן, פאַמיליען און אינדיווידועלן לעבן פון יענער צייט.

בערם „זכרונות״ זיינען רייכער אין שילדערונגען פון מעשים, אַנשטאַלטן און געזעלשאַפטליכע ערשיינונגען, ווי אין כאַראַקטעריזירן איינצעלנע פערזאָנען פון זיין דור. סיי רבנים, סיי שרייבער, סיי למדנים ווערן פון אים געשילדערט דאָס רוב מיט זעהר קורצע שטריכן, ניט קוקנדיג אויף דעם, וואָס פערזענליכקייטן ווערן דאָ דערמאָנט אָהן אַ שיער. אין אונזערע אָנמערקונגען האָבן מיר געזעהן, ווי ווייט מעגליך, צו אָריענטירן דעם לעזער מיט די פערזאָנען, וואָס ווערן דערמאָנט אין די „זכרונות״. דאָ אין דעם אַריינפיר וועלן מיר זיך נאָר אָפּשטעלן אויף בערס באַציהונג צו ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט, דעם באַקאַנטן לעמבערגער רב, וועלכער איז געווען איינער פון די גרעסטע רבנישע גאונים אינם XVIII־טן יאָרהונדערט. דער מחבר דערציילט אונז אַן עפּיזאָד, ווי אַזוי דעם רב איז בײַנעשטאַנען אין אַ קריטישן מאָמענט און האָט אים מציל געווען פון אַ פאַלשן בלבול דאָס, וואָס ער האָט געקענט פּויליש. ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט האָט בײַ דער דאָזיגער געלעגנהייט זיך גוט באַקענט מיט אונזער מחבר און איז געוואָרן אויף שטענדיג זיינער אַ אוהב נאמן. שפּעטער מיט עטליכע יאָר איז אויף זיי ביידע אויסגעפאַלן דער גורל צו פאַרטיידיגן די אידישע אמונה און תּלמוד אין דעם גרויסן לעמבערגער קאָסטיאָל פאַר אַ המון פון גלחים, פריצים און אויך אידן; דאָס איז פאָרגעקומען בעת דעם היסטאָרישן דיספּוט מיט די פראַנקיסטן אין יאָר 1759. אין די „זכרונות״ גופא ווערט וועגן אָט דער געשיכטע דערמאָנט זעהר קורץ, אָבער דער ספר „דברי בינה״, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין גערעדט אין אָנהויב פון אונזער אַריינפיר, רעדט באריכות וועגן דעם דאָזיגן וויכטיגן פאַקט. בער באָלעכאָווער איז דאַמאָלסט געווען דער אָפיציעלער איבערזעצער מצד די אידן און האָט מיטגעהאָלפן בײַ דעם צוזאַמענשטעלן ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרטס ענטפער אויף די טעזיסן פון די פראַנקיסטן; באַזונדערס שטאַרק און בולט איז קענטיג זיין לומדות אינם צוזאַמענשטעלן דעם שריפטליכן ענטפער אויפן זיבעטן פּונקט פון די פראַנקיסטישע טעזיסן, וואָס האָט אַרויסגעשטעלט די באַשולדיגונג קעגן אידן, אַז אין תּלמוד זיינען פאַראַן רמזים אויף עלילת דם. די דאָזיגע שריפטליכע דערקלערונג, וועלכע איז דערלאַנגט געוואָרן אין נאָמען פון ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט, איז פאַקטיש געווען אַ ווערק פון בערס שאַפן; די דאָזיגע דערקלערונג געפינען מיר אין דעם טייל פון „דברי בינה״, וואָס איז ניט לאַנג פאַרעפנטליכט געוואָרן אין זשורנאַל „השלח״, ווי אויך אין

אַן עטוואָס געקירצטער פאָרם אין דער פוילישער אויסגאַבע נאָך פונם יאָר 1760[1]).

די פאַמיליע הורוויץ איז אַ באַקאַנטע רבנישע פאַמיליע, פון וועלכער עס זיינען אַרויס אַ סך אָנגעזעהענע פערזענליכקייטן. אין אונזערע „זכרונות" ווערן דערמאָנט עטליכע רבנים פון דער ראָזיגער פאַמיליע, וואָס האָבן געלעבט און געווירקט אין באָלעכאָוו. בער איז אַלע זיינע יאָרן געווען אונטער דער שטאַרקער השפעה פון ר' יוקל הורוויץ און באַ אים איז געבליבן אין זכרון אַ מערקווירדיגע דרשה, וואָס ער האָט נאָך אַלס צען־יאָריג אינגל געהערט פון אים, בשעת ר' יוקל הורוויץ האָט פאַרלאָזט זיין כסא־הרבנות אין באָלעכאָוו און איז אַריבערגעפאָרן אין דער באַרימטער קהלה פון בראָד. בשעת זיינע נסיעות איבער אונגאַרן האָט בער אָנגעטראָפן אַ טאַלענטפול מוזיקאַליש קינד יצחק־אייזיק, וואָס איז שפּעטער געווען איינער פון די באַרימטעסטע ראַבינער אין אונגאַרן און אויך געפּרובט שרייבן אונגאַרישע שירים.

מיר ווייסן ניט גענוי, ווען די „זכרונות" זיינען געשריבן געוואָרן; מיר קאָנען נאָר משער זיין, אַז דאָס האָט געדאַרפט פאָרקומען צווישן די יאָרן 1790 און 1800, יערנפאַלס אין בערס עלטערע יאָרן, ווייל כמעט אַלע פערזאָנען, וועגן וועלכע ער רעדט אין די „זכרונות", ווערן באַגלייט מיט אַ ז"ל, בתוכם אויך דער קיסר יוסף דער II־טער, וואָס איז געשטאָרבן אין 1790. פון דער אַנדערער זייט ווייסן מיר, אַז דעם ספר „דברי בינה", וואָס ער איז אין זיינע „זכרונות" מבטיח אָנצושרייבן אַלס ענטפער אויף די בלבולים פון שונאי ישראל, ווען גאָט וועט אים שיינקען יאָרן, האָט ער אָנגעשריבן אין יאָר 1800[2]); דערפון איז גערדרונגען, אַז די „זכרונות" האָט ער געשריבן נאָך פאַרן יאָר 1800. איינס איז קלאָר: דער מחבר איז שוין געווען קרוב צו אַכציג, ווען ער האָט גענומען שרייבן די געשיכטע פון זיין לעבן. עס איז צו באַדויערן, וואָס דער כתב־יד, וועלכער איז צו אונז דערגאַנגען, נעמט מער ניט אַרום ווי אַ 50־יאָריגן פעריאָד פון בערס לאַנגיאָריגן לעבן — פון 1723 ביז 1773; און אויך אין אָט דעם פעריאָד זיינען די 30 יאָרן פון 1743 — 1773 ניט פול באַשריבן. מיר האָבן אַ קלאָר בילד פון דעם מחברס יוגנט און מיטעלע יאָרן; ליידער, פעלט די ביאָגראַפיע פון זיינע עלטערע יאָרן, וואָס וואָלט געווען פאַר אונז באַזונדערס אינטערעסאַנט, נעמענדיג אין אַכט, אַז דאַמאָלסט אין די לעצטע יאָרן פונם XVIII־טן יאָרהונדערט, איז שוין קלאָר אַרויסגעשוואומען דער חסידיזם און די השכלה־באַוועגונג. אַ שטיקל באַפרידיגונג גיט אונז דער „דברי בינה", וואָס איז

[1]) ז. „השלח", כרך ל"ח, ז. 21—16 און ז. 238—231.

[2]) ז. „השלח", כרך ל"ג, ז. 149.

אין אַ געוויסער מאָס ממלא ראָס, וואָס ס׳פעלט אין אונזערע „זכרונות״. פון דאָרטן איז צו זעהן, אַז בער באָלעכאָווער איז ניט געווען קיין פאַנאַטישער קעגנער פון חסידות, ער האָט אדרבה געהאַט עגמת־נפש פון די אָפטע סכסוכים אין די קהילות צווישן חסידים מיט מתנגדים; ער פלעגט שטיצן חסידישע רביים און האָט זיי ניט איין מאָל פריינטליך אויפגענומען, ער איז אָבער געווען קעגן זייערע נייע דרכים און האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף נאָכפאָלגער פון די פריהעריגע בעל־שם׳ס, וועלכע האָבן, ווי באַוואוסט, אין ברייטע אידישע קרייזן געהאַט אַ שלעכטן שם. בער באָלעכאָווער איז בטבע געווען אַ מענש מיט אַ מעסיגער נאַטור און איז בכלל געווען ווייט פון יעדער עקסטרעמער ריכטונג, ווי אין דעם חסידיזם, אַזוי אויך אין דער השכלה. אים האָט אָפגעשטויסן פון דער השכלה־באַוועגונג די נייע בערלינער גילוחים, וואָס פלעגן קומען קיין גאַליציע און חוזק מאַכן פון די טראַדיציאָנעלע אידישע מנהגים. בער אַליין האָט ליב געהאַט אַלגעמיינע וועלטליכע בילדונג, איז דערביי אָבער, ווי מיר האָבן שוין איין מאָל אָנגעוויזן, געבליבן אַ פולשטענדיגער ירא־שמים[1].

דער אינטערעס צו וועלטליכער בילדונג איז פון תמיד אָן געווען אַנטוויקלט באַם פוילישן אידנטום. אין XVI־יאָרהונדערט איז, ווי באַקאַנט, אויסגעבראָכן אַ שטאַרקער קאַמף צווישן די אָנהייענגער פון דער פילאָזאָפיע און די אָרטאָדאָקסן; אויך אין די שפּעטערדיגע עפּאָכן האָט די שטרעבונג צו וועלטליכע לימודים ניט אויפגעהערט. אַפילו צווישן די מזרח־גאַליצישע אידן פון בערס דור זיינען אויך געווען באַדייטנדיגע גרופּעס פון פּיאָנערן, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינטערעס צו וועלטליכער בילדונג, געשטרעבט פאַרשפּרייטן זי צווישן דער אידישער מאַסע און אין דערזעלבער צייט געבליבן טריי דער טראַדיציע און מנהגים. צווישן אַזעלכע פּיאָנערן געפינען זיך: ישראל זאַמאָשץ, משה מענדעלסאָנס אַ לערער און מחבר פון ספרים וועגן מאַטעמאַטיק, פיזיק, אַסטראָנאָמיע און פילאָזאָפיע; ד״ר אברהם עוזיאל, אַ באַקאַנטער קהלה־טוער און דאָקטאָר אין בראָד, וועלכער האָט געענדיגט אין דייטשלאַנד; מענדל סאַטאַנאָווער, אַ פּאָפּולערער שרייבער וועגן נאַטורוויסנשאַפט, מאַטעמאַטיק, און ער איז געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָט געוואָלט אַריינברייגגען בילדונג אין די ברייטע אידישע מאַסן (ער האָט, למשל, געפּלאַנט אַן איבערזעצונג פון תנ״ך אויף אידיש)[2]; אליהו בן פנחס ווילנער, געבוירן אין לעמבערג, וועלכער האָט אין 1797 געשריבן אַ ווערק „ספר הברית״ — אַ מין סיסטעמאַטישע ענציקלאָ־

[1] ז. דאָרט, ז. 152—153.

[2] ז. N. M. Gelber, Mendel Satanower, „Mitteilungen für Jüdische Volkskunde“, 1914.

פעריע פון פילאָזאָפישע און װיסנשאַפטליכע פראַגן, בתוכם שוין אויך קאַנטס פילאָזאָפיע[1]). אויך צװישן די רבנים פון יענער צייט געפינען מיר, אַזוי צו זאָגן, משׂכּילישע עלעמענטן, װעלכע זיינען ניט געװען פרעמד פון אינטערעסירן זיך מיט װעלטליכער בילדונג און האָבן זיך באַמיהט אַריינ־צובריינגען אַ סיסטעם אין די תּלמודישע למודים, װי למשל, ר׳ שלמה בן משה, דער מחבר פון „מרכּבת המשנה״, און ר׳ זלמן מרגליות.

מיט די אויסגערעכנטע פאָרשטייער פונם ראַמאָלסדיגן אידישן אינטעלעקטועלן לעבן זיינען נאָך װייט ניט אויסגעשעפּט די ידיעות װעגן דער קולטורעלער באַװעגונג אין מזרח־גאַליציע אין בער באָלעכאָװערס דור. פון אַ סך װייסן מיר גאָרניט, פון אַנדערע זיינען די ידיעות פאַרלוירן געגאַנגען, װי למשל, פון רעמועלבן יוסף קאָפּעל, װעמעס װערק זיינען געשטאַנען אין בערס ביכער־שראַנק און װעמען ער דערמאָנט אין זיינע „זכרונות״ אַלס אַן אויסגעצייכנטן העברעאישן שרייבער. עס האָט געמוזט זיין אַ גאָר אינטענסיװע קולטורעלע באַװעגונג אין די קהלות פון מזרח־גאַליציע; אונזער פאָרשונג אויף דעם ראָזיגן געביט האָט נאָך פאַר זיך אַ סך אויפגאַבן און אַנטדעקונגען.

בער באָלעכאָװער איז געשטאָרבן דעם 10־טן מערץ 1805 אין באָלעכאָװ און ליגט אויפן דאָרטיגן בית־עלמין[2]). מיר װייסן װייניג װאָס װעגן זיינע יורשים. זיין עלטערער זון יהושע, װעלכער װערט דערמאָנט אין די „זכרונות״ אַלס אַ קלוג און פיזיש שװאַך אינגל, איז געשטאָרבן נאָך בעת דער פאָטער האָט געלעבט. דער צװייטער זון יוסף, װעלכער האָט דעם פאָטער איבער־געלעבט, איז געװען אַ איידעם פונם אויבנדערמאָנטן יוסף קאָפּעל.

זכרונות און טאָג־ביכער פון פּשוטע בשׂר ודמס, װאָס זיינען ניט קיין פּאָליטישע אָדער מלוכהשע עסקנים, װעלן שטענדיג צוציהען אונזער גרעסטן אינטערעס. אַזעלכע מעמואַרן האָבן די מעלה, װאָס זיי זיינען װייט פון אַ װעלכער עס איז פּניה, שטיצן זיך ניט אויף קיין אָפיציעלע מיינונגען און שטאַנדפּונקטן און געבן איבער די געשיכטליכע פאַקטן פּשוט אַזוי, װי זיי זיינען פאָרגעקומען. אונזער געשיכטספאָרשונג װאָלט אַ סך געװאונען, װען מיר זאָלן באַזיצן מער אַזעלכע מאַטעריאַלן.

די אידישע מעמואַרן־ליטעראַטור איז זעהר אָרים. פון די ביז איצט ערשינענע זיינען די װיכטיגסטע: די קלאַסישע אַװטאָביאָגראַפיע פונם פילאָזאָף שלמה מימון, װאָס האָט אין אָנהויב אַ רייהע אינטערעסאַנטע קאַפּיטלאַך פונם אידישן לעבן אין ליטע און װייסרוסלאַנד אין XVIII־טן יאָר־הונדערט, און די זכרונות פון גליקל פון האַמעלן, װאָס זיינען ביז איצט

[1]) ז. װייסבערג, זייט 10.

[2]) ז. „השלח״, כרך ל״ג, זייט 153.

גערעכנט געווען פאַרן מוסטערהאַפטן אידישן מעמואַרן־ווערק. אין דער לעצטער צייט זיינען נאָך צוגעקומען די זכרונות פון פּאַאולינע ווענגעראָוואַ, וועלכע באַהאַנדלען דאָס אידישע לעבן אין רוסלאַנד אינם XIX־טן יאָר־הונדערט, די מעמואַרן פון אַ אידישן סוחר אין ווין זינמונד מייער, די מעמואַרן פון הײמאַן, אַ סוחר פון פּויזן, וועלכער האָט דערנאָך פאַרנומען אַן אָנגעזעהען אָרט אין דער אידישער קהלה אין בערלין, און די זכרונות אויך פון אַ פּויזנער אידן משה וואַסערצוג.

ס'איז קיין ספק ניט, אַז בנוגע צום היסטאָרישן און קולטורעלן ווערט וועלן די „זכרונות“ פון בער באָלעכאָווער פאַרנעמען איינעם פון די אָנגע־זעהענסטע, אויב ניט דעם סאַמע וויכטיגסטן, פּלאַץ אין דער פּויליש־אידישער מעמואַרן־ליטעראַטור. זיי געבן אַ טיפן און אינטערעסאַנטן איבערבליק פונם אידישן לעבן אין פּוילן אין דעם XVIII־טן יאָרהונדערט און באַרייכערן אונזערע ידיעות אין אַ סך פּרטים.

אין אונזער קורצן אַריינפיר האָבן מיר ניט געקאָנט אויסשעפּן אַלע פּראָבלעמען און פראַגן, וואָס ווערן געשילדערט אין די „זכרונות“, מיר זיינען נאָר אויסן געווען צו געבן, ערשטנס, אַ סכעמאַטישע ביאָגראַפיע פונם מחבר און, צווייטנס, אויפמערקזאַם מאַכן אויף די היסטאָרישע ער־שיינונגען, וואָס ווערן באַלויכטן אין די מעמואַרן. מיר האָבן זיך אויך באַמיהט צו אָנווייזן אויף אַנדערע היסטאָרישע מקורים, וואָס געבן די מעגליכקייט צו פאַרגלייכן די פאַקטן פון די „זכרונות“ מיט אַנדערע ידיעות וועגן דערזעלבער עפּאָכע. דאָס, וואָס מיר האָבן דורכגעלאָזט אין דעם אַריינפיר, וועלן מוסיף זיין די באַמערקונגען אין דעם טעקסט גופא.

... די דערפער[1]). ער[2]) האָט זיך דאָרט פאַרנומען מיטן האַנדל פון אונגאַרישע ווײַנען, האָט געהייסן אויסמויערן דאָרט אַ גוטן קעלער אויף אַרײַנצושטעלן די ווײַנען, פלעג זײַ פון יאָר צו יאָר פאַרקויפן מיט גרויס ריוח די פּריצים, וואָס האָבן געוואוינט אין די נאָהענטע צו באָלעכאָוו גיטער, און איז נתעשר געוואָרן; און דאָרט בין איך געבוירן געוואָרן, ווי ס'איז אויבן דערמאָנט אויף זײַט[3]) . . .

אַזוי ווי אין די גיטער, וואָס ליגן צווישן די בערג, איז ניטאָ קיין סך פעלדער, וואָס זאָלן טויגן צום זייען, האָט מײַן פאָטער געמוזט פאַרפירן אַנדערע געשעפטן מיט די פּאַנשטשינע־גוים, און ער איז מושוה געוואָרן מיטן זופּניק, ר. ה. מיטן אַרענדאַר פון באָלעכאָווער זאַלץ־גרובן, אויף צושטעלן אים האָלץ פונם וואַלד און פאַר יעדער פור האָלץ, וואָס ער וועט ברענגען אין זאַלץ־גרובן, באַקומט ער אַ פאַס מיט גוטער זאַלץ; אַזוי האָבן זיי געטאָן דעם גאַנצן ווינטער און פלעגן אין משך פונם ווינטער אָנזאַמלען אַ סך פעסער זאַלץ; אַז ס'פלעג קומען זומער, באַלד ווי ס'האָט נאָר אָנגעהויבן שפּראָצן דאָס גראָז אין פעלד, זײַנען געקומען אַלע גוײם פון די דערפער מיט זייערע פורן, יעדערער האָט גענומען אויף זײַן פור צען פעסער זאַלץ, און מ'האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין פּאָדאָליער קאַנט און געביטן די זאַלץ אויף תּבואה: אַ פאַס זאַלץ פאַר אַ פאַס קאָרן, אַמאָל אָנדערטהאַלבן אָדער אַפילו צוויי פאַס קאָרן פאַר איין פאַס זאַלץ. פונם קאָרן איז געמאַכט געוואָרן בראַנפן, וועלכן מ'האָט געפירט אין אַ גרויסער צאָל קיין אונגאַרן, דאָרט פאַרקויפט און פאַרדינט דערבײַ היפּשע סכומים, אַ חוץ אַנדערע מסחרים מיט אונגאַרישע ווײַנען, ווי אויבן איז דערמאָנט, אַזוי אַז זיי האָבן זיך מפרנס געווען בשפע און בכבוד גדול אין משך פון זעקס יאָר. און דאָרט בין איך געבוירן געוואָרן, אויך מײַן ברודער ר' זאב וואָלף ע"ה און מײַן שוועסטערס זון ר' ליב ע"ה, ווי ס'איז דערמאָנט אויבן אויף זײַט . . .

---

[1]) די „זכרונות" הייבן זיך אָן מיטן לעצטן וואָרט־פון אַ פראַזע.

[2]) דער פאָטער פונם מחבר.

[3]) פעלט אין אונזער כתב־יד.

ראַמאָלס האָט דער פּאָטער געקויפט אַ הויז אין דער שטאָט בּאָלעכאָוו בּאַם אלוף[1]) ר׳ דוד ר׳ בּרוך׳ס, אַן אַלט הויז, צו וועלכן ער האָט צוגעבּויעט העכער אַ העלפט פון דאָסניי, און דאָס בּויען איז פאַרענדיגט געוואָרן אין יאָר תּפּ״ז, ווי ס׳איז צו זעהן נאָך ער היום אויסגעקריצט דאָס יאָר אויפן פליוגער פונם דאַך, וואָס הינטער אונזער הויז, און אין דערמיט פונם בלעך — די אותיות תּפּ״ז; אויפן הויף פונם צווייטן הויז צו מזרח־זייט איז געשטאַנען אַ בּרויעריי מיט אַ גרויסן קעסל אויף צו קאָכן מער[2]) און בּיר; די בּרויעריי האָט געהערט צו דער היגער פּריצה ציעשקאָווסקע, דער ליפּסקער[3]) קאַסטעלאַנשע[4]), בּאַ וועמען דער פּאָטער האָט זי אויך אָפּגעקויפט פאַר אַ גרויסן סכום.

די דאָזיגע בּרויעריי מיט די צוויי גרויסע קעסלען איז נאָך ער היום בּאַ מיר, און כ׳האָב פון איר אַראַנק נאָט פּרנסה בּשפע, זאָל גאָט געבּן אויך אויף ווייטער. אַז ס׳איז פאַרענדיגט געוואָרן דער בּנין פונם הויז, איז געמאַכט געוואָרן די חתונה פון מיין פאַרשטאָרבּענעם בּרודער אַקסילראָד בּענדעט ע״ה מיט זיין פאַסנדן זיווג: מיט דער בּתולה בּריינע ע״ה, אַ טאָכטער פונם בּאַרימטן רב און דין אין לוואָוו[5]) ר׳ נתן נטע ע״ה, וועמען מ׳האָט דאַמאָלס גערופן, ווי ס׳איז שוין דערמאָנט, ר׳ נטע ר׳ משולם׳ס[6]) פון די תּושבים פון לוואָווער שטאָט־קהלה.

און די בּאָלעכאָווער פּריצים די גידזיענסקים[7]) זיינען פאַראָרימט געוואָרן און האָבּן פאַרקויפט אַפילו זייער ערד אויף צו בּאַצאָלן די חובות. אין פּוילן איז אויפגעקומען אַ נייער שר מיטן נאָמען פּאָניאַטאָווסקי[8]), דער פּאָטער פונם קיניג אַווגוסט פּאָניאַטאָווסקי; האָט ער אַרויסגענומען און בּאַצאָלט בּמזומן דעם גאַנצן סכום, וואָס מ׳האָט אָפּגעשאַצט די ניטער, אַ סכום פון זעקס הונדערט טויזנט פּוילישע גילדן.

דער שר פּאָניאַטאָווסקי האָט בּאַקומען פון דער מלוכה די ניטער פון סטריי[9]) און איז געוואָרן דער סטריער סטאַראָסטע. האָבּן די פּריצים,

---

[1]) אלוף האָט געהייסן יעדער אָנגעזעהענער מיטגליד פון דער קהלה, וואָס האָט פאַרנומעי עפּעס אַ קהלה־שטעלע. [2]) אזא מין האָניג־געטראַנק.

[3]) Liw — אין דער אַלטער פּוילישער פּראָווינץ Mazowia.

[4]) קאַסטעלאַנען האָבּן געהייסן הויכע בּאַאַמטע אָהן אדמיניסטראַטיווע פונקציעס; זיי זיינען געווען מיטגלידער פון סענאַט. [5]) לעמבּערג.

[6]) ר׳ נתן נטעס פאָטער האָט געהייסן ראובן. ז. ש. בּובּער, „אנשי שם“, 1895.

[7]) Giedziński — די גרינגדער און אַ לאַנגע צייט בּאַזיצער פון בּאָלעכאָוו.

[8]) סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי איז געווען אַן אינטערעסאַנטע פיגור אינם פּוילישן פּאָליטישן לעבּן פונם XVIII יאָרהונדערט. אין ר׳ בּערס „זכרונות“ וועט זיין נאָמען נאָך אָפט דערמאָנט ווערן. וועגן פּאָניאַטאָווסקין האָבּן מיר אויך גערעדט אין דעם אריינפיר.

[9]) Stryj — אַ שטאָט אין גאַליציע.

וואָס האָבן אויסגעלינן געלט אויף באָלעכאָווער גיטער, פאַרקויפט די שטאָט באָלעכאָוו מיט איר אומגעגנט דעם ראָזינן שר, כדי איינצומאָנען זייער חוב, וואָס האָט באַטראָפן ת"ר אלפים גילדן. און אין יענער צייט זיינען אין פוילן געשטאָרבן פיר קאָמאַנדירן (העטמאַנס) פון זייערע חילות, דהיינו: צוויי פון גרויס־און קליין־פוילן — איינער, דער העכסטער פונם קרוין־מיליטער, און דער צווייטער, קאָמאַנדיר פונם פעלד־מיליטער; און צוויי אַזעלכע מיליטער־קאָמאַנדירן זיינען געווען אויך אין ליטע, זיינען זיי אַלע געשטאָרבן[1].

אין יענער צייט האָט דער פוילישער קיניג אַווגוסט דער ערשטער[2], דער קורפירשט פון זאַקסן, געוואָלט גרויס און רייך מאַכן דעם ראָזינן שר פּאָניאַטאָווסקי, וועלכער איז מכמה יאָרן געווען דער פּאָדסקאַרבניק (פינאַנץ־מיניסטער) פון אַלע הכנסות אין ליטע, האָט ער אים געמאַכט אויך פאַרן יענעראַלני רעגימענטאַר, ד. ה. העכסטער מיליטער־קאָמאַנדיר אויפן אָרט פון די פיר פאַרשטאָרבענע העטמאַנס. הגם מיר איז באַוואוסט די גאַנצע טעטיגקייט מיט אַלע איינצעלנע פּרטים און אויפטועכצן פון אַ סך פוילישע מלוכה־מענער און קיניגס, ווי כ'האָב געלייענט אין זייער היסטאָריע, האָב דאָס אָבער ניט געבראַכט, כדי ניט איינמירן דעם לעזער.

...צו פאַרקויפן זיי פאַר וויינינגער פון פינף און צוואַנציג רוקאַטן. און מיר האָבן פון די אַלטע ווײנען גאָרניט געקויפט, האָט מיך זעהר געאַרט, וואָס מיר האָבן גאָרניט פון די אַלטע ווײנען, האָב איך, אַוועקפאָרנדיג פון מישקאָלץ[3]), אָפּגערעדט מיט מיין שותּף, היות איך מוז פאָרן באַלד צו אונז אַהיים קיין לוואָוו זעהן פאַרקויפן די ווײנען, וואָס זיינען געבליבן דאָרט אויף דער השגחה פון מיין שותּפס ברודער ר' איציק און מיין ברודער בענרעט אַקסילראָר ע"ה, האָט ר' יעקב ע"ה געמוזט בלייבן נעבן די פורן און אַכטונג געבן אויף די ווײנען; און געזעגענענדיג זיך באַם אַרויספאָר פון מישקאָלץ זונטאָג גאַנץ פריה, זאָג איך צו אים: אַזוי ווי איך ווייס, אַז אין סטרי באַם קצין[4]) ר' הירש ר' מרדכים שטייען נאָך ער היום אַ סך פעסער מיט אַלטן ווײן פונם יאָר תּק"ט, און מיר האָבן

---

[1]) ניט אינגאַנצן ריכטיג. אין יאָר 1728 זיינען דריי העטמאַנס געשטאָרבן: א. צ. כאַ־מענטאָווסקי, דער קרוין־העטמאַן פון פוילן; רזעוואוסקי, דער פעלד־העטמאַן פון פוילן; און דענהאָף, דער פעלד־העטמאַן פון ליטע.

[2]) ריכטיג: דער צווייטער.

[3]) Miskolcz — אַ שטאָט אין אויבער־אונגאַרן.

[4]) אויך אַן אָנגעזעהענע אין דער קהלה פּערזאָן, ווי אלוף.

אין לוואָוו פון זיי פראָבעס, ווייל אין סטרי איז ניט געווען קיין קונה אויף זיי, האָט ער געגעבן פון זיי פראָבעס מיין ברודער אריה ליב ע״ה מיט אַ כח הרשאה צו פאַרקויפן זיי אין לוואָוו, און די פראָבעס שטייען נאָך ער היום דאָרט באַהאַלטן אין אונזער קעלער, דאַריבער וויל איך, דורכ־פאָרנדיג סטרי, באַזוכן דעם קצינס קעלער, פאַרזוכן גוט די ווייַנען און שרייבן אייך, וואָס זיי האָבן דעם ווערט, אפשר וועלן מיר דאָרט קויפן עטליכע פעסער, וואָס וועלן ממלא זיין דאָס רומל פון אונזערע סחורות, כדי יעדער קונה זאָל האָבן זיין ווייַן. און אַזוי האָב איך עס געטאָן אין סטרי, האָב פאַרזוכט די ווייַנען און איבערגעלאָזט אַ בריף מיין שותף, ער זאָל נעמען איין פאַס פון די פיר פעסער אַלטע, טייערע ווייַנען, וואָס כ'האָב געפונען באַם קצין, מיט וועמען כ'האָב אויך געשמועסט מכח דעם עסק, נאָר מיר האָבן זיך ניט אויסגעגלייכט מיטן מקח, און כ'האָב פאַרחתמעט די בעסטע פאַס ווייַן מיט מיין שטעמפּל ביז ס'וועט קומען מיין שותף ר' יעקב ע״ה, וועט זיך אויסגלייכן מכחן מקח און נעמען די דאָזיגע פאַרחתמעטע פאַס. און ר' יעקב האָט אַזוי געטאָן און געקויפט די דאָזיגע פאַס ווייַן, וואָס איך האָב אויסגעקליבן, פאַר 26 רוקאַטן, האָט זי נאָך פאַר קאָנטראַקטן[1]) געבראַכט צוזאַמען מיט די איבעריגע ווייַנען און אַוועקגעשטעלט אין אונזערע קעלערס אינם מויער פון די קאַרמעליטער גלחים. אגב האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז ס'דאַרף פאָרקומען די חתונה פונם וויסקער[2]) קאַסטעלאַן בראַניצקים טאָכטער פאַר דעם זון פונם סמאָלענסקער וואָיעוואָדע פירשט סאַפּיעהא; און דער דאָזיגער קאַסטעלאַן בראַניצקי פלעגט איינשטיין באַם דאָקטאָר גאָראַניע אַקעגן דעם האַליטשער טויער, נאָהענט צום אויבנערמאָנטן מויער, אין וועלכן מיר זייַנען איינגעשטאַנען.

צווישן דעם דאָזיגן קאַסטעלאַנס דינער זייַנען אייניגע געווען פון אונזערע שכנישע פריצים, וועלכע האָבן אונז גוט געקענט; האָבן זיי זיך משתדל געווען, אַז אַלע ווייַנען צו דער חתונה, עטליכע אָרדינאַרע[3]) פעסער, זאָלן געקויפט ווערן באַ אונז. און ווען מיין שותף ר' יעקב איז געקומען פון סטרי מיט די פעסער אַלטן ווייַן, האָבן מיר פון אים אָנגעפילט דרייַ אַנטאַלן[4]), און

---

[1]) די באַוואוסטע ירידים אין לעמבערג.

[2]) אין דער קאַסטעלאַנען־רשימה פון Wizna (וויסקי ?) איז קיין בראַניצקי ניטאָ. דער בראַניצקי, וואָס דער מחבר דערמאָנט אים דאָ, איז געווען אַ קאַסטעלאַן פון Bracław און האָט זיך מתחתן געווען מיטן וואָיעוואָדע פון Smoleńsk סאַפּיעהא. ז. Niesiecki, Herbarz Polski, I. 285, II, 283.

[3]) פּשוטע.

[4]) Antheyl, Antal – אַ קליין פעסעלע פון פאַרשיידענער גרייס. 2, 3 אָדער 4 אַנטאַלן האָבן אויסגעמאַכט אַ פאַס ווייַן. אַן אַנטאַל האָט געהאַלטן פון 25 ביז 27 טעפּ.

רער שר סאַפּיעהאַ האָט בּאַ אונז געקויפט די ראָזינע אַלע דריי אַנטאַלן פאַר 51 רוקאַטן; דאַן איז תּיכּף מיין שותּף ר׳ יעקב געפאָרן קיין סטרי און געקויפט בּאַם קצין ר׳ הירש אַלע דריי איבּערגעבּליבּענע פעסער מיטן טייערן וויין פאַר 90 רוקאַטן, האָט זיי געבּראַכט קיין לוואָוו, וואו מיר האָבּן פון זיי געמאַכט 9 אַנטאַלן, און כ׳האָבּ פאַרקויפט יערער אַנטאַל פאַר 18 רוקאַטן; צוויי אַנטאַלן פון זיי זיינען פאַרבּליבּן אויפן צווייטן יאָר.

און מיר האָבּן בּאַשלאָסן צו פאָרן קיין אונגאַרן קויפן נאָך אַלטע טייערע וויינען, נאָר וויל מיר האָבּן נאָך געהאַט אין די קעלערס אַ גרויסן סכום וויינען און ס׳איז ניט מעגליך געווען אָפּשליסן דעם קעלער און ניט פאַר־קויפן די פּריצים, וועלכע פלעגן שטענדיג קויפן בּאַ אונז וויינען, וויפיל זיי האָבּן בּאַדאַרפט, דאַריבּער האָבּ איך געמוזט בּלייבּן אין לוואָוו בּאַ די וויינען, כּדי זיך פאַרנעמען מיטן פאַרקויפן, און מיין שותּף ר׳ יעקב האָט גענומען מיט זיך קרוב צו טויזנט רוקאַטן בּשותּפותדיג געלט און איז אַליין געפאָרן איינקויפן גוטע וויינען; ער האָט געקויפט אַכט פעסער, וועלכע ער האָט צוגעשטעלט קיין סקאָלע[1]). דאָרט איז גראַרע געווען אַן אַרמענער אַ וויין־הענדלער פון קאַמעניץ, וועלכער האָט פאַרזוכט אַלע וויינען און געפונען צווישן זיי אַכט פאַס אַלטן טייערן מאַשלאַשן[2])־וויין; האָט מיין שותּף ר׳ יעקב זיי אים פאַרקויפט מיט גרויס ריוח און געטאָן מעשה עשו: מיר האָט ער גאָרניט געזאָגט ניט פון רער קניה, ניט פון רער מכירה פון די ראָזינע אַכט פעסער וויין און געוויזן מיר אַ חשבּון, אַז ער האָט געקויפט 72 פעסער פּשוטן וויין, אָררינאַרנע, זעהר געמיינע, האָט זיי געבּראַכט קיין לוואָוו אין אונזער קעלער און ס׳איז ניט געווען קיין קונה אויף זיי. האָט זיך געמאַכט, אַז ס׳איז געקומען אַ פּריץ און געקויפט 13 פעסער פון זיי און מ׳האָט אים נאָך געמוזט צוגעבּן צוויי אַנטאַלן אַלטן וויין פון רעם, וואָס ס׳איז פאַרבּליבּן פון די געקויפטע בּאַם קצין ר׳ הירש, און רער ראָזינער פּריץ האָט בּאַצאָלט מיט זילבּערנע און גאָלרענע תּכשיטים איינגעפאַסט מיט טייערע רימענטן, און די איבּעריגע וויינען זיינען געשטאַנען אַ לאַנגע צייט און ס׳איז ניט געווען קיין קונה אויף זיי. און ס׳איז געווען צו זעהן בּחוש, אַז צוליבּ רער פאַלשקייט פון מיין שותּף ר׳ יעקב האָט זיך פון אונז אָפּגעטאָן די פּרנסה בּשפע, וואָס מיר האָבּן פון תּמיד אָן געהאַט. לאַ די וואָס ער האָט פאַר מיר פאַרלייקנט די גוטע אַכט פעסער, בּאַ וועלכע ער האָט פאַרדינט געווים מער פון הונדערט רוקאַטן, האָט ער נאָך גענומען פון רער שותּפישער קאַסע טויזנט פּוילישע גילרן אויף זיינע איינענע צרכים און האָט זיי ניט געוואָלט אָננעמען אויף זיין אייגענעם

[1]) אַ שטעטל אין גאַליציע דרום־זייט פון סטרי.

[2]) אַ סאָרט וויין פון טאָקאַיער אומגעגנט.

חשבון; אויך איז געקומען צופאָרן קיין לחאָוו זיין ווייב ביילע ווירקן אויף איר מאַן ר׳ יעקב, ער זאָל צונעמען מיין חלק; און זיי האָבן נאָר פאַרגעסן אָן אַלע טובות, וואָס כ׳האָב זיי געטאָן פאַר אַלע פינף יאָר פונם שותפות, ווייל פאַרן שותפות האָבן זיי פאַרמאָגט גאָר ווייניג, און איצט האָט ער געהאַט אַ סך ריוח צוליב מיר, ווייל גאָט האָט אונז באַגליקט אינם מסחר, און ער האָט אַפילו אַ שידוך געטאָן מיט זיינע צוויי קינדער: די טאָכטער בלומע האָט דורך מיין פאַרמיטלונג חתונה געהאַט פאַר אַ זון פונם רב און מגיד אין לוואָווער פאָרשטאָט דעם גאון ר׳ משה[1], וועלכער איז געווען רב אין טאָמאַשעוו, און וועמענס זון ר׳ יהודה ליב איז געווען רב אַ סך יאָרן אין שטעטל זשוראַוונע און דער נאָך איז ער אָנגעקומען פאַר אַ רב אין סקאָלע; ר׳ יעקב האָט געהאַט גרויס נחת פונם דאָזיגן שידוך, און הגם ער איז געווען אַ גרויסער קמצן, האָט ער מיר געגעבן במתנה צען רוקאַטן רענדלאַך, כדי מיר אַרויסצווייזן זיין דאַנקבאַרקייט פאַר די גוטע רייד, וואָס כ׳האָב אויף אים געזאָגט; אויך פאַר זיין בן־יחיד ר׳ זיסע האָב איך אויסגעפירט אַ פיינעם שידוך מיט דער טאָכטער פונם קצין ר׳ אליעזר מענקים ע״ה, אינמיטן איז ניט געווען קיין שום אַנדער שדכן, איך אַליין האָב צונויפגעפירט זיי, און פאַר מיין טרחה האָבן ביידע צדדים מיר געשיינקט אַ פּאָר גאָלדענע אוירינגלאַך מיט טייערע שטיינער, וואָס האָבן דעם ווערט אַכט רוקאַטן; פונדעסטוועגן האָבן ר׳ יעקב מיטן ווייב פאַרגעסן אַלע טובות, וואָס כ׳האָב זיי געטאָן, און געוואָלט מיך באַגזלנען. האָב איך געקלערט, אַז דאָס איז אויך דעם אויבערשטנס חסד, וועלכער דערלאָזט ניט רשעים זאָלן געוועלטיגן איבער צדיקים, און כ׳האָב באַשלאָסן זיך צעשיידן מיט אים. איינמאָל באַנאַכט איז מיר געקומען אויפן געדאַנק דער פסוק פון תהלים, קאַפּיטל נ״ח, פ׳ ה׳: חמת למו כדמות חמת נחש כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים, דאָס איז ר׳ יעקב געווען טויב און נישט געוואָלט הערן קיינעם אויף צו באַגיין זיך מיט יושר; אויך פ׳ ט׳: שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש איז געזאָגט געוואָרן אַקעגן זיין ווייב די ארורה ביילע, וואָס מאַכט אָן קריג; די זאַך האָט מיך זעהר פאַרדראָסן און כ׳האָב באַשלאָסן אין דער רעכטער צייט זיך צעשיידן מיטן שותף. פון דאַמאָלס אָן פלעג איך יעדן טאָג זאָגן דאָס קאַפּיטל נ״ח פון תהלים בשעת דער תפלה פון שחרית און מעריב.

איצט לאָמיר זיך אומקערן צו די געשעפטן פון מיין עלטערן ברודער דעם קצין ר׳ אריה ליב ע״ה נאָכן אָפּטיילן זיך פון מיר, ווען ס׳איז צעטיילט געוואָרן די שותפות, וואָס האָט געדויערט דריי יאָר מיט מזל און גרויס ריוח. איז ער געפאָרן אַליין קיין אונגאַרן קויפן וויין, האָט מיטגענומען מיט זיך

[1] ז. ש. בובער, „אנשי שם“, זייט 167—168

אַ היפּשן סכום מזומן געלט און געקויפט דאָרט בערך פופציג פּעסער ווײַן, וואָס זײַנען גוט אין טעם, אָבער ניט לויטער, ווײַל די פּעסער זײַנען געווען אויף האַלב מיט אייזן אָפּגעזעצט, און מ'האָט זיי ניט געקאָנט פאַרקויפן אַזוי ווי זיי זײַנען געווען. האָט אָבער גאָט צוגעשיקט די רפואה פאַר דער מכּה און בײַ אונז איז געווען אַ גוי, וואָס פלעגט האַקן האָלץ און טראָגן וואַסער און איז פריהער געווען אַ משרת בײַ אַ גוי אַ ווײַנשײַנקער אין לוואָוו, האָט ער מיר געזאָגט ווי אַזוי זײַן בעל־הבית טוט מיט די הייוון פונם ווײַן — ער לײַטערט זיי דורך אַ לייוונטענעם זאַק, איבערגעצויגן אויף אַ ליידיגער פאַס, און די ווײַנען גייען אַרויס לויטער און ריין. האָב איך די ראָזינע עצה געגעבן מײַן ברודער, און ער האָט אַזוי געטאָן מיט זײַנע ווײַנען און זיי פאַרקויפט. היות ער האָט זיך געגרייט פאָרן נאָך אַמאָל קיין אונגאַרן קויפן ווײַן, האָב איך געזעהן, אַז מײַן שותּף ר' יעקב זאָל אויך מיט אים פאָרן צוזאַמען, כּדי איך זאָל דורך מײַן ברודער וויסן וועגן די געשעפטן, וואָס מײַן שותּף וועט דאָרט מאַכן.

און דער קצין ר' צבי הירש מרדכים ע"ה פון סטרי איז אויך געפאָרן מיט זיי צוזאַמען קויפן ווײַן, זײַנען זיי געקומען קיין מישקאָלץ, און יענערער האָט געקויפט, וויפיל ווײַן ער האָט באַדאַרפט; אין יענער צײַט זײַנען אויך די סוחרים פון דער שטאָט דוקלע[1] געווען אין מישקאָלץ און געקויפט ווײַן, באַזונדערס האָט אַ סך ווײַן געקויפט דער קצין ר' חיים ע"ה פון דוקלע און האָט באַצאָלט די אונגאַרישע גוויים מיט דוקאַטן פאַר די געקויפטע ווײַנען. זײַנען אָבער די דוקאַטן געווען אַלע פאַלשע, פּשוט מעשענע רענדלאַך. די אונגאַרישע פריצים האָבן דאָס באַמערקט און געגעבן צו וויסן וועגן דעם דער שטאָט־מאַכט און די ריכטער, געבראַכט צו זיי און געוויזן די מטבעות, ווי זיי זײַנען איבערגעשמעלצט און געפעלשט, אויפן אָרט פון גאָלד — מעש. מ'האָט תּיכּף געשיקט רופן דעם קצין ר' חיים ע"ה פון דוקלע און דעם קצין ר' צבי הירש פון סטרי, זיי זאָלן זיך שטעלן צום שטאָטראַט און ענטפערן אויף דער אָנקלאַגע. די פורן מיט מײַן ברודערס ווײַן זײַנען שוין געווען אויסער דער שטאָט, נאָר דער ברודער מיט מײַן שותּף ר' יעקב זײַנען פאַרבליבן און זיך געגרייט נאָכפאָרן די פורן. איז ר' צבי הירש סטריער אַליין געקומען צו מײַן ברודער און אים אָנגעהויבן בעטן, ער זאָל גיין אין געריכט אים אַרויסראַטעווען פון דער אָנקלאַגע און מיטהעלפן צו טענען. אַזוויווי מײַן ברודער ע"ה איז פון קינדרווייז אָן געווען אַ גוטער מענטש און געטאָן יעדן טובות, האָט ער אים ניט געקאָנט אָפּזאָגן און געגאַנגען מיט אים אין געריכט אַרײַן. דער געריכט האָט באַשלאָסן אײַנזעצן אַלע דרײַ: ר' הירשן, מײַן ברודער אריה

[1] אַ שטעטל אין גאַליציע אינם באַוואוסטן דוקלע־פּאַס פון די קאַרפּאַטן.

ליבן און ר׳ חיים רוקלער ע״ה. און מיין ברודער איז איינגעזעצט געוואָרן אומזיסט אָהן שום שולד; ער האָט ניט געהאַט אַפילו איין פּאַלשן גילרן, זיינע גילרנס זיינען אַלע געווען גאַנצע מיט פּולן געוויכט, ווי ס׳האָבן אויף אים ערות געזאָגט די פּריצים, בּאַ וועמען ער האָט געקויפט די ווייגען; די ריכטער האָבן דאַרויף געענטפערט, אַז אויב מ׳וועט ניט פאַרהאַלטן דעם אומשולדיגן, וועט מען ניט געפינען דעם שולדיגן. און אַלע דריי זיינען אָפּגעזעסן אין תּפיסה אַ גאַנץ יאָר, דער עיקר צוליב ר׳ חיים רוקלער, ווייל בּאַ אים איז געווען אַ סך פון די ראָזיגע רוקאַטן; מיט גרויס מיה און לאַנגע השתּדלותן זיינען זיי אַרויס נאָך דעם, ווי די בערנאַרינער גלחים האָבן געשריבן און ערות געזאָגט, אַז דעם גאַנצן סכום רוקאַטן האָט ר׳ חיים באַקומען פון דער גלחישער קאַסע, וועלכע האָט דאָס צונויפגעזאַמלט אין משך פון אַ סך יאָרן פון די פּריצים, וואָס געבּן נרבות; ס׳איז טאַקע ווירקליך געווען אַזאַ מנהג בּאַ די פּריצים — זיי פלעגן אויס־קלייבן פון זייער געלט די גוטע מטבעות און באַהאַלטן אין זייערע שאַפֿ־קאַמערס און די אָפּגעריבענע מטבעות האָבן זיי פאַרנוצט אויף קויפן סחורות בּאַ די אידישע סוחרים און אויך אויף נרבות פאַר די מאָנאַסטירן; דאַריבער קאָן מען ניט וויסן, פון וועמען ס׳זיינען אַרויס די ראָזיגע מטבעות. דאָס רוב שטאַמען זיי פון די פּריצים, וואָס שפּילן אין קאָרטן אין וואַרשע און לוואָוו — בּשעת ס׳זאַמלען זיך צונויף אַ סך פּריצים, ווערן געמאַכט בּעלער אויף גאַנצע נעכט, מ׳עסט, מ׳טרינקט, מ׳שפּילט אין קאָרטן און מ׳שיט מיט גרויסע סכומים געלט; אויף שפּילן גרייטן זיי אָן די מינדער־ווערטיגע רוקאַטן און געווים רייבּן אָט די שפּילערס אַליין אָפּ דאָס גאָלד פון די גוטע רוקאַטן און מאַכן פון דעם זייער געוועט און הויז־כּלים[1], און אַז ס׳פלעגט זיך זיי טרעפן גוטע רוקאַטן, האָבן זיי זיי אויסגעבּיטן בּאַ אידישע סוחרים אויף מינדערווערטיגע און פאַרדינט דערבּיי, די מינדער־ווערטיגע רוקאַטן פלעגן זיי געבּן צו גאָלדשמידן זיי פאַרריכטן, כּדי אָפּצו־נאַרן די סוחרים. אויף אַזאַ אופן זיינען אויך ניצל געוואָרן פון תּפיסה דער קצין ר׳ חיים רוקלער און מיין ברודער ע״ה, ווייל ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז ער האָט ניט געהאַט קיין איין גאָלדענעם רוקאַט; דערפאַר וואָס ער איז געזעסן אין תּפיסה, האָט ער באַקומען 400 ריינישע רוקאַטן, אַחוץ פּוילישע גילרנס.

און די ווייגען, וואָס מיין ברודער אריה ע״ה האָט געקויפט, זיינען בשעת ער איז געזעסן אין תּפיסה אַרויסגעפירט געוואָרן אויף די פורן צוזאַמען מיט די ווייגען, וואָס ס׳האָט געקויפט מיין שותּף ר׳ יעקב ע״ה, וועלכער

[1] דער ראָזיגער אינטערעסאַנטער פאַקט ווערט אויך באַשריבּן אין די מעמוארן פונם פּוילישן שרייבער A. Kitowicz, Pamiętniki, 1882, I, 49

האָט זיי נעבראַכט קיין לוואָוו און זיי זיינען פאַרקויפט געוואָרן דורך מיין ברודערס משרת דעם בחור יוסף ר׳ שמואל לוקוויצערס. אויך איך האָב מיך אַ סך מתעסק געווען מיט דער מכירה, ווייל ס׳האָט מיך געאַרט און כ׳האָב געהאַט עגמת־נפש פונם אומגליקליכן צופאַל, וואָס ס׳האָט גע־טראָפן מיט מיין ברודער, און ער איז אָפּגעזעסן אין תּפיסה אַ גאַנץ יאָר; איבערן עגמת־נפש און אויפרעגונג זיינען מיר אַרויס פלעקן אויפן לייב נעבן דער ברוסט, דער ראָקטאָר, וואָס האָט מיך באַטראַכט, האָט געזאָגט, אַז צוליב דער אויפרעגונג האָט געפּלאַצט די גאַל און דערפון זיינען די פלעקן אויף דער הויט, ער האָט מיר געגעבן אַ רעצעפּט אויף ריינינגן די גאַל, און זי איז אויסגעהיילט געוואָרן נאָך דעם, ווי מיין ברודער איז אַרויס פון תּפיסה מיט כבוד, ווייל ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז צווישן זיין געלט איז ניט געווען קיין שום פּסולע מטבע.

און איצט וויל איך דערציילן וועגן דעם, וואָס פאַר אַ גרויסע טובה ס׳איז אַרויסגעקומען פאַר אידן צוליב מיין קענען די פּוילישע שפּראַך, און פון ווען אָן איך בין באַקענט געוואָרן מיטן לוואָווער רב.

אין יאָר תּקי״ג איז אין שטעטל קאָמאָרנע[1]) נעבן לוואָוו געשטאָרבן איינער אַ גרויסער עושר דער אלוף ר׳ אהרן ע״ה, וועלכער האָט איבערגעלאָזט ירושה זיינע קינדער די זכרים. איז געקומען זיין איידעם ר׳ שמואל בר׳ יעקב בר׳ פישל פון קאַלוש[2]) און האָט צוגעשטעלט אַ שטר חצי זכר אויף 40 טויזנט פּוילישע גילדנס, געחתמעט דורך באַגלויבטע עדות צום בית־דין הגדול פון לוואָוו, און ביידע צדדים האָבן זיך געלאָרן באַם באַוואוסטן גאון דעם לוואָווער רב ר׳ חיים כ״ץ ראַפּאָפּאָרט. די יורשים האָבן געטענעט, אַז דער שטר חצי זכר איז אַ געפעלשטער, ווייל די גאַנצע ירושה האָט ניט אָנגעטראָפן קיין 40 טויזנט פּוילישע גילדנס און אַפילו פאַר זיין לעבן האָט אפשר דער פאַרשטאָרבענער ניט פאַרמאָגט אַזאַ פאַרמעגן, און ער האָט ניט געקאָנט געבן קיין שטר חצי זכר אויף אַזאַ גרויסן סכום. האָבן די ריינים מיטן רב ר׳ חיים ראַפּאָפּאָרט ז״ל געהייסן ברייגגען ראָקומענטן, וואָס זיינען באַשטעטיגט און געחתמעט דורך ריזעלבע עדות פונם קאָמאָרנער שטר חצי זכר, האָבן פאַרגלייכט איין כתב מיטן אַנדערן און ניט געפונען קיין שום פעלשונג. נאָך לאַנגע טענות האָבן דער רב און דער בית־דין הצדק געפּסקנט, אַז ר׳ שמואל דער תובע זאָל שווערן אַ שבועה ראורייתא, כדי צו באַרוהיגן די יורשים, און זיין ווייב זאָל בשעת מעשה שטיין אין שול צוהערן די שבועה פון איר מאַן און ענטפערן אמן; נאָך דעם, ווי ר׳ שמואל וועט מקיים זיין ווי עס דאַרף צו זיין די שבועה, דאַרפן די יורשים באַצאָלן

1) Komarno.

2) Kałusz — מעריב־זייט פון סטאַניסלאַוו.

פונם גאַנצן פאַרמעגן, וואָס איז פאַרבליבן נאָכן פאַרשטאָרבענעם דאָס גאַנצע געלט פונם שטר חצי זכר, ד. ה. 40 טויזנט פוילישע גילדן. דער פסק איז אָנגעשריבן געוואָרן, געחתמעט דורכן רב און דעם גאַנצן בית־דין און איבערגעגעבן געוואָרן ר׳ שמואלן.

האָט אָבער ר׳ שמואלס ווייב ניט געוואָלט שטיין אין שול, צוהערן די שבועה און ענטפערן אמן, כדי ניט טון אַזאַ גרויסע עולה אירע ברידער. און איר מאַן האָט נעמווט מאַכן אַ פשרה און איינגיין אויף אַ בוררות: ביידע צדדים האָבן אויסגעקליבן צו צוויי דיינים און דער לוואָווער רב איז געווען דער סופּעראַרביטער, דער חמש.

ביידע צדדים האָבן זיך אונטערגעשריבן, אַז זיי וועלן מקים זיין, וואָס די בוררים וועלן פסקנען, און האָבן איבערגעגעבן די בוררים אַלע זייערע רעכט, ווי מ׳איז זיך נוהג בײַ פשרות. און ס׳איז אַרויס דער פסק, אַז אויב די יורשים וועלן מותר זיין אויף זייער שוואָגער ר׳ שמואלס שבועה, דאַרפן זיי אים באַצאָלן פאַרן שטח״ז נאָר צען טויזנט גילדן. אויף אַזאַ אופן איז בטל געוואָרן דער פריהעררינגער פסק פון די פערציג טויזנט. דער דאָזיגער ר׳ שמואל האָט וועגן אָט דער געשיכטע אָנגעשריבן צו זיין פאָטער ר׳ יעקב ר׳ פישלס ע״ה קיין קאַלוש און אָנגערעדט רכילות אויפן רב, אַז ער האָט באַקומען פון אים כאַבאַר פאַרן ערשטן פסק 40 דוקאַטן און פאַרן צווייטן פסק פונם בוררות האָט מען דעם רב געגעבן צען דוקאַטן. דעם פאָטער האָט דאָס זעהר פאַרדראָסן, וואָס צוליבן רב האָט זיין זון פאַרלוירן 30 טויזנט.

איז געקומען קיין קאַלוש דער קאָמיסאַר צשעשקאָווסקי, וואָס האָט פאַר־וואַלטעט מיט אַלע גיטער פון פירשט טשאַרטאָריסקי[1], דעם רייסישן וואָיעוואָדע, וועלכער איז געווען דער מושל פון לוואָוו אין גאַנצן קאַנט. דער קצין ר׳ יעקב ר׳ פישלס האָט אים דערלאַנגט אַן אָנקלאַגע אויפן לוואָווער רב און בית־דין, אַז ער האָט פאַלש געפסקנט און גענומען כאַבאַר בײַ ביידע צדדים, און צוליב דעם האָט זיין זון פאַרלוירן אַזאַ גרויסן סכום פון 30 טויזנט גילדן. ער האָט געטענעט: צי איז געהערט געוואָרן, אַז אַ רב און אַ בית־דין זאָלן טון אַזאַ מין גרויסע עולה; און נאָך אַ סך רכילות האָט ער אָנגערעדט אויפן רב. ווען דער קאָמיסאַר האָט דאָס דערהערט, האָט אים די געשיכטע שטאַרק פאַרדראָסן און ער האָט געזאָגט: אַזאַ זאַך איז ניט פאָרגעקומען בײַ קיין שום פאָלק, אין קיין שום געריכט, בײַ קיין שום משפט.

---

[1]) פירשט אווגוסט טשאַרטאָריסקי איז געווען וואָיעוואָדע פונם לוואָווער דיסטריקט צייט 1731. די וואָיעוואָדעס האָבן געהאַט בידוע אַ יוריסדיקציע איבער אידן.

אין יענער צייט איז אין קאַלוש געווען רב אַ זון[1]) פונם לוואָווער ראש־מתיבתא ר׳ יהודה ליב ז״ל, אַן אייניקל פונם לוואָווער רב ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט; דער קאָמיסאַר האָט געשיקט רופן דעם קאַלושער רב, און ווען יענער, נאָך אַ יונגערמאַנטשיק, איז צו אים געקומען, האָט ער אָנגעהויבן שעלטן זיין זיירן דעם לוואָווער רב, איז געוואָרן אין כּעס און געטענעט, וואו איז דאָס געהערט געוואָרן, אַז אין איין משפּט זאָלן אַרויס־געטראָגן ווערן צוויי פּסקן, וואָס זיינען סותר איינער דעם אַנדערן, ניט אַנדערש, אַז ער האָט טאַקע גענומען בּיידע מאָל כּאַבּאַר, און אַזאַ עולה קאָן בּשום אופן ניט דערלאָזט ווערן; דאַריבּער הייסט ער צו אים שרייבּן, אַז בּיז איצט איז ער געווען זיינער אַ גוטער פריינט, האָט אים געגלויבּט אין אַלע ענינים, אויסגעפּועלט פאַר אים בּאַם פּירשט דעם וואָיעוואָדע די רבנות־שטעלע און שטענדיג זיך משתּדל געווען פאַר אים אין משך פון 20 יאָר[2]) זינט ער איז געוואָרן רב, און הגם ער האָט שוין פון אַ סך אידן געהערט אָנקלאָגעס אויף אים[3]), האָט ער ניט געגלויבּט, ווייל ער האָט גערעכנט, אַז דאָס איז מחמת קנאה רעדט מען אויף אים אָן אומזיסט, ער אַליין האָט אים אָבּער שטענדיג געהאַלטן פאַר דעם ערליכסטן מאַן און ניט געוואָלט גלויבּן, אָבּער איצט, ווען זיין שולד איז פעסטגעשטעלט, איז שוין קלאָר, אַז ער האָט אין דער אמתן געטאָן אַ סך עולות אין משך פון זיין רבנות, דאַריבּער בּלייבּט אים נאָר איין אויסוועג צו אַנטלויפן פון לוואָוו, איידער ער, דער קאָמיסאַר, וועט אַהינצו קומען, און אַזוי אַרום וועט ער ניצל ווערן פון שווערער שטראָף, וואָס ס׳קומט אים. דער קאָמיסאַר האָט מוסיף געווען: „זאָלסט ניט גרינג שעצן אָט די רייד מיינע און אַזויווי דו בּיסט זיין אייניקל, שרייבּ צו אים תּום״י, אַז ער זאָל ניט וואַרטן, בּיז איך וועל קומען, ווייל ער וועט געוויס חרטה האָבּן; אויבּ איך וועל אים טרעפן, וועל איך מוזן ריידן מיט אים האַרבּע דבורים, ווי מ׳דאַרף ריידן מיט אַ שופט, וואָס פאַלשט דעם משפּט״.

אין דערזעלבּער צייט איז צום דערמאָנטן קאָמיסאַר געקומען אויך אַ סקאָלער איד, דער קצין ר׳ יעקב ר׳ ליבּ קלימצרס, מיט אַ פּסק פונם

[1]) זיין נאָמען ווערט נישט אָנגערופן. מעגליך, אַז דער קאָלושער רב איז געווען דערזועל־בּיגער ר׳ דוב בּעריש ראַפּאָפּאָרט, רב אין מעדזשיבּעזש, וועלכער ווערט דערמאָנט פון ש. בּובּער, „אנשי שם״, זייט 42.

[2]) ר׳ חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט איז געווען רב אין לוואָוו פון 1 17 (ז. ש. בּובּער, „אנשי שם״ זייט 69). די מעשה, וואָס ווערט דאָ בּאַשריבּן, האָט פּאַסירט אין יאָר 1,53. אַזעלכע טעות׳ן קומען זעלטן פאָר בּאַ אונזער מחבּר.

[3]) אינם אַרכיוו פונם וואָיעוואָדישן גערעכט אין לוואָוו פון די יאָרן 1740—1773 (די אַרכיוו־אַקטן זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן אינם ספר פון Pazdro, ז. אַריינפיר זייט 11) געפינען זיך אונטער די נומערן 25 און 30 צוויי אָנקלאָגעס אויף ר׳ חיים הכּהן ראַפּאָפּאָרט.

לוואָווער רב אַקעגן אַן אַנדערן אירן, אַ סקאָלער תושב, און געוואָלט געבן דעם פּסק צו באַשטעטיגן מיטן קאָמיסאַרס שטעמפּל. ווען ר׳ יעקב האָט דערהערט די רייד פונם קאָמיסאַר און די בזיונות קעגן דעם לוואָווער רב, איז אים אַריין אַ געדאַנק גאָרניט ווייזן דעם פּסק פאַרן קאָמיסאַר, בשעת ער איז אין כּעס, טאָמער וועט ער אים נאָך צערייסן, און איז אַוועק פונם קאָמיסאַר; ער האָט אויך געעצהט דעם קאָלושער רב אַוועקגיין און דערקלערט אים, אַז אויב ער וויל אָנשרייבן עפּעס אַ בריף צום זיירן דעם רב, וועט ער וואַרטן, ביז דער בריף וועט אָנגעשריבן ווערן און וועט אים אַליין איבערגעבן דעם רב צו די הענט; ר׳ יעקב האָט אים אויך דערציילט, אַז ער אַליין האָט אויך אַ פּסק פונם בית־דין און ער פאָרט איצט קיין לוואָוו. דער רב האָט אָנגעשריבן דעם בריף צום זיירן און אים געגעבן צו וויסן וועגן כּעס פונם קאָמיסאַר וועגן דער רכילות, וואָס מ׳האָט אויף אים אָנגעדערט, אַז ער האָט גענומען כּאַבאַר פון ביידע צדדים און פאַלש געפּסקנט. אַז ר׳ יעקב איז געקומען קיין לוואָוו און איבערגעגעבן דעם רב דעם בריף, איז דער רב דערציטערט געוואָרן און געזאָגט צו ר׳ יעקבן, וואו זוכט מען אָפּ אַ מענשן, וואָס זאָל קאָנען גוט שרייבן פּויליש, און ער וועט באַשרייבן דעם קאָמיסאַר די פּרטים פונם גאַנצן ענין, דאַן וועט יענער פאַרשטיין, אַז דער פּסק איז אַ גערעכטער און וואָס פאַר אַ גרויסע טובה ס׳איז פונם ראָזינגן משפּט אַרויס פאַרן זון פונם מסור. האָט ר׳ יעקב געענטפערט: „רבי, איך ווייס איינעם, וואָס קען פּויליש, ווי קיין איין אַנדערער ניט, ער איז אַ איד און אַלע פּריצים חירוש׳ן זיך און לויבן אים אַלס אַ פאָלקאָמענעם קענער פון פּויליש; מ׳קאָן אים אָבער אַהערצו ניט ברייננגען, ווייל ער אַליין איז אַ ווייַנשיינקער, פאַרקויפט ווייַן לאחרים און קאָן ניט איבערלאָזן זייַן שיינק אַפילו אויף איין שעה; ער הייסט ר׳ בער, אַ יונגערמאַן און אַ ברודער פונם באַוואוסטן קצין ר׳ אריה ליב באָלעכאָווער״. האָט דער רב געזאָגט צו ר׳ יעקבן: „איך אַליין שרייב אויך אַביסל פּויליש, אָבער ניט בשלימות, און אויב אַ גוי וועט אין מיין נאָמען שרייבן, וועט ער קיינמאָל ניט אָנשרייבן, ווי איך גלוסט, דעריבער בלייבט מיר ניט קיין אַנדער אויסוועג, נאָר איך זאָל אַליין אָנשרייבן אויף אַ ריינעם בויגן מיין בקשה אויף פּויליש, און איר וועט זיך מטריח זיין גיין צום ראָזינגן ר׳ בער און בעטן, אַז ער זאָל אָנשרייבן דעם אינהאַלט פון מיין בקשה; אַז איך וועל זעהן ביידע כּתבים, וועל איך דעם בעסערן שיקן צום קאָמיסאַר״. און דער רב האָט געשיקט רופן ר׳ יצחקן דעם שתדלן פון אַלע פיר לענדער אין פּוילן דער מרינה[1]), האָט אים געהייסן אויסשרייבן פונם פּראָטאָקאָל ביידע פּסק׳ן: דעם ערשטן פּסק

[1]) דער ועד ארבע ארצות האָט געהאַט שתדלנים, וואָס פלעגן זיך מתעסק זיין מיט אויספירן די באַשלוסן.

פונם דין תורה, אַז װען ער װעט געבן אַ שבועה, װעט ער נעמען 40 טויזנט גילדן, דעם צװייטן פסק פונם בוררות, אַז אָהן אַ שבועה װעט מען דעם תובע געבן צען טויזנט. דער רב האָט אָנגעשריבן דעם בריף, האָט אים איבערגעגעבן ר׳ יעקב׳ן, און יענער איז זיך אַװעקגעגאַנגען. באַלד נאָך דעם איז דער רב געגאַנגען אין שול אַריין און געדאַװנט מנחה מיט כונה, װי זיין שטייגער איז געװען. און ר׳ יעקב האָט געבראַכט די כתבים צו מיר פאַרנאַכט און געבעטן מיך אינם רבס נאָמען, איך זאָל זיי איבערלייענען און איבערזעצן, האָט מיר אויך געגעבן עטליכע בויגן גוט רעגאַל פאַפּיר און געבעטן אויסבעסערן די פעלערס לויט מיינע קענטענישן אין דער פוילישער שפּראַך און איבערשרייבן מיט מיין אייגענער האַנט. איך האָב אַלץ דורכ־געלייענט און אַרויסגעזעהן, אַז דעם רבס התנצלותן זיינען אמת און דער מסור האָט אָנגערעדט שקרים, װייל ער איז אַן עם־הארץ, װאָס פאַרשטייט ניט אין הלכות משפּטים.

און אינמיטן דער נאַכט האָב איך גענומען די פּען אין דער האַנט און זיך געזעצט שרייבן דעם בריף צום קאָמיסאַר לויט די התנצלותן אין דער בקשה פונם רב ז״ל מיט מיינע װערטער אויף דער געלערנטער פוילישער שפּראַך און קלאָר געמאַכט דעם ענין פונם משפּט, געגעבן צו פאַרשטיין, װי אַזוי זיינען אַרויסגעטראָגן געװאָרן ביידע פּסקן; אויך די קאָפּיעס פון ביידע פּסקן, װאָס מ׳האָט געבראַכט פונם רב, האָב איך געמוזט אויפסניי איבערשרייבן, װייל ס׳זיינען געװען אַ סך טעות׳ן און פעלערס און זיינען געװען איבערגעזעצט ניט לויטן גייסט פון דער פוילישער שפּראַך. אַלע דריי כתבים האָב איך אַריינגעלעגט אין איין קאָנװערט און אָנגעשריבן אויף אים דעם נאָמען מיטן גאַנצן טיטול פונם קאָמיסאַר. אינדערפריה איז געקומען ר׳ יעקב, גענומען די כתבים באַ מיר און זיי אַװעקגעטראָגן צום רב ז״ל. לייענענדיג דעם בריף, האָט דער רב געזאָגט צו דער רביצין: „געלויבט איז גאָט, װאָס האָט ניט אָפּגעטאָן זיין חסד פון מיר, און איך בין בטוח באַם רבונו של עולם, אַז װען דער קאָמיסאַר װעט לייענען אָט דעם בריף, װעט ער געװיס אָנערקענען די גערעכטיגקייט פון מיין משפּט, און אַז די מוסרים האָבן גערעדט שקר און פאַרשטיין ניט די דינים פון משפּט“. מ׳האָט באַלד געבראַכט אַ אידן אַ רייטער און אים איבערגעגעבן דעם קאָנװערט מיט די כתבים און בריף צום קאָמיסאַר. דער שליח איז אַװעק זוכן דעם קאָמיסאַר און אים געפונען אין שטעטל ברזעזאַן[1]), װאו ער האָט אים איבערגעגעבן דעם רבס בריף. װען דער קאָמיסאַר האָט איבערגעלייענט

---

[1]) Brzezany — אין מזרח־גאַליציע.

רעם רבס שרייבן, האָט ער באַלד פאַרשטאַנען, אַז יענער איז גערעכט און אַז מ׳האָט אויף אים אָנגערערט שקרים נאָר מחמת קנאה, און אַז די מוסרים האָבן געהאַנדלט קעגן גאָט און קעגן דער הייליגער תורה...

...און ווען ער[1]) איז געוואָרן רעגימענטאַר יענעראַלני, ווי ס׳איז שוין פריהער דערציילט געוואָרן, האָט ער געשיקט קיין דאַנציג און אויפן לייפּציגער יריד (אין זאַקסן דער מרינה), מ׳זאָל ברייננגען פון דאָרט אַ סך סחורות און ציינג אויף קליידער און אַ סך חפצים, ווי גאָלדענע און זילבערנע ווייגערלאַך, טאַבאַק־פּושקעס, פינגערלאַך גאָלדענע מיט טייערע שטיינער, און אויסגענעבן דאַרויף נאָר אַ סך געלט; דאָס אַלץ האָט ער אָנגעגרייט פאַר מתּנות די פּריצים און שליאַכטיטשן, כּדי זיין מיט זיי גוט און צוציהען זיי אויף זיין צר, זיי זאָלן איינשטימען מיט אים אין אַלע מלוכה־ענינים, וואָס קומען פאָר אין אַלע קרייז־שטעט פונם לאַנד, ווייל דער שטייגער איז געווען, אַז אַלע פּריצים פלעגן זיך צונויפזאַמלען אין קליינע סיימיקעס[2]), וועלכע פלעגן איינגעאָרדנט ווערן אין די שטעט פון די גראָד־געריכטן[3]), האָבן דאָרט אויסגעקליבן די פיינסטע און געניטעסטע מענשן פאַר דעפּו־טאַטן אין גרויסן סיים אין וואַרשע. און אַחוץ די אַלע מתּנות, וואָס ער האָט אָנגעגרייט, האָט ער אויך באַראַרפט האָבן טייערע ווייגען, מיט וועלכע מ׳זאָל קאָנען מכבּד זיין די חשובע פּריצים. און בשעת דער רעגימענטאַר פּאָניאַטאָווסקי איז געווען אין סטרי, האָט דאָרטן געוואוינט איינער ר׳ שאול וואַל ע״ה, אַ איד אַ חשובער מענש, אַ גרויסער חכם און אַ למדן מופלג, וועלכער פלעגט תּמיד זאָרגן פאַרן כּלל ישראל און טון טובות באַ די פּריצים, ווייל ער איז געווען באַ זיי זעהר חשוב. אונזער פאָטער ע״ה איז געווען מיט אים קרובים פון זיין מוטער ברייגעס צר, זיין ווייב פעסל ע״ה איז געווען דעם טאַטנס אַ מומע, די שוועסטער פון זיין זיידן ר׳ יעקב. דער דאָזיגער ר׳ שאול פלעגט האַלטן באַ די פּריצים גיטער אין אַרענדע און אַרבעטן מיט די פאַנשטשינע־פּויערים, וואָס האָבן געאַקערט און געזייט; דאָס איז געווען זיין באַשעפטיגונג פון קינדרווייז אָן. אויך די שטאָט סטרי מיט דער גאַנצער געגנט האָט ער אַ לאַנגע צייט געהאַלטן אין אַרענדע. און דער שר פּאָניאַטאָווסקי, דער סטאַראָסטע פון סטרי, האָט געהאַלטן ר׳ שאולן פאַר אַ גרויסן חכם און תּמיד געפרעגט באַ אים עצות.

זאָגט ער צו אים: „כ׳האָב ברעה שיקן קיין אונגאַרן איינקויפן דאָרטן טייערע וויינען, אפשר ווייסט דו עפּעס אַ אידן, אַ איש נאמן, און פאַרשטייט,

1) פּאָניאַטאָווסקי. 2) סיימען אין די פּראָווינצן אָדער וואָיעוואָדסטוועס.

3) גראָד־ אָדער סטאַראָסטע־געריכט פלעגט באַהאַנדלען קרימינעלע פאַרבּרעכנס פון שליאכטיטשן, ווען די צדדים האָבן געהערט צו פאַרשיידענע דיסטריקטן.

ווי אַזוי איינצוקויפן גוטע ווייגען, וועל איך אים שיקן אַהינצו, ער זאָל קויפן פאַר מיינעטוועגן אַ געוויסע צאָל טייערע ווייגען". האָט ר' שאול געענטפערט: „כ'האָב אַ אירן, וואָס ס'איז ניטאָ קיין בעסערער מבין פון אים אויף וויין, וועלכער רעדט פּולקאָם גוט אונגאַריש און פון דער יוגנט אָן זיך געלערנט ווי צו האַנדלען מיט אונגאַרישע ווייגען". און מ'האָט תּיכּף געשיקט רופן מיין פאָטער ע"ה און אים פאָרגעשטעלט פאַרן פּריץ, וועלכער האָט מסכּים געווען צו שיקן אים איינקויפן וויין; מ'האָט אים געגעבן אויף דער האַנט 2000 דוקאַטן, ד. ה. 36 טויזנט פּוילישע גילדן, און אויך געשיקט מיט אים דעם לערער פונם פּריצעס קינדער, כּדי ער זאָל פאַרשרייבן די סכומים פון די געקויפטע ווייגען און פירן די חשבונות פון דער הוצאה. דער ראָזיגער שרייבער האָט געהייסן קאָסטיושקע. דער פאָטער ע"ה האָט געטאָן אַזוי, ווי דער פּריץ האָט אָנגעזאָגט, און געקויפט צוויי מאות פעסער גוטע טאָקאַיער ווייגען, אַלע מאַשלאַשן.

ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט פון אונגאַרן און געבראַכט די ווייגען קיין סטרי, זיינען די ווייגען שטאַרק געפעלן געוואָרן און מ'האָט דעם טאַטן באַצאָלט פונם פּריצעס קאַסע הונדערט דוקאַטן פאַר זיין טרחה, דעם שרייבער קאָסטיושקע דערפאַר, וואָס ער האָט גוט געפירט די חשבונות, האָט מען געמאַכט פאַר עקאָנאָם אין באָלעכאָוו, און ער איז געווען אין אונזער שטאָט אַ סך יאָרן.

אויך פאַר ר' שאול וואָל איז דערפון אַרויס אַ גרויסע טובה. ער האָט קיינמאָל זיך ניט פאַרנומען מיט מסחר און פון דער יוגנט אָן נאָר געהאַלטן אַרענדעס און געקענט אַלערליי פעלד־אַרבעטן און אַנדערע ווירטשאַפטליכע זאַכן, ווי האָדעווען בהמות, פערד און אָקסן; ער האָט געהאַלטן אין אַרענדע די שטאָט סקאָלע מיט די דערפער און אַ סך יאָרן אַרענדירט די סטאַראָסטווע סטרי מיט דער גאַנצער געגנט; פון די ראָזיגע עסקים האָט ער געלעבט און געהאַט געגוג פּרנסה פאַר דער גאַנצער פאַמיליע — צען זכרים און איין נקבה, וועלכע האָבן אַלע זיך מתחתן געווען ווער מיט רבנים און ווער מיט באַוואוסטע אידישע גבירים. ווען דער ראָזיגער פּריץ אָבער איז געוואָרן דער בעל־הבית פון סטרי, האָט ער ניט געוואָלט קיינעם פאַרדינגען די גיטער, האָט אַלץ איבערגעלאָזט פאַר זיך אַליין און די געשעפטן געפירט דורך אָנגעשטעלטע. איז דער אַלוף ר' שאול געבליבן אויף דער עלטער אָהן פּרנסה, ער האָט אַפילו ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן אייניגע חובות, וואָס ער איז שולדיג געבליבן די פּריצים. אונזער טאַטע ע"ה האָט אים געגעבן אַן עצה, ער זאָל אויך אָנהויבן האַנדלען מיט אונגאַרישע ווייגען; יענער האָט געפאָלגט, האָט מיטגענומען אַ געוויסן סכום און מיטגעפאָרן

קיין אונגאַרן, וואו ער האָט געקויפט טייערע ווייגען, זיי געבראַכט און פאַר־קויפט מיט גרויס ריוח, אַזוי אַז ער האָט געקאָנט אָפּצאָלן אַלע זיינע חובות.

דער טאַטע ע״ה האָט שטענדיג געמסחרט מיט אונגאַרישע ווייגען אין שותפות מיט מיין עלטערן ברודער דעם אַלוף ר׳ אריה ליב ע״ה. זיי פלעגן פון יאָר צו יאָר פאָרן, רייטנדיג קיין אונגאַרן, איינקויפן די טייערע ווייגען, זיי ברייגנען און פאַרקויפן די שכנישע פּריצים. דער ברודער האָט געוואוינט מיט זיין ווייב רחל באַם טאַטן אין שטוב, אין די נייע חררים, וואָס דער טאַטע האָט אויסגעבויעט פאַר אַן אכסניא באַם טויער פון צפון זייט.

אין יאָר תפ״ט איז אין באָלעכאָוו פאָרגעקומען אַ שרפה און ס׳זיינען פאַרברענט געוואָרן פינף גרויסע הייזער, וואָס גייען אַרויס אויף דער שטאָט־גאַס: ר׳ יהורא אָשרס הויז, וואָס איז איצט מיכל אברהם׳ס; ר׳ דוד בר׳ עובר[1]) כץ׳ס, וואָס איצט איז דאָרט ר׳ שאול אריהס שטוב; ר׳ בערס דעם קצין, ר׳ יוסף׳ס ע״ה זון, וואָס איצט איז דאָרט ר׳ מאיר ר׳ בערס מיט זיין ברודער עברס שטוב; ר׳ מאַנוסעס, וואָס איצט געהערט דאָס צו זיינע אייניקלאַך און שפּרינצע דער אַלמנהס ר׳ ישראל לאהס ווייב, וואָס אַצינד איז עס דאָס הויז פון מיין זון יוסף זאָל לעבן; צפון־זייט פון אָט דער שטוב איז געווען ר׳ ראובנס אַ ליידיגער פּלאַץ, אויף וועלכן ס׳איז קיין שטוב ניט געשטאַנען צו דער גאַס צו, און דאָס האָט אָפּ־געשטעלט די שרפה און די איבעריגע הייזער זיינען ניצול געוואָרן. יענע פינף הייזער אָבער זיינען פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט די קליינע געביידעס הינטער זיי, און ס׳איז אויך פאַרברענט געוואָרן איינע אַ אידענע צירל די קרעמערין.

אין יאָר ...[2]) בשעתן חגא פון די דריי הייליגע, וואָס פאַלט דעם 6־טן יאַנואַר, נאָך דעם, ווי די גויים די פּריצים זיינען אַרויסגעגאַנגען פון קלויס־טער, איז אומגעפאַלן אַ ברענענדיגע ליכט אויף אַ טיש, באַדעקט מיט אַ זיירענעם טישטוך, וועלכער האָט זיך אָנגעצונדן, און ס׳איז געוואָרן אַ גרויסע שרפה אינם דאָזיגן גרויסן הויז, ווייל ס׳איז געווען געבויעט פון רעמבן האָלץ. דאָס הויז האָט אינעווייניג אינגאַנצן אויסגעברענט, און ווען ס׳איז געקומען דער גלח און געעפנט די טיר, איז דאָס פייער אַרויס אין דרויסן און אַרומגעכאַפּט די גאַנצע געביירע; ביז פאַרנאַכט מנחה־צייט, ערב שבת שירה איז דאָס געווען, איז דאָס גאַנצע הויז געוואָרן צו אַש. אין אָט רעמזעלבן פרייטאָג איז קיין באָלעכאָוו געקומען דער באַרימטער חזן ר׳ יעקילע און געדאַוונט אין אונזער שול. אין אַ קליינער צייט אַרום נאָכדעם זיינען ווי אין יאָר... פאַרברענט געוואָרן די איבעריגע הייזער פון דער

---

[1]) עובר און עבר – א זעלטענער נאָמען.

[2]) דאָ און אויך ווייטער ווערן די יאָרן דורכן מחבר ניט אָנגעוויזן.

שטאָט־גאַס: די שרפה האָט זיך אָנגעהויבן פון ר׳ אלימלך כ״ץ׳ס שטוב, וואָס איצט איז זי ר׳ שאול וואַלס, צוזאַמען מיט איר איז פאַרברענט געוואָרן דעם רבס הויז, וואָס נעבן אַלטן בית־המדרש, אין וועלכן ס׳האָט געוואוינט ראַמאָלס דער רב ר׳ יוקל הורוויץ סג״ל ז״ל, נאָך איז פאַרברענט געוואָרן דעם גוי בובליקס שטוב, וואָס איז איצט ר׳ יהודה ר׳ שמואלס, וועמען מ׳רופט קאָצשור, נעבן דעם די שטוב פון דער אַלמנה מלכה ר׳ אלי דעם בלינרנס, וואָס ס׳איז איצט ר׳ יהודה ליב חיים אורבאַך׳ס, נעבן דעם איז פאַרברענט געוואָרן בוגם שיינעם הויז, וואָס ס׳איז איצט ליפקה׳ס ר׳ אלי בערס אַלמנה, ווייטער איז פאַרברענט געוואָרן דאָס הויז פון ר׳ אַברהם ראָבילעס, וואָס געהערט איצט צו ר׳ אַברהם זימלס, נעבן דעם איז פאַר־ברענט געוואָרן ר׳ קלמן כ״ץ׳ס הויז, וואָס געהערט איצט צו ר׳ יוסף צבי׳ס איינעקל, נעבן דעם — ר׳ יעקעלעס (וועמענס איידעם ר׳ אתמר ע״ה איז געווען אַ גוטער מוהל) און איצט געהערט דאָס הויז צו ר׳ ליב ר׳ יוסף זיינוווילס, אַחוץ דעם איז נאָך פאַרברענט געוואָרן די שטוב פונם גוי אַנופרי, וואָס בשעת דער ערשטער שרפה איז נאָר אָפּגעברענט געוואָרן דער דאַך און איצט האָט זי אָפּגעברענט אינגאַנצן; דערמיט האָט זיך די שרפה אָפּגעשטעלט, ווייל די איבעריגע הייזער זיינען נאָך ניט אויפגעבויט געוואָרן נאָך דער ערשטער שרפה.

דער טאַטע ע״ה האָט תמיד געהאַנדלט מיט אונגאַרישע ווײַנען בשותּפות מיט מיין עלטערן ברודער אריה ליב ע״ה און פון יאָר צו יאָר פלעגן זיי פאָרן קיין אונגאַרן איינקויפן וויין, אים ברייננגען און פאַרקויפן די שכנישע פריצים. און דער ראָזינגער ברודער אריה ליב האָט מיט זיין ווייב רחל געוואוינט באַם טאַטן אין הויז. נאָך דער שרפה האָט ער געקויפט דעם פּלאַץ פון ר׳ ישראל לאה׳ס דירה און אויסגעבויט אויף אים אַ גרויס הויז, שענער פון אַלע הייזער אין באָלעכאָוו; אינם הויז האָט ער געמאַכט אַ גרויסן געמויערטן קעלער אויף הונדערט פאַס וויין (דער ראָזינגער קעלער איז נאָך פאַראַן ער היום באַ מיין זון יוסף) און די געביירע איז פאַרענדיגט געוואָרן אין יאָר תּצ״ז, ווי ס׳איז צו זעהן דאָס ראָזינגע יאָר אויסגעקריצט אויף דער אויבערשטער שוועל פון דער אייזערנער קעלער־טיר.

אין דעמזעלבן יאָר תּצ״ז 6 טאָג אין חודש אדר שני, וואָס ס׳איז געפאַלן אום שבת, 9 אַזייגער אויפדערנאַכט איז געשטאָרבן די מוטער מיינע אסתּר בת ר׳ מרדכי ע״ה, וועלכע איז געווען אַ אשה צנועה און אַ חסידה; זי איז געשטאָרבן אין עלטער פון 54 יאָר נאָך דעם, ווי זי האָט אָפּגעקרייגקט אַריבער אַ יאָר פון וואַסערזוכט אויף די פיס. זי איז געשטאָרבן בנשיקה אָהן שום גסיסה. און אין דערזעלבער שעה און אין דעמזעלבן טאָג פונם חודש אדר שני אין יאָר תּפ״ג האָט זי מיך

גענומען מיט גרויסע ווייען, ווי כ'האָב שוין פריהער דערציילט אויף זייט...,
אַז זי איז שיער ניט אויסגעגאַנגען בשעת מיין געבורט, נאָר גאָט האָט זיך מיט זיין חסד דערבאַרימט אויף מיר, אַ פיצל קינד, און איר געשיינקט נאָך 14 יאָר, כּדי זי זאָל מיך מגדל זיין לתּורה און למצוות תּפילין.

און מיר קערן זיך אום צו דערציילן וועגן די ענינים פון אונזער באָלעד־כאָווער קהלה. וועגן דער סבּה פון ביידע שׂרפות, וואָס זיינען געשען אין באָלעכאָוו, זאָגט מען, אַז דאָס איז פאָרגעקומען איבער די סאָלדאַטן, וועלכע זיינען דאַמאָלס געשטאַנען אין שטאָט גאַנצע דריי רעגימענטן; אַזוי ווי דער שׂר פון שטאָט פּאָניאַטאָווסקי איז דאַמאָלס געווען רעגימענטאַר, ר. ה. מיליטער־קאָמאַנדיר פון דער גאַנצער פּוילישער מלוכה, האָט ער אַריינ־געזעצט סאָלדאַטן אין זיינע גיטער, כּדי געבן צו לייזן פונם מזומן געלט, וואָס זיי באַקומען יעדער וואָך און געבן אויס אויף עסן און טרינקען. אין יענער צייט איז געשטאָרבן דער פּוילישער קיניג אַווגוסט דער ערשטער,[1] דער קורפירשט פון זאַקסן, און אין לאַנג זיינען פאָרגעקומען גרויסע קריגערייען צווישן די שׂררות פון פּוילן: איינגע האָבן אויסגעקליבן דעם זון פונם פאַרשטאָרבענעם קיניג, דער רוב אָבער האָט געוואָלט מאַכן פאַר אַ מלך לעשצינסקין, אַ שׂר אַ פּאָלאַק, וועלכער איז שוין פריהער נאָך, איידער ס'איז געקרוינט געוואָרן דער פאַרשטאָרבענער אַווגוסט, אויס־געקליבן געוואָרן און מיט דער הילף פונם שוועדישן קיניג כּמעט ניט געקרוינט געוואָרן איבער פּוילן, נאר דורך א פּשרה איז אויף אַ צייט געוואָרן קיניג איבער פּוילן דער פאַרשטאָרבענער אַווגוסט; נאָכן טערמין האָט ער זיך מתחיב געווען איבערגעבן די קרוין דעם שׂר לעשצינסקי. דאַמאָלס איז אָבער געשטאָרבן דער שוועדישער קיניג קאַרל דער צוועלפטער און דער שׂר פּאָניאַטאָווסקי איז געווען בשעת זיין טויט, האָט געוואוסט פון די כּתבים מיט דער פּשרה, וואָס זיינען בּאַ אים באַהאַלטן געוואָרן און האָט זיי מיט ערמה אַרויסבאַקומען; אַנדערע זאָגן, אַז נאָכן טויט פונם שוועדישן קיניג האָט זיין ווייב די קיניגין איבערגעגעבן די דאָזיגע כּתבים פּאָניאַטאָווסקין[2]. פּאָניאַטאָווסקי איז גלייך אַוועק צום קיניג אַווגוסט,

---

[1]) ריכטיג: דער צווייטער.

[2]) די דאָזיגע באשרייבונג פון אונזער מחבר איז אין אלגעמיין ריכטיג און קלאָר, ס'געפינט זיך אָבער איינינע טעות'ן. א) די פּשרה, וועגן וועלכער דער מחבר רעדט דאָ, איז אין דער ווירקליכקייט געווען אן אָפּדאנקונג, וועלכער ס'האָט אונטערגעשריבן דער קיניג אווגוסט דער צווייטער לויטן שלום־טראקטאט אין אלטראנשטעדט פונם 24־טן נאָוועמבער 1705, אווגוסט האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער קרוין לטובת לעשצינסקי און האָט נאָר געלאָזט פאר זיך דעם טיטל קיניג ביזן טויט. ב) פּאָניאטאָווסקי איז ניט בּיינעווען באם טויט פון קארל דעם צוועלפטן. ג) אולריקע לעאָנארע, די קיניגן פון שוועדן, איז געווען ניט קארלס פרוי, נאָר זיין שוועסטער.

האָט אים איבערגעגעבן די ראָזינע כּתבים, וואָס זיינען געווען דורך אים אַליין געחתמעט אויפן סמך פון דער פּשרה. אויף אַזאַ אופן האָט ער ניט איבערגעגעבן די קרוין לעשצינסקין און אַליין געקיניגט לויט זיין איינענעם רצון; דעם שר פּאָניאַטאָווסקי האָט דער קיניג גרויס געמאַכט און זעהר דערהויבן, ווי כ׳האָב שוין אויבן דערמאָנט. דאָס האָט זעהר פאַרדראָסן אַלע איבעריגע שררות פון פּוילן, וועלכע האָבן שטאַרק מקנא געווען פּאָניאַטאָווסקין און געטראָגן אויף אים אַ שרעקליכע שנאה; יענער האָט אָבער פאַרשטאַנען מיט זיין חכמה, ווי אַזוי צוציהען צו זיך אַ סך פריינט, וועמען דורך מתּנות און וועמען מיט גוטע רייד.

און ווען ס׳איז געשטאָרבן דער קיניג אַווגוסט דער ערשטער, האָבן זיך פאַרזאַמלט אַ סך שררות פון פּוילן און געשיקט קיין פראַנקרייך נאָך לעשצינסקין, רעכענענדיג, אַז איצט וועט מען אים קאָנען קרוינען מיט דער קרוין פון פּוילן. זיינען אָבער געקומען די מאָסקוויטער, דאָס הייסט די רוסן, צו הילף דעם זאַקסישן פירשט און געוואָלט אים אַרויפזעצן אויף זיין פאָטערס אָרט; די אַלע שררות, וואָס זיינען זיך צונויפגעקומען אין לוואָווער און אַנדערע געגנטן אויף קליינע סיימיקעס, ד. ה. באַראַטונגען, כּדי אַראָפּצוואַרפן די זאַקסישע דינאַסטיע, זיינען געווען געצוואונגען אַנטלויפן פונם מאָסקווער חיל און זיינען אַוועק דורך די נאָהענטע שטעט צו דער אונגאַרישער גרענעץ[1]; אַלע זיינען זיי דורכגעפאָרן אונזער שטאָט באָלעכאָוו, און יעדער פון זיי, ווער ס׳האָט זיך דערוואוסט, אַז די ראָזינע שטאָט איז פון פּאָניאַטאָווסקיס ניטער, האָט געוואָלט ראַבעווען די איינוואוינער, כּדי אויסצומאַכן די הוצאות.

נאָט האָט אָבער געפירט אַזוי, אַז דער פאָטער ע״ה האָט שטאַרק אויסגענומען בּאַ אַלע שררות, ווייל ער האָט שטענדיג פאַרשטאַנען, ווי אַזוי מ׳דאַרף זיך משתדל זיין, געקענט גוט די פּוילישע שפּראַך און איז געווען קלאָר אין אַלע פּאָליטישע ענינים. האָט ער זיך משתדל געווען און געפּועלט, אַז קיינער זאָל ניט אָנטון קיין שאָדן דער שטאָט; און ווי זיי זיינען געקומען, אַזוי זיינען זיי אַרויס מיט ליידיגע הענט פון באָלעכאָוו; אין די איבעריגע נאָהענטע קהלות זיינען אָנגעמאַכט געוואָרן גרויסע היזקות און אַ סך הוצאות. גאָט האָט דערפאַר געבענשט מיין פאָטער פאַר דער טובה, וואָס ער האָט געטאָן די באָלעכאָווער איינוואוינער, די קהלה אַליין אָבער האָט גאָר פאַרגעסן אָן דעם בעל־טובה און ניט געריינקט זיינע טובות.

---

[1]) די דאָזיגע שילדערונג, וואָס דער מחבר גיט דאָ איבער דער אומרוהיגער צייט פוּן די יאָר׳ 1733—1735, איז זעהר אינטערעסאַנט, ווייל מיר ווייסן זעהר ווייניג פונם דאָזיגן פּעריאָד.

ראַמאָלס איז איינער אַ שר מיטן נאָמען באָרייקע[1]) אַרומגעפאָרן מיט גרויס חיל, און דערוויסנדיג זיך אין סטרי, אַז אין באָלעכאָוו איז פאַראַן אַ רב אַ גרויסער עושר, האָט ער באַשלאָסן אים באַרויבן. מ׳האָט וועגן דעם ערב יום כפור געגעבן צו וויסן דעם רב ר׳ יוקל סג״ל, און אין דעמזעלבן טאָג נאָך שחרית האָט זיך דער רב אויפגעזעצט, רייטנדיג אויף אַ פערד, און אַנטלאָפן אין שטעטל ראָלינאַ. ווען דער שר מיט זיין חיל איז אַהערצו געקומען, האָט מיין פאָטער ע״ה איינגערערט אים און זיך מתנצל געווען, אַז די אירן זיינען ניט רייך, די גוויים זיינען זיי אומזיסט מקנא; יענער האָט שוין אַפילו ניט געפרעגט מכח דעם רב און איז זיך אַוועקגעפאָרן פון ראַנען.

און נאָך די דערמאָנטע שרפות, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין באָלעכאָוו, האָט דער רב אויף זיינע אייגענע הוצאות אויסגעבויעט פאַר זיך אַ שיינע און גוטע דירה; אַ שטיקל צייט נאָך דעם, ווי ס׳איז פאַרענדיגט געוואָרן דער בנין פון זיין דירה, האָט מען דעם רב אין יאָר תצ״ה באַ אונז צוגענומען, און ער איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַר אַ רב אין בראָר. בשעת ער האָט באַראַרפט אַוועקפאָרן, איז די גאַנצע שטאָט פון קליין ביז גרויס אַרויס הינטער דער שטאָט אים צו באַגלייטן. אונזער מלמד ר׳ אליעזר ליבר ע״ה איז אויך געגאַנגען באַגלייטן; מיר, זיינע תלמידים, זיינען אים נאָכגעגאַנגען. איידער ער האָט זיך אַריינגעזעצט אין דער פור, האָט דער רב געווענדט זיך צום גאַנצן המון: „די חכמים האָבן געזאָגט אין דער גמרא — אל יפטור אדם מחבירו כי אם מתוך דבר הלכה[2]), וועל איך אייך מפרש זיין אייניגע מאמרים פון דער גמרא בדרך ווערטל“.

„ס׳שטייט אין מסכתא תענית: מחשבה מועלת לדברי תורה[3]), מאַכט רש״י — מחשבה ראָס מיינט מען ראגת פרנסה. איז ראָך די קשיה: פון וואַנען דרינגט רש״י, אַז ראָס איז ראגת פרנסה, יעדער מענש האָט ראָך אַ סך שווערע ראגות אויסער ראגת פרנסה“? זאָגט דער רב ווייטער: "נאָך שטייט אין דער גמרא אויפן פסוק והיו חייך תלוים לך מנגד[4]) — ראָס מיינט מען דעם, וואָס נעמט ברויט פונם בעקער, ווייל יערערער איז מחויב אָנגרייטן שטענדיג שפייז פאַר זיין בני־בית אויף דריי יאָר. נאָך האָבן געזאָגט די חכמים אין דער גמרא: האומר מה נאכל מחר הרי זה מקטני

[1]) מסתמא א רוסישער קאָמאנדיר. אין 1735 איז רוסיש חיל אונטער דער אָנפירונג פון גענעראל קייט און פרינץ העססען־האמבורג אריינגעדרונגען פון פּאָדאָליע קיין מזרח־גאליציע.

[2]) מסכתא ברכות 31a. יעדער מענש דארף בא צעשיידן זיך מיט עמיצן ריידן פון דברי תורה.

[3]) די מחשבה העלפט צו דברי תורה. ז. אויך סנהדרין, 26b.

[4]) דברים כ״ח; זאלסט שטענדיג זאָרגן פאר דער צוקונפט.

אמונה[1]), ווייל יערער מענש דאַרף יעדן טאָג זאָגן ברוך ה׳ יום יום[2]). איז די תשובה דאַרויף פון אַ גמרא, וואָס די חכמים האָבן געזאָגט, אַז אויב ס׳טרעפט עפּעס אַ שינוי אין שטוב, למשל, ווען אַ הון האָט געקרייט, ווי אַ האָן, דאַרף מען זי קוילען; שטייט אָבער אין דער גמרא אויך, אַז מ׳טאָר ניט זאָגן — קוילע די ראָזינע הון, וואָס האָט געשריען, ווי אַ האָן. זיינען די ראָזינע מאמרים אויך סותר איינס דאָס אַנדערע. דאַריבער מוז מען פאַרשטיין די גמרא אַזוי. מ׳טאָר ניט זאָגן קוילע די ראָזינע הון, וואָס האָט געשריען, ווי אַ האָן, אָבער קוילען זי איז מען מחויב על פי גמרא; דאָסגלייכן איז משמע, אַז דער מענש טאָר ניט זאָגן, וואָס וועלן מיר מאָרגן עסן, אָבער אָנגרייטן די שפּייז פאַר זיך און פאַרן בני־בית איז ער מחויב. און אין משלי שטייט: האָט ווער אַ דאגה, זאָל ער זיך טיילן מיט עמיצן, וועט די דאגה אַרויס און ס׳וועט אים לייכטער ווערן. און ווער ס׳איז אַ מחוסר פּרנסה, טאָר ער ניט דערציילן זיין דאגה צו אַנדערע און זאָגן, וואָס וועלן מיר מאָרגן עסן, אָבער אָנגרייטן פאַר זיך און פאַרן בני־בית שפּייז אויף אַ צייט מעג מען אַוודאי און מ׳איז מחויב. דאַריבער האָט רש״י גוט מפרש געווען אין דער גמרא: מחשבה מועלת לדברי תורה — מיינט מען דאגת פּרנסה, ווייל מ׳קאָן זי ניט דערציילן עמיצן און מ׳טאָר ניט זאָגן, וואָס וועלן מיר מאָרגן עסן, דאַריבער איז עס אַ סגולה צו דברי תורה״.

נאָך דעם, ווי ער האָט געענדיגט זיין מאמר, זאָגט ער צו מיין פאָטער ע״ה: „ר׳ יהודא, איר קלויבט זיך דאָך פאָרן בשלום קיין אונגאַרן, וויל איך אייך בעטן, איר זאָלט מיר טון די טובה און קויפן דאָרט פאַר מיינעטוועגן אַן אַנטאַל גוטן וויין מאַשלאַש און נעמט דאָס געלט דאַרויף״. ער האָט אים געגעבן אַכט רוקאַטן גאָלדענע מטבעות און געזאָגט: „דערפאַר וועל איך פאַר אייער זון דעם בחור זעהן מיט גאָטס הילף אַ גוטן שידוך פון בראָד פון די פיינסטע בעל־בתים, נאָר בתנאי, ער זאָל זיין אַ מתמיד אין לערנען״. דאָס אַלץ האָב איך געהערט פון זיין הייליג מויל און געזעהן מיט מיינע אויגן. נאָכן רבס אַוועקפאָרן האָט דער מלמד מיט אונז זיך אומגעקערט צו זיך אַהיים און געפרעגט, צי געדיינקען מיר דעם רבס מאמר; ער האָט מיט אונז איבערגעחזרט דעם גאַנצן מאמר, און פון דאַמאָלס אָן איז דער ראָזינער מאמר פאַרבליבן אין זכרון בײַ אַ סך פון אונזערע חברים די תלמידים, וואָס האָבן צוזאַמען מיט אונז אים געהערט פונם רבס ז״ל הייליג מויל.

---

[1]) ירושלמי שבת, VII, 11a. ווער ס׳זאָרגט־אוי רלערט, וואָס וועט ער עסי מאָרגן, איז ער א קליינער בעל בטחן.

[2]) געלויבט איז גאָט פאַר יעדן־טאָג.

איידער דער רב ר׳ יוקל סג״ל איז אָפּגעפאָרן פון אונזער קהלה איז מיט דער הסכמה פון דער גאַנצער קהלה אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין באָלעכאָוו אויפן אָרט פון זיין פאָטער דער גאון ר׳ מרדכי סג״ל, און אַלע זיינען פון אים געווען צופרידן, ווייל ער איז געווים געווען אַ צדיק גמור. איך בין דאַמאָלס געווען אַ בחור פון 12 יאָר, און אַזויווי דער בראָדער רב האָט צום טאַטן ע״ה געשריבן צוויי בריף וועגן אַ שידוך פאַר מיינעטוועגן פון די פיינסטע מיידלאַך פון בראָד, האָב איך געמוזט יערן שבת נאָך דער סעודה קומען צום רב ר׳ מרדכי ז״ל אין שטוב אַריין, ער זאָל מיר געבן לייענען מאמרים פון דער גמרא, כדי איך זאָל מיך צוגעוויינען צו די הלכות פון תּלמוד.

דאַמאָלס האָט באַ אים געוואוינט זיין שוועסטער לאה ע״ה, אַ אשה צנועה און אַ גרויסע געלערנטע, וועלכע איז דאָ פאַרבליבן נאָך דעם, ווי אירע עלטערן זיינען אַריבערגעפאָרן קיין בראָד; זי איז געווען דעם דאָבראָ־מילער¹) רבס זונס ר׳ אריה ליבס ווייב. דער רב ר׳ מרדכי פלעגט מיר פאַרגעבן צו לייענען עפּעס אַ הלכה אין דער גמרא און האָט זיך צוגעלעגט שלאָפן נאָכן עסן, ווייל ער איז פון שטענדיג אָן געווען אַ קראַנקער מענש; די ראָזינע שוועסטער לאה איז געזעסן פון דערווייטנס, צוגעקוקט און געזעהן, ווי איך פאַרשטיי ניט די הלכה פון דער גמרא און רש״י׳ס פירוש, פלעגט זי פרעגן, וואָס איז מיר דאָרט אַזוי קשה, לאָמיך נאָר זאָגן דעם האַרבן מאמר. איך האָב אָנגעהויבן זאָגן פאַר איר די גמרא אָדער דעם רש״י, און זי האָט אָנגעהויבן תּיכּף זאָגן אַלץ אויסנווייניג אַזוי קלאָר און מיט אַזאַ פאַרשטענדליכער שפּראַך, אַז פון אירע רייד פלעג איך שוין פאַרשטיין; אַז דער רב איז אויפגעשטאַנען, האָב איך שוין געוואוסט ווי אַזוי צו זאָגן פאַר אים די גמרא, ווי ס׳דאַרף צו זיין. איין יאָר נאָך האָט געלעבט דער רב ר׳ מרדכי און פאַרנומען די כסא הרבנות פון באָלעכאָוו.

און בעוונותינו הרבים האָט זיך זיין קריינק פאַרשטאַרקט, און ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תּצ״ו; די גאַנצע קהלה האָט אים געמאַכט אַ גרויסן הספּד און אָפּגעגעבן גרויס כּבוד, מער פון אַ גאַנץ יאָר האָט מען ניט צוגענומען קיין אַנדערן רב, און זיין אלמנה דעם סנאַטינער²) רבס טאָכטער האָט דאָס גאַנצע יאָר גענומען די הכנסה און נאָכן ערשטן יאָרצייט פון איר מאַן דעם רב ז״ל איז זי אַוועקגעפאָרן צו איר פאָטער.

נאָך אים איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין באָלעכאָוו ר׳ משה, דער זון פנם רב ר׳ אהרן סג״ל ז״ל; ר׳ משהס עלטערער ברודער, דער רב ר׳ מרדכי ז״ל, איז געווען אַ איידעם פונם גרויסן נגיד און קצין ר׳

1) Dobromil — א שטעטל אין גאליציע.

2) Sniatyn. דער נאָמען פונם רב איז ניט אָנגעוויזן.

קלמן ע״ה דעם ראש מדינה פון טיסמעניץ[1]) און זיין יונגערער ברודער איז געווען רב אין אָלעסק[2]). ווען ר׳ משה האָט זיך אָפּגעזאָגט פון באָלעכאָווער רבנות, האָט אים זיין יונגערער ברודער אָפּגעטראָטן זיין אייגענע רבנות אין אָלעסק און איז אַליין אָנגעקומען קיין בראָד, וואו ער האָט מאריך ימים געווען ביז ס׳איז געוואָרן קיסר יוסף דער צווייטער ע״ה, און דאַן איז ער געוואָרן ראש מדינה פון בראָדער קרייז, נאָר איז געבליבן זיצן אין לוואָוו. דער רב ר׳ משה ז״ל איז מיט גרויס כבוד געזעסן אויפן כסא הרבנות אין באָלעכאָוו אין משך פון צען יאָר, ווייל ער האָט געפירט די רבנות מיט חכמה קעגן דעם ווילן פון איינינע אלופים, וואָס זיינען געווען קעגן אים און געוואָלט אים שטערן. פון דאַנען איז ער בשלום אַוועקגעפאָרן מיט צוויי קינדער זכרים, וועלכע ס׳האָט אים געבוירן זיין ווייב די רביצין, אַ טאָכטער פונם סטריער רב ר׳ בעריש[3]) ז״ל, דער זון פונם גאון ר׳ משה חריף ז״ל.

אין יאָר תצ״ז איז פאָרגעקומען מיין חתונה מיט דער בתולה, וועלכע האָט פאַר מיר ניט געפּאַסט, און דער רב ר׳ משה סג״ל האָט מסדר קידושין געווען. דער ראָזיגער שידוך איז בעוה״ר געטאָן געוואָרן לויט דער השתדלות פונם טאַטנס ווייב דער שטיפמוטער פייגע ע״ה, און כ׳בין געווען געצוואונגען צו דעם. הגם כ׳האָב מיט איר געלעבט צוויי מיט א האלב יאָר, נאָר זי האָט קיין קינדער ניט געהאַט, און כ׳האָב מיך מיט איר מיט גאָטס חסד געגט.

על פי השגחה איז מיר אָבער אומגעקערט געוואָרן מיין אמתער זיווג נאָך דעם, ווי איך בין אָפּגעזעסן איינזאַם באַם טאַטן ע״ה אין שטוב און זיך געפירט מיט יראת שמים, געגאַנגען אינדערפריה און אויפדערנאַכט אין בית־המדרש אַריין דאַווענען און האָב אויך שטענדיג אַריינגעקוקט אין די ספרים פון מקרא משנה און גמרא און די דינים פונם ש״ע, אַחוץ אַנדערע מוסר־ספרים; וואָסער אַ ספר ס׳איז מיר געקומען צו דער האַנט, האָב איך תיכף אין אים אַריינגעקוקט און זיך באַמיהט צו באַגרייפן דעם מחברס כונה.

איך האָב שוין דאַמאָלס געקאָנט לייענען און שרייבן פויליש; איך האָב דאָס געטאָן נאָכן רצון פונם טאַטן ע״ה, וועלכער האָט געוואָלט, איך זאָל דאָס אויך לערנען, און האָט געהאַלטן אין שטוב אַ קריסט, וואָס קען גוט פויליש, כדי מיך לערנען גרינדליך די ראָזיגע שפּראַך. אין אַ קליינער צייט האָב איך מיך גוט אויסגעלערנט ניט נאָר לייענען און שרייבן

1) Tysmienica — א שטעטל דרום־מזרח זייט פון סטאַניסלאוו.

2) Olesko — א שטעטל ניט ווייט פון בראָד.

3) אין דער ביאָגראפישער נאָטיץ וועגן ר׳ משה חריף אין ש. בובערס „אנשי שם“, זייט 160, ווערן דערמאָנט זיינע צוויי זין, אָבער ניט ר׳ בעריש.

פּויליש, נאָר אויך אין לאַטײן האָב איך שוין דאָס רוב פאַרשטאַנען די װערטער מיט דער גראַמאַטיק. װען כ'האָב מיך אָבער צעשײדט מיטן ערשטן חײב, האָבן אײניגע בעלי־בתים פון אונזער קהלה אָנגעהויבן צו רײדן אויף מיר און ספקנען אין מײן אידישקײט, זאָגנדיג, אַז איך לערן װעלטליכע לימודים חס ושלום ניט לשם שמים; כ'בין געװען געצװאונגען יענץ אויפהערן און מיך אָפּגעגעבן בלויז צום למוד פון אונזער הײליגער תורה.

יערן טאָג פלעגט מען מיר רײדן אַ סך שידוכים; װען דער טאַטע איז געפאָרן קײן לװאָװ מיט פראָבעס פון זײנע װײנען, װאָס זײנען אין אַ גרויסער צאָל געשטאַנען אין באָלעכאָװ, כדי צו פאַרקויפן זײ דאָרטן, האָט ער מיך אויך מיטגענומען קלערנדיג, אפשר װעט דאָרט גאָט צושיקן אַ גוטן שידוך זײן זון; און אויך דאָרט האָט מען מיר גערעדט אַ סך שידוכים, אָבער קײן אײנער איז מיר ניט געפעלן געװאָרן. הגם צוריק איז מיט אונז געקומען אַ קריסט אַן אַרמענער, אַ באַװאוסטער אין לװאָװ װײן־סוחר, מיטן נאָמען ריבסינאַ און האָט געקויפט באַם טאַטן אַ סך פעסער טײערע װײנען פאַר עטליכע הונדערט דוקאַטן, אַזוי אַז די הוצאות פון זײן נסיעה קײן להאָװ זײנען ניט געװען אומזיסט, אָבער איך בין װײטער געבליבן אײנער אַלײן. טרעפט זיך, אַז שושן פורים איז דורך באָלעכאָװ דורכגעפאָרן אײנע אַ פרוי יענטע, דעם נגיד אלוף ר' יצחק רײאשרס פון טיסמעניץ חײב, און איז אײנגעשטאַנען באַם טאַטן אין שטוב. זי האָט מיך דערזעהן און תיכף אַ זאָג געטאָן צו מײן שװעסטער בלומע דער צנועה: „כ'האָב פאַר אײער ברודער אַ גוטן שידוך, אַ פרוי, װאָס איז אַ בריה נפלאה, זעהר אַ שײנע און אַ קלוגע, אַ טאַטנס אַ קינד, די ברידער אירע זײנען אמתע תלמידי חכמים". איך האָב שוין געקענט אָט די דאָזיגע פרוי, װאָס איז געװען אַן אַלמנה: פאָריגן זומער, װען דער טאַטע ע"ה איז געפאָרן קײן קאַמעניץ פאָדאָלסק מיט פראָבעס צו פאַרקויפן װײן, האָט ער מיך מיטגענומען, און מיר זײנען פאַרבליבן אויף שבת נחמו תצ"ט אין טיסמעניץ; זונטאָג איז מײן קינפטיגער שװאָגער ר' משולם זלמן געגאַנגען מיטן טאַטן ע"ה צום שררה אין פאַלאַץ מיט װײן־פראָבעס; װײל זײ זײנען שוין פון לאַנג געװען באַקאַנט, האָט ר' משולם זלמן אײנגעלאַדן דעם טאַטן צו זיך אַהײם, כדי צו מכבד זײן מיט אַ גלאָז קאַװע, האָב איך אויך געמוזט מיטגײן און האָב דאָרטן געזעהן זײן שװעסטער די אלמנה לאה אַן אויסערגעװײנליך שײנע פרוי. דאַמאָלס האָט באַדאַרפט אַ חתן װערן מײן ברודער זאב װאָלף, האָט דער טאַטע מסכים געװען, מ'זאָל אים רײדן אָט די דאָזיגע אלמנה; זי האָט אָבער געהאַט אַ אינגל פונם ערשטן מאַן, דאַריבער איז די זאַך זיך צעגאַנגען. פון דאָרט זײנען מיר דורך בוטשאַטש און טשאָרטקאָװ געפאָרן ביז קאַמעניץ,

און דער טאַטע ע״ה האָט דאָרט פאַרקויפט אַ סך פעסער טײערע װײנען פאַר עטליכע הונדערט רוקאַטן; קײן באָלעכאָװ איז דערנאָך צום טאַטן אין שטוב אָנגעקומען פון קאַמעניץ דער אַרמענער, האָט פאַרנומען דעם װײן, װאָס ער האָט געקויפט, און באַצאָלט דאָס געלט.

מיר קערן זיך אום צו אונזער ענין. אַז מײן שװעסטער בלומע און די שװעגערין רחל ע״ה האָבן דערהערט, אַז איך גלוסט שטאַרק צום ראָזינגן שידוך, האָבן זײ איבערגערעדט מיט דער ראָזינער פרוי יענטע פון טיסמעניץ װעגן דעם ענין, כּדי ס׳זאָל װאָס גיכער קומען צו אַ גמר. און אַזױ איז געװען. װען זי האָט זיך אומגעקערט אַהײם, האָט זי באַלד געזאָגט װעגן דעם איר מאַן דעם אלוף ר׳ יצחק רײאשיר ע״ה, װעלכער איז תּמיד געװען אַ גוטער פרײנט פון מײנע שװאָגערס די גרויסע למדנים: ר׳ ישכר בער, װעלכער האָט זיך אומגעקערט פון אַמסטערדאַם, װאו ער האָט געלערנט תּורה באַם גאון ר׳ משה חאגיז, דעם דאָרטיגן ספרדישן רב, און דער צװײטער ר׳ משולם זלמן עליהם השלום. זײ האָבן בײדע מסכּים געװען מיט ר׳ יצחק רײאשירס עצה און געשיקט תּיכּף אַ שליח מיוחד אַ גוי מיט אַ בריף, װעלכן ס׳האָט אָנגעשריבן ר׳ יצחק; אינם בריף האָבן זײ אויסגעדריקט די האָפענונג, אַז מײן ברודער װעט מיט מיר קומען קײן טיסמעניץ, כּדי צו ענדיגן די זאַך מיט גאָטס הילף. און אַזױ האָבן מיר געטאָן אויף מאָרגן זונטאָג[1] כ״ז אדר פונם יאָר ת״ק; קײן טיסמעניץ זײנען מיר געקומען דינסטאָג מנחה־צײט און אויפערנאַכט האָט מען אַלץ אַרומגערעדט; איך האָב אויך באַדאַרפט פאַר די תּנאים גײן זי אָנקוקן אַהין, װאו ס׳זײנען זיך צונויפגעקומען בײדע צדדים, מײן ברודער און דעם װײבס ברידער.

דאָס איז פאָרגעקומען אין שטוב באַם ראש מדינה ר׳ מרדכי, דעם קצין ר׳ קלמנס ע״ה אײדעם, װײל זײן ברודער דער באָלעכאָװער רב ר׳ משה סג״ל ז״ל האָט אים געשריבן גוטס װעגן מײן ברודער, דעריבער האָט ער זיך בראשו ורובו אַרײנגעטאָן אינם ענין, כּדי טון, װאָס מעגליך איז פאַר אונזערטװעגן; ער איז געמאַכט געװאָרן פאַרן שליש צװישן בײדע צדדים און ער האָט גענומען די געלטער צו זיך. זײן אײדעם ר׳ משה, אַ זון פונם רב ר׳ יהושע איש הורװיץ סג״ל, װאָס איז דעם בראָדער רבס ר׳ יוקל סג״לס אַ ברודערס אַ זון, איז געװען מײן ערשטער אונטערפירער, דער צװײטער אונטערפירער איז געװען ר׳ שמערל, אַ זון פונם גאון ר׳ זעליג, װאָס איז אַמאָל געװען רב אין טיסמעניץ.

[1]) דער זונטאָג איז אויסגעקומען כ״ח אדר. ז. Ed. Mahler, Handbuch der jüdischen Chronologie.

אין דער נאַכט אויף דאָנערשטאָג א׳ דר״ח ניסן פונם יאָר תּק״ב איז געמאַכט געוואָרן די חתונה, און דער גאון ר׳ מאָניש דער אבֿ״ד פון טיסמעניץ, וועלכער איז פריהער געווען רב אין פולינאה[1]), האָט בּאַ אונז מסדר קידושין געווען; מיינע בּרידער די אלופים זיינען דאָנערשטאָג אויף מאָרגן נאָך דער חופּה אַוועקגעפאָרן פון טיסמעניץ און אָנגעקומען קיין בּאָלעכאָוו אויף שבּת. איך בּין געבּליבּן אין טיסמעניץ בּאַם שווער ר׳ יהושע ע״ה אין שטוב, אַ שטוב פול מיט די שענסטע און בעסטע ספרים, וואָס זיינען אַ זעלטנקייט, און מיט אַנדערע שטוב־זאַכן, גרויסע שיינע קופּערנע פאַנען, ווי אויך אַ סך זילבערנע און גאָלדענע כּלים, אַזוי ווי בּאַ גרויסע גבירים; מיין געלט איז געליגן בּאַ בטוחים אויף עסקא און איך פלעג יעדן טאָג אינדערפריה און אויפערנאַכט זיך מזרז זיין צו דאַוונען אין שול, ווי דער שולחן ערוך זאָגט, אַז דעם מענשנס תּפלה ווערט אָנגענומען נאָר אין שול; כ׳האָב אויך אָפּגעשטעלט בּאַ־שטימטע שעהן אויף לערנען יעדן טאָג אין בּית המדרש גמרא מיט מפרשים, און מיין רבּי איז געווען דער גאון ר׳ יצחק ז״ל, וועלכער איז בּאַלד נאָך דעם אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין גוואָזדזיץ[2]); אויך אַנדערע גרויסע לומדים, וואָס האָבּן זיך דאַמאָלס דאָרט געפונען, האָבּן מיך מקרב געווען און ליב געהאַט, איבּערהויפּט אונזער רבס בּרודער ר׳ מרדכי.

איך האָבּ מיר אַליין דערוואָרבּן אַ גוטן שם. ראשית, ווייל כ׳האָבּ מיין שטיפזון, אַ קינד פון זעקס יאָר, געמאַכט אויף תשעה באב אַ הילצערנע שווערד זעהר אַ שיינע און גוטע אַקוראַט, ווי די אייזערנע שווערדן פון די שררות, וואָס זיי רופן קאַראַבּעלאַ[3]), און בּשעת קינות־לייענען האָט דער רוב עולם ממש זיך ניט צוגעהערט צו די קינות, נאָר געהאַלטן אין איין חידושן זיך אויף דער קונסט פונם שווערד; שנית, האָט אויך זיך געטראָפן, אַז בּרעסלויער סוחרים האָבּן אַראָפּגעשיקט קיין טיסמעניץ אַ קריסט אַ רייטש מיט אַ וועקסל, געחתמעט פונם אַלוף ר׳ צבי הירש, אַ גבּאי און אַן אָנגעזעהע־נער סוחר אין טיסמעניץ, אויף 25 טויזנט פּוילישע גילדן; ווען דער רייטש איז געקומען אַהינצו, האָט ער מיט דער הילף פון עטליכע אָרטיגע סוחרים־אידן זיך דערשלאָגן, אַז ס׳זאָל געמאַכט ווערן אַ קאָנקורס אויף ר׳ צבי הירשס פאַרמעגן. ס׳איז בּאַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן אַ בּוררות, אין וועלכן ס׳האָבּן זיך בּאַטייליגט פון איין צד דער סטריער רב ר׳ זאב וואָלף ז״ל, פונם צווייטן צד דער קצין ר׳ יעקב קאָפּל, וועלכער איז דאַמאָלס געווען פרנס חודש און מ׳האָט אים גערופן ר׳ קאָפּל דער ריקער; דער אויסגע־

[1]) Polonnje — א שטעטל אין וואָלין.

[2]) Gwozdziéc — א שטעטל מזרח־זייט פון קאָלאָמעא (Kolomea) אין גאַליציע.

[3]) א סאַלאָן־שווערד.

קליבענער שליש איז געווען דער טיסמעניצער רב ר׳ מאָניש. ווען ס׳איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן דער ענדגילטיגער פסק אויף לשון קורש, געחתמעט פון די אַלופים די בוררים, איז געקומען צו פאָרן דער טיסמעניצער פריץ דער שר און טשיהירינער[1]) סטאַראָסטע יאַבלאָנאָווסקי; מ׳האָט געמוזט איבערזעצן דעם ראָזינגן פסק פון לשון־קורש אויף פויליש, ס׳איז אָבער ראַמאָלס ניט געווען קיין איין איד, וואָס זאָלן קענען די פוילישע שפּראַך. האָבן זיי זיך דערוואוסט, אַז איך קען גוט און בין געלערנט אין דער פוילישער שפּראַך; מ׳האָט געשיקט נאָך מיר און מיך געבראַכט צום פרנס חורש ר׳ יעקב קאָפּל אין שטוב אַריין, מיך אַוועקגעזעצט בײַ אַ טיש, אויף וועלכן ס׳האָבן זיך געפונען פּאַפּיר, טינט און אויך דער פסק; געבן מיר איז אויך געזעסן דער אלוף ר׳ יצחק רייאשר, מיין שרכן, און האָט זיך צוגעקוקט, ווי איך לייען דעם פסק אויף לשון קורש און זעץ איבער אויף פויליש. דערנאָך איז אויך אָנגעקומען דער קריסט דער רייטשער סוחר פון ברעסלוי, דער קרעדיטאָר איבער ר׳ צבי הירשס פאַרמעגן; מ׳האָט איבערגלייענט דעם פסק, וועלכן כ׳האָב פאַר זיי איבערגעזעצט, און ער איז געפעלן געוואָרן. דער ברעסלויער סוחר האָט אַרויסגענומען אַ רוקאַט, אַ גאָלדן רענדל, און אַנידערגעלעגט פאַר מיר און דער פרנס חורש ר׳ יעקב קאָפּל האָט אַנידערגעלעגט זיבן גילדן, ד. ה. אַ האַלבן רוקאַט. דעם פסק מיט דער פוילישער איבערזעצונג, וואָס כ׳האָב אָנגעשריבן מיט מיין האַנט, האָט מען געבראַכט צום טיסמעניצער פּריץ, וועלכער האָט אים איבערגלייענט און באַשטעטיגט מיט זיין שטעמפּל אויפן איבערגעזעצטן טעקסט. פון ראַמאָלס אָן האָבן אַלע געוואוסט, אַז כ׳האָב אַביסל אַ ידיעה אין געלערנטע זאַכן און ס׳האָבן אָנגעהויבן מיך ליב האָבן אויך די געבילדעטע מענשן, וואָס האָבן זיך ראַמאָלס געפונען אין טיסמעניץ; איבערהויפּט זיינען דאָרט געווען אַ סך אויסגעצייכנטע שרייבער אויף לשון־קורש, דער גרעסטער צווישן זיי איז געווען אַ יונגערמאַן ר׳ יוסף, דער זון פונם קצין ר׳ יעקב קאָפּל ע״ה, וועלכער האָט געהייסן דער ריקער; דער ראָזינער זון זיינער ר׳ יוסף איז געווען אַ איירעם באַם מאָנאַסטרישטשער רב ר׳ יצחק ז״ל און אַ אויס־געצייכנטער שרייבער אין לשון־קורש, וועמען כ׳האָב מקנא געווען מער פון אַלע שרייבערס; כ׳האָב זיך דערוואָרבן אַ סך פון זיינע כתבים פאַר אַן אָנדייַנק, זיי זיינען אָבער אַלע פאַרברענט געוואָרן בעו״ה בשעת דער שרפה אין יאָר תקי״ט, ווי כ׳וועל אי״ה דערציילן אויפן געהעריגן אָרט.

נאָך דער החתונה האָט מיין ווייבס משפּחה מיך צוגערערט, איך זאָל אָנהויבן האַנדלען און מאַכן אַ קלייט פון אַלערליי מינים סחורות. איך האָב געהאַט חשק בעסער צו פאַרנעמען זיך מיט לייען די גויים אויף משכנות, ווי

[1]) טשיהירין — אין אוקראַינע.

כ׳האָב דאָס צוגעזעהן, בשעת איך בין געווען בּאַ מיין רבּין ר׳ יוסף ע״ה פון ראָלינאַ אין שטוב; דאָס רוב פלעג איך אָנשרייבּן אויף די משכּנות דעם סכום פון דער הלואה און דעם טאָג, פון ווען ס׳הויבּן זיך אָן די צינזן; דאַריבּער האָב איך אַבּיסל געגלוסט צו דעם, ווי איך בּין דאָרט געווינט געוואָרן, הגם מיינע עלטערן האָבּן זינט זיי לעבּן זיך ניט פאַרנומען מיט קיין הלוואות. האָבּן אָבּער דאָס ווייבּ מיט איר משפּחה זיך גענומען צו מיר און צוגערעדט, מיר זאָלן מאַכן אַ קלייט; כ׳האָב מיך דערמיט פאַרנומען צוויי יאָר. אין חודש אדר תּק״ג איז בּאַ אונז געבּוירן געוואָרן אַ זון, ווענמען מיר האָבּן אַ נאָמען געגעבּן יהושע נאָכן שווער ע״ה.

אין יענער צייט איז געווען בּעל־הבּית פון טיסמעניץ דער טשיהירינער סטאַראָסטע פירשט יאַבּלאָנאָווסקי; אַזוי ווי ער האָט בּאַקומען די שטאָט דורך ניט כּשרע מיטלען און האָט געוואוסט, אַז ער וועט מוזן זי פאַרלאָזן, ווייל זי איז ניט זיינע און געהערט ניט צו זיין מאַיאָראַט, האָט ער בּאַשלאָסן צו בּאַנעמען די איינוואוינער פון דער שטאָט. דאַמאָלס זיינען אין דער אידישער וועלט די טיסמעניצער סוחרים געווען מער מפורסם, איידער די בּראָדער סוחרים; ערשט נאָך דער ערשטער שרפה, וואָס איז פאָרגעקומען אין בּראָד אין יאָר תּקי״ג[1]), האָט דער דאָרטיגער שררה דער קרוינ־העטמאַן פּאָטאָצקי אַרויסגעגעבּן במזומנים פון זיין שאַצקאַמער צען מאָל צען[2]) טויזנט, ד. ה. אַ מיליאָן פּוילישע גילדן פאַר די אירן און תושבים פון בּראָד בהלואה; ווען די בּראָדער סוחרים האָבּן בּאַקומען במזומן די דאָזיגע סכומים געלט, האָבּן זיי זיך תּיכּף צעזייט איבּער אַלע שטעט און לענדער פון אייראָפּע, וואו נאָר ס׳געפינען זיך גוטע סחורות און האַנדלס־לייט, איבּער האַפּנס און האַנדלס צענטרען און האָבּן זיך אַ סך יאָרן פאַר־נומען מיט מסחר מיט דער הילף פונם דאָזיגן גרויסן סכום געלט. זיי האָבּן יעדעס יאָר געצאָלט די עסקא פון זיבּן פּראָצענט, און דער קרן איז געבּליבּן בּאַ זיי גאַנץ אויף אַ סך יאָרן; אויף אַזאַ אופן זיינען די בּראָדער גרויס געוואָרן, זיך געמערט און געשטאַרקט אין אַלע מסחרים פון דער וועלט, ממש יעדעס אָרט איז געווען איבּערפילט פון זיי מיט זייערע סחורות, און בּיז איצט זיינען זיי שטאַרק מפורסם, ס׳זאָל זיך פון זיי קיינמאָל ניט אָפּטון און פאַרקלענערן.

דער טיסמעניצער פריץ פירשט יאַבּלאָנאָווסקי האָט געוואָלט בּאַגזלנען דאָס האָב און גוטס פון די טיסמעניצער איינוואוינער, ווייל דער דאָזיגער

---

[1]) דאָס יאָר איז ניט ריכטיג; די שרפה איז פאָרגעקומען דעם 6־טן מאַי 1742, און ניט 1753, ווי ר׳ בּער שרייבּט. אין אן אנדער אָרט פון די „זכרונות“ גיט שוין דער מחבר אָ׳ ריכטיג דאָס יאָר.

[2]) דער מחבר מיינט אודאי צען מאָל הונדערט טויזנט.

גוט איז געווען די ירושה פון זיין שוואָגער, דעם ווייבס ברודער, פון דער פאַמיליע וויעלהאָרסקי[1]), וועלכער איז געווען אַ אינגל און אויפגעצויגן געוואָרן באַ זיין באָבען דער טיסמעניצער פריצה אין שטוב; נאָך איר טויט האָט פירשט יאַבלאָנאָווסקי געוואָלט זיין אַפּוטרופּס און בעל־הבית־עווען איבער די גיטער פון זיין שוואָגער דעם יתום, די איבעריגע פריצים פון זייער משפחה האָבן אָבער ניט מסכים געווען, אַז ער זאָל זיין אַפּוטרופּס; האָט יאַבלאָנאָווסקי געשיקט זיינע רינער און מ'האָט דאָס אינגל אַרויס־גענגבעט פון זיין פּאַלאַץ אין טיסמעניץ, בשעת ער איז נאָך געשלאָפן אויף זיין בעטל, און געבראַכט אים צו זיין שוואָגער אין שטוב אַריין, און דאַן האָט יאַבלאָנאָווסקי מיטן כח פון זיינע מענשן געירשנט מיט גוואַלד די גיטער פונם קליינעם יתום וויעלהאָרסקי. און וויל מ'האָט פאַר אים אָנגערערט, אַז די אַלופים און די אָנגעזעהענסטע פון די אידן האָבן געעצהט דער פריצהס קרובים, זיי זאָלן דעם פירשט ניט מאַכן פאַר אַפּוטרופּוס איבער די טיסמעניצער גיטער, דאַריבער האָט ער געוואָלט זיך נוקם זיין און באַראַבעווען וואָס נאָר מעגליך איז; ער האָט געהייסן ברייננגען פון זיינע גיטער אין אוקראַינע, וואו ער איז דאַמאָלס געווען טשיהירינער סטאַראָסטע, דריי הונדערט און פופציג פאַס מעד און אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו די אידישע אַלופים, אַז תיכף ווי ס'וועט קומען דער מעד אין זייער שטאָט אַריין, זיינען די פירערס מחויב צעטיילן אים צווישן אַלע איינוואוינער, און אין זיבן טעג אַרום דאַרף די גאַנצע אידישע קהלה באַצאָלן במזומן אין דער פירשט־קאַסע פאַרן גאַנצן מעד צו אַכט רוקאַטן פאַר אַ פאַס. קהל איז געווען געצוואונגען אָפּשאַצן יערן, וויפיל ער קאָן לויט זיין פאַרמעגן געבן. און מ'האָט מיך אָפּגעשאַצט, אַז איך דאַרף באַצאָלן פאַר אַ האַלבער פאַס מעד 4 רוקאַטן; דער ראָזיגער מעד איז פאַרקויפט געוואָרן פאַר 6 רוקאַטן, און כ'האָב געהאַט היזק 2 רוקאַטן. מחמת דעם האָט מיין ווייב אויך מסכים געווען, מיר זאָלן זיך אַרויסציהען פון טיסמעניץ און זיך באַזעצן אין באָלעכאָוו באַם טאַטן ע"ה אין שטוב. פון טיסמעניץ זיינען מיר אַרויס־געפאָרן רינסטאָג פ' בשלח.

און איך מיט מיין ווייב די צנועה לאה ע"ה זיינען בשלום אָנגעקומען קיין באָלעכאָוו צום טאַטן ע"ה אין שטוב אַריין אין דער נאַכט אויף פרייטאָג ע"ש פ' בשלח אינם יאָר תק"ר. און מיין עלטערער זון יהושע, וואָס איז באַ אונז געבוירן געוואָרן אין טיסמעניץ, איז געווען זעהר אַ שיין און וואויל קינר. דער פאָטער ע"ה און די גאַנצע משפחה האָבן זיך געפרייט, ווען מיר זיינען בשלום געקומען, באַזונדערס האָט זיך געפרייט מיין זיידע ר'

[1]) די גרעפין וויעלהארסקי איז געשטאָרבן אין 1741. פירשט יאַבלאָנאָווסקי איז געווען פארהייראטעט מיט טערעזא וויעלעהורסקי.

צבי הירש ע״ה: דערזעהענדיג דאָס קליינע קינד, האָט ער זיך זעהר מחיה געווען, געכאַפּט דאָס אויף די הענט און שטאַרק געוויינט און געזאָגט, אַז הלואי וואָלט גאָט שיינקען, ער זאָל דערלעבן נאָך פון אים קינדער, און פון די אויגן האָבן גערינען טרערן מחמת שמחה.

אין אַ חודש אַרום נאָך אונזער קומען קיין באָלעכאָוו איז דער זיידע ר׳ צבי הירש בר׳ יהודא ליב ע״ה קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן שבת פּ׳ תּרומה; ווען מיר זיינען נאָך שחרית און מוסף געקומען פון שול, האָט ער אונז אַלעמען געבענשט, ווי זיין שטייגער איז געווען, אַרויפלייגנדיג די הענט אויף יעדנס קאָפּ, און מנחה־צייט איז אַרויס זיין הייליגע נשמה פון זיין ריינעם גוף, אַזוי ווי אַ האָר פון דער מילך, אָהן שום גסיסה, נאָכדעם ווי ער האָט אָפּגעלעבט 104 יאָר, ווייל ער איז געבוירן געוואָרן אין גרויס־מיזעריטש, וואָס נעבן בריסק דליטא, ווי כ׳האָב באַשריבן אויבן אויף זייט...... און אין יאָר ת״ח, בשעת די מלחמות פונם קאָזאַק כמעלניצקי, איז מיין זיידע ר׳ צבי הירש ע״ה אַלט געווען אַכט יאָר.

איך מיטן ווייב האָבן געוואוינט באָם טאַטן אין שטוב אין די באַזונדערע חדרים, וואָס זיינען געווען באַשטימט און צוגעגרייט פאַר געסט, אידן און פּריצים להבדיל. און איך בין צום ערשטן מאָל געפאָרן האַנדלען קיין אונגאַרן מיט בראַנפן, הערינג, אַלערליי מינים בשמים און וואַקס, ווי אויך אַנדערע נויטיגע זאַכן אין קליינע שטעטלאַך און דערפער פונם קרייז מאַרמאַראָש[1]) אין אונגאַרן. כ׳האָב פאַרקויפט אַלע סחורות פאַר מזומן, נאָר דעם בראַנפן האָב איך געמוזט געבן אַ איש בטוח אויף באָרג אויף עטליכע חדשים; אויך דעם גוטן פערד, אויף וועלכן איך בין געפאָרן רייטנדיג, האָב איך פאַרקויפט און מרויח געווען אויף אים דריי מיט אַ האַלבן דוקאַט. אויף פסח האָב איך מיך בשלום אומגעקערט אַהיים.

פאַר שבועות האָב איך געשיקט פאַר אַ שליח ר׳ הירש נעכים ע״ה, וועלכער איז געווען מיין פעטערס אַ אייניקל, ער זאָל פאָרן איינמאָנען מיין חוב פאַרן בראַנפן, וואָס כ׳האָב געגעבן אויף באָרג, און ער איז געפאָרן קיין אונגאַרן צוזאַמען מיט ר׳ שמואל אבראסים, וועמענס ווייב איז אויך געווען דעם פעטער עזריאל זעליגס אַן אייניקל. זיי זיינען ביידע געפאָרן, און מיין שליח ר׳ הירש האָט מקבל געווען אויף דער האַנט דעם גאַנצן סכום געלט פאַרן בראַנפן; צוריקוועגס האָבן זיי זיך אָפּגעשטעלט אין דאָרף בודיוועלע[2]) נעבן סיגעט האַלטן שבת און נאָך דער פרייטאָג־צונאַכטדיגער סעודה זיינען ביידע אורחים אַרויסגעגאַנגען זיך לייגן שלאָפן פאַר די פענסטער אונטערן דאַך, וואָס פאַר דער טיר. פון דאָרט האָט

[1]) Maramaros-Sziget.

[2]) דאָס דאָרף Budfalu בא מאַרמאַראָש־סיגעט.

מיין שליח ר׳ הירש זיך אַרומגעקוקט און דערזעהן, ווי ס׳ברענט אין פעלד אַ פייער, וואָס ס׳האָט צעלייגט דער פערד־פּאַסטוך, טראַכט ער זיך: צו וואָס דאַרף איך ליגן אויף די ברעטער מיט די פליי, כ׳וועל גיין בעסער אין פעלד אַריין, וועל ליגן אויפן גראָז און אויך זעהן מיין פערד. ער איז אַוועקגעגאַנגען און ר׳ שמואל איז געבליבן ליגן אַליין אויף זיין געלעגער פאַר דער טיר פון שטוב. זיינען געקומען עטליכע גויים נאַכט־גזלנים און געפונען ר׳ שמואלן ליגנדיג, האָט איינער פון די גזלנים אויפגעהויבן די האַק און איין מאָל אַ זעץ געטאָן אים איבערן קאָפּ אַזוי, אַז ס׳איז אַראָפּ זיין אויער און אַ שטיק שיידל, ס׳איז אַרויס דער מוח, און ער איז באַלד געשטאָרבן. דערווייל האָט דער בעל־בית ר׳ יונה בורזיוולער דערזעהן, אַז ס׳זיינען געקומען גזלנים, און איז, איידער די גזלנים האָבן געעפנט די טיר פונם שטוב, מיטן וויב אַנטלאָפן דורכן בוידעם; ער האָט אָנגעמאַכט אַ ליאַרם איבערן גאַנצן דאָרף, אַלע איינוואוינער זיינען אַרויס, און די גזלנים זיינען אַוועק. מיין שליח ר׳ צבי איז געווען אין פעלד, ניט געוואוסט פון דער גאַנצער מעשה, איז ניצול געוואָרן פונם טויט און דער בייטל געלט, וואָס ער האָט איינגעמאָנט פאַרן בראַנפן, איז געבליבן באַ אים אין די הענט. מיר אין באָלעכאָוו האָבן פון דעם גאָרניט ניט געוואוסט.

טרעפט זיך, אַז ר׳ ברוך פונם דאָרף צערקאָווגע[1]) האָט מיך איינגעלאַדן אויפן ברית פון זיין זון, איך זאָל זיין דער מוהל; צום ברית איז אויך געקומען ר׳ מיכל ר׳ זיינוועלס פונם דאָרף פּאָלאַניצע[2]) און בשעת דער סעודה האָט ער דערציילט, ווי ר׳ שמואל אַבראַסים איז געהרגעט געוואָרן דורך גזלנים. מיך האָט דאָס זעהר געאַרט, ווייל כ׳האָב געוואוסט, אַז ער איז געפאָרן קיין אונגאַרן צוזאַמען מיט מיין שליח ר׳ צבי. נאָך דער דאָזיגער סעודת מצוה בין איך פון דאָרטן אַוועקגעפאָרן רייטנדיג קיין סקאָלע דורכן דאָרף פּאָלאַניצע, כּדי זיך דערוויסן, וואָס ס׳איז פאָרגעקומען. און כ׳האָב מיך דערוואוסט, אַז מיין שליח איז לעבן געבליבן און דאָס געלט איז ניט געמינערט געוואָרן; אינגיכן איז ער אַליין אָנגעקומען מיטן בייטל געלט אין די הענט און מיר אָפּגעצאָלט אינגאַנצן, ווי ס׳דאַרף צו זיין. דאַמאָלס האָב איך אַרויסגעזעהן בחוש דעם אויבערשטנס השגחה אויף זיינע באַשעפענישן, און ווי ער פירט מיט מיר פון תמיד אָן מיט חסד און רחמים און היט אָפּ אונז און אונזער האָב און גוטס, הלואי זאָל ער אונז אייביג צאָלן מיט חסד.

דעם דאָזיגן זומער האָב איך געקויפט באַ מיין שכנישן פּריץ גוטע פעל פון ציגן און צאַפּעס, אויך בערך פופציג שטיקער גוטן פלאַקס, געבראַכט

---

[1]) דאָס דאָרף Cerkowna פונם דאָלינער באַצירק אין גאַליציע.

[2]) דאָס דאָרף Polanica פונם סטריער באַצירק אין גאַליציע.

די סחורות קיין אונגאַרן און פאַרקויפט ראָרט אַלץ מיט גאָר היפשן ריוח. די פעלן האָב איך פאַרקויפט אין דער שטאָט הוסט[1], דער פלאַקס איז פאַרקויפט געוואָרן אין דער שטאָט רעברעצין[2] אַ טייל פאַר מזומן געלט און אַ טייל איז אויסגעביטן געוואָרן אויף שאָפענע פעלן, שוואַרצע זיבנ־בירגער שמושקעס, וועלכע כ'האָב געבראַכט אַהערצו קיין פוילן. אייניגע פון אחינו בני ישראל האָבן אויף מיר אָנגערערט, אַז איך בין עובר אויפן מלוכה־צאָל, און דער שרייבער אָדער קאַסיר פון די עסטרייכישע צאָל־אַנשטאַלטן איז געקומען פון סטרי אין דאָרף וואָלאסעץ[3] און האָט פאַר־האַלטן אַלע אונזערע סחורות. כ'האָב אים געמוזט געבן במתנה צוויי זעהר שיינע רעקן און נאָך אייניגע קלענערע מתנות, דאַן האָט ער מיך באַפרייט פון קנס פאַר דער קאָנטראַבאַנדע.

ביז דאַמאָלס האָבן דער פאָטער און דער ברודער אריה ליב ע"ה תמיד בשותפות געהאַנדלט מיט אונגאַרישע ווײַנען אין משך פון אַריבער דרייסיג יאָר. כל זמן ס'האָט געלעבט אונזער מוטער אסתר ע"ה איז געווען צווישן זיי שלום ושלוה; אַפילו נאָך דעם, ווי דער טאַטע האָט גענומען דאָס צווייטע ווייב פייגע ע"ה, ווי כ'האָב אויבן געשריבן, איז געווען שלום צווישן זיי. די צייטן האָבן זיך אָבער געביטן, ס'זיינען געקומען אַנדערע יאָרן און צווישן די ווייבער, דעם טאַטנס ווייב און דעם ברודערס ווייב רחל ע"ה, איז געוואָרן מחלוקת און קריגערייען. דער ברודער האָט אָנגעהויבן זוכן אַן אַנדערן שותף און געפונען אַ רייכן פריץ, וועלכער האָט געוואָלט אָנהויבן האַנדלען מיט אונגאַרישע ווײַנען; דער פריץ האָט געגעבן מיין ברודער אין די הענט אַריין אַכט הונדערט רוקאַטן און האָט געשיקט מיט אים אַ שרייבער אַ גוי, וואָס זאָל פאַרשרייבן די קניות און די הוצאות פון ברייינגען די ווײַנען. דער ברודער איז בשלום אַוועקגעפאָרן קיין אונגאַרן און דעם טאַטן ע"ה האָט ער איבערגעלאָזט אין דערהיים אָהן דעם מסחר, צו וועלכן ער איז געווינט געוואָרן פון דער יונגנט אָן; ס'האָט אים שטאַרק פאַרדראָסן און געאַרט.

דעם טאַטנס ווייב פייגע האָט אָנגעהויבן אייגרייררן מיין ווייב ע"ה און זאָגן צו איר: „אָט איז באַ אייך פאַראַן אַ באַשטימטער סכום, צי וואָס דאַרפט איר זיך פאַרנעמען מיט ניט זיכערע מסחרים, באַ וועלכע ס'איז גרינג צו דערלייגן, ס'וואָלט דאָך אַ סך בעסער געווען אין דער איצטיגער שעת הכושר אָנהויבן האַנדלען מיט אונגאַרישע ווײַנען, ווייל כל זמן דער פאָטער לעבט, וועט ער מיט אים פאָרן און וועט זיך גוט אויסלערנען אַלע ענינים פונם אונגאַרישן ווײַן־מסחר, וואָס קאָן, אויב מ'איז נאָר אַ מבין,

[1] Huszt — א שטאָט אין אונגאַרן.
[2] Debreczen — אין אונגאַרן.
[3] Volocs — א דאָרף אין די קאַרפּאַטן.

תמיד בריינגען גרויס רווח. מיט מיר האָט זי אויך אַזוי געטאָן. און כ'האָב ניט געקאָנט פאַרגעסן דעם צער פונעם טאַטן ע״ה, כ'האָב רחמנות געהאַט אויף אים און באַשלאָסן צו פאָרן מיטן טאַטן קיין זוין.

כ'האָב מיטגענומען מיט זיך אַלצדינג, וואָס כ'האָב פאַרמאָגט במזומן — אַכטציג דוקאַטן — און מיר זיינען געפאָרן דורך דראָהאָביטש, כדי איינצוקויפן אונטער פּרייז געלט אויף אונגאַרישע מטבעות, קירהטער[1]) באַריאַטין[2]), דאָס זיינען געגעבן אין אונגאַרן. און אין יעדן אָרט, וואו מיר זיינען געקומען, האָט דער טאַטע ע״ה מיט זיין חכמה זיך משתדל געווען בײַ זיינע גוטע פריינט און באַקאַנטע, די לסטל, און דראָהאָביטש דורך דער פאַרמיטלונג פונעם גביר און באַראַנסקי קצין ר' זלמן ביינעס, די אויך אין דער שטאָט טורקע[3]) לויט באַפעל פונעם דאָרטיקן פּריץ קאַלינאָווסקי, מיר האָבן איינגעביטן מיין געלט אַלץ הויך, הייל זי, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט אונגאַרן, האָבן דאַמאָלס גענומען קיין פּרעמיע געלט מיט אַ סך רווח.

אחרי בבואי, ווען מ'האָט אָפּגעגעבן אומעטום דעם טאַטן ע״ה, האָט מען זיך איבעראַל געפרייט, ווען ער איז געקומען. די אידן אַזוי אויך להבדיל גוים, בײַאַז געווען פּיפּרית, ווען מ'האָט אים דערזען, איבערהויפּט האָט מען ליב געהאַט זיין שיינע אַרט רעדן מיט מענטשן; אידן און גוים פון פּוילן און אונגאַרן פלעגן דערלאַנגען ווערטער זיינע משלים און מליצות; ער האָט געקענט אויך אידיש, פּויליש און אונגאַריש רעדן מיט אַ שיינער און קלאָרער שפּראַך, די כ'האָב שוין איבער דערציילט אויף ווײַט...[4]), ווי ער איז געווען דער איבערזעצער צווישן דעם אונגאַרישן מלך ראַקאָטשי און דעם העטמאַן פון אַלע פּוילישע און קרוין־פּוילן סיעניאַווסקי.

און ער איז מיט מיר געפאָרן איבער דער זעלבער לאַנד און ניט דורכ־געלאָזט קיין שום אָרט, וואו מ'איז פאַראַן זיין, ער זאָל מיר ניט ווייזן און ניט געבן צו פאַרשטיין דעם מהות און חשיבות פון די דאָזיקע און יעדן אָרט; און אַ סך ערטער האָט ער אַפילו ניט געקלערט צו קומען זיין, נאָר זיין כוונה איז געווען צו באַקענען מיך און זיין אַלע ערטער, וואו מ'ליינט צו האַנדלען מיט אַלערליי מינים וויין.

דער עיקר האָב איך מיך אַ סך אויסגעלערנט פון זיינע מעשיות און פאַסירונגען, וואָס מ'האָט מיט אים געטראָפן אין די מלחמות, די אויך אין

[1]) עפּטיריבישע.

[2]) באַריאַטין — ווילדערנדע מיאַגע־סיגאַרעטן־קערטלאַך; דאָס זיינען אַמאָל געווען גאַנגבאַר אין אונגאַרן.

[3]) Turka — אַ גאַליציש שטעטל אין די קאַרפּאַטן.

[4]) דער דערציילער דערציילט אַלץ אויפן ביאַגראַפיע. פראַנץ דער II ראַקאָטשי האָט זיך אין 1703–1702 אויפגעשטאַנען אין זיינע מלחמות פאַרן פּויליש קרוין־העטמאַן Sieniawski. בײַ דער מיר דערציילונג אין די בער בערלינבערגס אַפּטער איז געווען איבערגעגעבן איז ניט באַקאַנט.

אַנדערע עסקים אין משך פון זיין לעבן, ווי אַזוי גאָטס רחמים און חסד האָבן שטענדיג געשוועבט אויף אים, און ער איז ניצול געוואָרן פון שרעקליכע סכנות; כ'האָב שוין באַשריבן אויבן אויף זייט...[1]), ווי אַזוי ער איז ניצול געוואָרן פון אַ טויט־סכנה.

מיר זיינען געקומען קיין מישקאָלץ, וואו מיין ברודער ר' אריה ליב קויפט וויין און שטייט איין באַם באַוואוסטן קצין ר' אברהם שפּילקע, אַ גרויסער סוחר אין שטאָט און דער ראש וראשון פון אַלע איבעריגע אירן, וואָס האָבן דאַמאָלס דאָרט געוואוינט; מיין ברודער ע"ה האָט געקויפט דעם גאַנצן וויין, וויפיל ער האָט באַדאַרפט באַם גראַף גוואראני, וועלכער איז פריהער געווען קאָמאַנדיר פונם קירה'שן חיל און אויף דער עלטער איז ער געוואָרן אַ מישקאָלצער בירגער; ער איז געווען אַ גרויסער עושר און האָט געהאַנדלט מיט אַ סך מינים סחורות און דער עיקר מיט אַ סך וויינען, וועלכע ער האָט אָפּגעקויפט באַ די אָרטיגע תושבים, כּדי זיי צו פאַרקויפן מיט ריוח. פון די ראָזיגע וויינען האָט מיין ברודער ע"ה געקויפט איינגאַנצן, וויפיל ער האָט באַדאַרפט האָבן, די בעסטע מאַשלאַש־וויינען פונם יאָר 1742 לויט זייער חשבון; ער האָט געקויפט די וויינען לויטן מקח, וואָס ער האָט זיך אויסגעגלייכט מיטן גראַף דעם מיליטער־קאָמאַנדיר, האָט באַצאָלט פאַר יעדער פאַס מאַשלאַש אַכט דוקאַטן און פאַר די אַנטאַלן סוכייאַגאַרער אויך צו אַכט דוקאַטן. דער טאַטע ע"ה האָט נאָך אין וועג, איידער מיר זיינען אָנגעקומען קיין מישקאָלץ, געהערט וועגן אַלץ, וואָס אונזער ברודער ע"ה האָט געטאָן; ווען מיר זיינען געקומען אין שטאָט אַריין, איז ער ניט געפאָרן צו דער אכסניא, וואו דער ברודער איז איינגעשטאַנען, נאָר מיר האָבן געריטן דורך אַן אַנדער גאַס און געקומען צו אַ אונגאַרישן גוי אַ גאָלדשמיד אין שטוב אַריין. דער גוי איז שוין געווען געשטאָרבן, און זיין ווייב אַן אַלטע אלמנה האָט אַריינגענומען דעם טאַטן, ער זאָל איינשטיין באַ איר אין שטוב און האָט אים אָפּגעגעבן אַ באַזונדער חדר און פאַר די פערד אַ שטאַל, וואָס נעבן איר רינט אַ קליין טייכל אָדער קאַנאַווע און ס'איז גוט אָנצוטרינקען די פערד. נאָהענט צו דער ראָזיגער שטוב האָט געוואוינט ר' איציק קרעצער, וועמענס ווייב איז געווען אַ סקאָלער פון אַ פיינער משפחה, דעם טאַטנס באַקאַנטע און גוטע פריינט; דער טאַטע האָט איר געגעבן געלט אויף עטליכע פונט פלייש, האָט אויך געקויפט אַ סך גרויסע שיינע פיש, און די ראָזיגע פרוי האָט מסכים געווען צו מאַכן פאַר אונזערטוועגן גוט געקעכץ. און אַזוי האָט זי געטאָן די גאַנצע צייט, וואָס מיר זיינען דאָרט געווען.

---

[1]) פעלט אין כתב־יד.

איינער אַ באָנדרער האָט דערקענט דעם טאַטן און דערציילט אים, אַז פון נאָר ווייט פון זיינע ניטער אין אויבעראונגאַרן, פערציג מייל פון ראַנען, איז געקומען צופאָרן אַהערצו אין זיין מישקאָלצער הויז אַ אונ־גאַרישער פריץ, וועלכער האָט דאָ גוטע פעלדער און ווייגערטענער און קעלערס פול מיט טייערע ווײַנען; שוין דריי יאָר איז ער דאָ ניט געווען און פאַר דער גאַנצער צייט איז גאָרניט פאַרקויפט געוואָרן, אַפילו איין פאַס האָט מען ניט פאַרקויפט אָהן אים, און אויב ער וועט וויסן, אַז דער טאַטע איז אַ פאַסנדער סוחר, וועט ער אים געוויס פאַרקויפן טייערע ווײַנען אין גלייכן מקח. מיר זיינען געגאַנגען מיטן באָנדער צום ראָזינגן פריץ אין שטוב אַריין; דער פריץ האָט דערזעהן דעם טאַטן, וועלכער איז אים זעהר געפעלן געוואָרן, און האָט געשיקט מיט אונז זיין דינער, ער זאָל אונז ווייזן אַלע זיינע ווײַנען. דער טאַטע האָט אויסגעקליבן פאַר אונזערט־וועגן עטליכע פעסער גוטן מאַשלאַש, אויך אַנטאַלן טרוקן־בער, אויף פויליש הייסט עס סוכייאַנאַר, פונם יאָר תק״ב, וואָס איז געווען באַרימט מיט גוטע ווײַנען. דער טאַטע האָט זיך אויסגעגלייכט מיטן פריץ מכח דעם מקח פאַר די פעסער מאַשלאַשן, יעדע פאַס — פיר דוקאַטן, אויך פאַר יעדער אַנטאַל סוכייאַנאַר צו פיר רוקאַטן, און מיר האָבן גענומען פון די ווײַנען, וויפיל מיר האָבן באַדאַרפט און וועדליג מיר האָבן געהאַט מזומן געלט. מיר זיינען געצוואונגען געווען זיך פאַרהאַלטן אין שטאָט נאָך צען טאָג, ביז ס׳וועלן אָנקומען די פורן, וואָס וועלן ברייננגען די ווײַנען קיין מונקאַטש[1]; דער פריץ איז געווען אַזוי גוט און געהייסן אונז געבן יערן טאָג אַ גרויס בינטל גוט היי פאַר אונזערע פערד, אויך צוויי פלאַשקעס גוטן ווין פאַרן טאַטן ע״ה און אַ גוטן ווייצן ברויט פאַר דעם פורמאַן. די גויים די בעלי־עגלות שטעלן תמיד צו איין גוי, וועלכער באַרינט דעם סוחר די גאַנצע צייט, וואָס ער וואַרט אויף די פורן, און אויך בײַ אונז איז געווען אַ גוי פון די בעלי־עגלות, וועלכער האָט אונז באַרינט; דעם פריצעס דינער פלעגן יערן טאָג געבן אונזער גוי אַ גוטן ווייצן ברויט מיט אַ שטיק פעט חזיר־פלייש. פונם ווין, וואָס מ׳האָט אונז גענעבן יערן טאָג, האָט זיך אָנגעקליבן אַ פולער אַנטאַל גוטער מאַשלאַש־ווין, וועלכער איז אונז צוניץ געקומען אויף דערגיסן די ווײַנען.

ווען מיר האָבן פאַרענדיגט די קניה פון אונזערע ווײַנען, בין איך געגאַנגען צום קצין ר׳ אברהם שפּילקע אין שטוב אַריין, וואו ס׳איז איינגעשטאַנען מיין ברודער, און דערזעהן אויף די פענסטער אַ סך ווייך־פראָבעס, דער ברודער האָט מיר געגעבן פאַרזוכן די פראָבעס, און ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי האָבן רעמועלבן טעם ווי אונזערע ווײַנען, וואָס

[1] Munkacz — אַ שטאָט אין טשעכאָ־סלאָוואקיי, אין די רוטענישע קאַרפּאַטן.

דער טאַטע האָט געקויפט; דער מאַשלאַש אין די פּעסער ווי אויך דער סוכּייאַנאַר אין די אַנטאַלן זיינען גלייך לויטן טעם צו אונזערע ווינען, וויל זיי זיינען געווען פון די טרויבן פון איין יאָר און זיינען צעגאָסן געוואָרן און געמאַכט געוואָרן אויף איין שטייגער. דער ברודער ע״ה האָט מיר געזאָגט זייער פּרייז, ווי מיר ווייסן שוין, יעדע פאַס און יעדער אַנטאַל צו אַכט דוקאַטן. איך בין תּיכּף געגאַנגען, געבראַכט מיין ברודער פּראָבעס פון אונזערע ווינען און געגעבן אים פאַרזוכן, און ער האָט דערקענט, אַז זיי זיינען פון איין סאָרט; דאַן האָט ער מיר מודה געווען, אַז דער טאַטע ע״ה איז צווישן אַלע אידישע סוחרים דער גרעסטער מבין אויף ווינען און אין אַלע ענינים און עסקים פונם דאָזיגן מסחר איז ער מער בקי און געניטער פון אַלע.

ווען מיר זיינען אַרויסגעפאָרן פון מישקאָלץ און געקומען מיט די ווינען ביז צום דאָרף לוק, וואָס געפינט זיך אויפן ברעג פונם גרויסן טייך טיס, איז אונז אָנגעקומען אַקעגן פאַר אַ שטן דער אלוף און קצין ר׳ זאב וואָלף קאַמראַש דער אַרענדאַר פון דער טאָלעראַנץ־טאַקסע[1]; ער האָט אינם דאָרף לוק געטראָפן אַ סך קירה׳ש מיליטער, האָט געוויזן פאַר זיי עפּעס דאָקומענטן און דערקלערט, אַז ער איז דער אַרענדאַר פון טאָלעראַנץ־ און מלוכה־הכנסות, דעריבער זיינען אַלע קירה׳שע מיליטער־לייט מחויב אים מיטהעלפן אין אַלץ, וואָס ער וועט דאַרפן און וואָס ער וועט באַפעלן; ער האָט זיי אויך געגעבן טרינקען בראָנפן און ביר און זיי אָנגעשיכּורט. ווען דער טאַטע ע״ה איז אַהינצו געקומען, האָט ער תּיכּף פאַרשטאַנען די פאַלשקייט, וויל ניט ר׳ וואָלף, ניט די מיליטער־לייט להבדיל האָבן ניט דאָס רעכט צו פאַרהאַלטן די פורן מיט סחורות אינמיטן וועג, און די מלוכה־פּאָשלינע[2]) דאַרפן די סוחרים באַצאָלן אין די גרענעץ־שטעט. ווען די מיליטער־לייט האָבן דאָס דערהערט פונם טאַטן, האָבן זיי אָפּגעטראָטן צוריק, ניט געפאָלגט ר׳ וואָלף׳ן און דערקלערט, אַז זיי דאַרפן ניט אַריינמישן זיך אין סוחרישע געשעפטן און פאַרהאַלטן זיי מיט די סחורות. און די פורן זיינען איבערגעפאָרן דעם טייך.

מיר זיינען געקומען בשלום מיט די ווינען אַהיים קיין באָלעכאָוו. דער ברודער האָט אַוועקגעפירט זיין גאַנצן חיין קיין לוואָוו, זיין שותּף דער פּריץ

---

[1]) די טאָלעראנץ־טאקסע – א שטייער ספּעציעל פאַר אידן, וואָס איז איינגעפירט געוואָרן אין אונגארן דורך דער קיניגין מאריא־טערעזא. די אונגארישע אידן האָבן געצאָלט דעם דאָזיגן שטייער ביז 1846. ז. אין B. Bernstein, Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn „Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann“, 1900, 599–628. ר׳ וואָלף איז געווען א גובה פון דער טאָלעראנץ־טאקסע. [2]) גרענעץ־אָפּצאָל.

האָט געפּועלט בײַ די פראַנציסקאַנער גלחים, אַז מ׳זאָל אָפּלײגן די חײנען אין די קעלערס פון זײער קלויסטער, און דאָרט האָט ער זײ פאַרקויפט. מיר האָבן אונזער פּיסל חײן, װאָס מיר האָבן געבראַכט, פאַרקויפט די שכנישע פּריצים, װאָס װאוינען אַרום אונז.

ראַמאָלס איז צום ערשטן מאָל געקומען פון אונגאַרן דער בּאַװאוסטער קצין ר׳ אליעזר אשכּנזי פון דער שטאָט קאראלי, װעלכער האָט געבראַכט גרויסע סכומים פון דער מלוכהשער קאַסע אויף קויפן גוטע פערד פאַרן קירה׳שן חיל. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין סטרי בּאַם קצין ר׳ צבי הירש ר׳ מרדכים ע״ה אין שטוב. דורך בּאָלעכאָװ איז דורכגעפאָרן מײן שװאָגער דער אלוף ר׳ שמעון מאַזטנער און דערזועהן מײן פערד, אויף װעלכן איך בּין געקומען רײטנדיג פונם יריד אין ראָלינאַ, האָט ער אים בּײַ מיר אָװעקגעקויפט פאַר צען רוקאַטן; איך האָבּ מיט דרײ טאָג צוריק געקויפט דעם ראָזינן פערד פאַר פינף רוקאַטן און צװעלף פּוילישע גילדן. דער ראָזינער ר׳ שמעון האָט מיר געהײסן קויפן פאַר זײנעטװעגן נאָך גוטע פערד. איך האָבּ געקויפט נאָך דרײ גוטע פערד, זײ געבראַכט קײן סטרי, װאו מ׳האָט זײ בּײַ מיר אָנגענומען, און כ׳האָבּ היפּש מרויח געװען, העכער דרײ הונדערט פּוילישע גילדן, װאָס איז דאַן אין מײן יוגנט גערעכנט געװען פאַר אַ גרויסן ריוח מיטן אויבּערשטנס השגחה ית׳.

אין יענער צײט האָט אין אונזער שטאָט געװאוינט אַ ערליכער מאַן מיטן נאָמען טוביה ר׳ ראובנס, װעלכער איז פון דער יוגנט אָן געװען מײן בּרודער ר׳ בּענרעטס ע״ה אַן אוהב נאמן; ער האָט געזעהן, אַז איך נאָר צו מאַכן מסחר און האָט געהערט, אַז מ׳האָט קײן טיסמעניץ געבּראַכט אַ סך גוטע שאָפענע װאָל אויף מאַכן גאַרטלען פון קרעמזין־קאָליר. האָט ער געזאָגט מײן בּרודער ר׳ בּענרעט, ער זאָל מיט מיר איבּעררײדן, אַז איך זאָל פאָרן קײן טיסמעניץ קויפן די װאָל און הגם איך פאַרשטײ ניט אין די סאָרטן װאָל, װעלכע זײנען גוט און װעלכע ניט, װעט ער שיקן מיט מיר אויף אונזערע הוצאות אַ מענשן, װעלכער פאַרשטײט און איז געניט אין אַלע סאָרטן װאָל, צו װאָסער מלאכה יעדער סאָרט טויג. און ער האָט געשיקט מיט מיר ר׳ בּערן, ר׳ יהודה קלײטניקס זון, װעלכער איז קלאָר אינם מהות און קװאַליטעט פון װאָל. מיר זײנען געפאָרן און געקומען קײן טיסמעניץ, גערעדט מיטן אַרמענער[1] דעם אַלטן נירעק־קאַרילאָ און זײנע זון, װעלכער האָט געבראַכט פון ניט װײט פיר גרויסע פורן קאַרעװשין[2] פול מיט גוטער װאָל, װאָס טויג צום װעבן...

[1] אין טיסמעניץ האָבן געװאוינט א סך אַרמענישע סוחרים.

[2] קאַרעװשין זײנען אזעלכע משא־װאָגנס.

...און ער איז אָפּגעזאָגט געוואָרן פון זיין פּאָסטן. אויך וועגן די ענינים פון אונזער בּאַלעכאָווער קהלה האָט מיין בּרודער ע״ה זיך משתּדל געווען און גערעדט מיט דער פּריצה דער פירשטין[1]; ער האָט זיך פאַר איר אַ סך מתנצל געווען פאַר אחינו בּני ישראל, און זי איז מרוצה געוואָרן און געהייסן אומקערן די הכנסה פון גבעלי[2]) אין דער קהלשער קאַסע.

אָבער בעוונותינו הרבּים האָט זיך מיר געחלומט אַ שלעכטער חלום, אַז מיין ווייב נייט שווער צו קינד. דער בּרודער איז דאַמאָלס געווען אין וואַרשע וועגן די אויבן־דערמאָנטע עסקים, און אויך איך האָב געוואוינט אין לוואָוו, וואו כ׳האָב מיך פאַרנומען מיטן פאַרקויפן די ווײַנען, וואָס מיר האָבן דאָרטן געהאַט. און אויף מאָרגן נאָכן חלום איז אָנגעקומען די שלעכטע בּשורה פון אונזער קהלה, אַז זונטאָג י״ג תּמוז תּקי״ט זיינען אַריין אַהינצו 28 גויים, רוסן־רויבערס, וואָס וואוינען אין די בּערג און מ׳רופט זיי אָפּרישקים[3]); גאַנץ פריה נאָך דעם, ווי אַלע וואַך־לייט, וואָס זיינען געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט זיינען זיך פונאַנדערגעגאַנגען יעדערער אַהיים שלאָפן, זיינען אַריין אָט די ראָזיגע בּאַנדעס גויים און געקומען צום קצין ר׳ נחמנס הויז. דאָרט האָבן זיי געטראָפן נעבן שטוב אַ פייער, וואָס ס׳האָבן צעליינט בּאַנאַכט די שומרים; נעבן פייער איז געלעגן דער קהל־שמש ר׳ הירש שול־קלאַפּער און געשלאָפן און צוקאָפּנס איז געשטאַנען דער שטאָט־פּויק. הירשל האָט זיך אויפגעכאַפּט, און די גזלנים האָבן גענומען דעם פּויק, אַרויפגעוואָרפן אויפן פייער און פאַרבּרענט; אים האָבן זיי געהייסן, ער אַליין זאָל קלאַפּן אָן דער טיר, מ׳זאָל זיי עפענען, כּדי מ׳זאָל גאָרניט אָנשטויסן זיך, אַז ס׳זיינען געקומען רויבערס. הירשל האָט אַזוי געטאָן, און מ׳האָט געעפנט די טיר; די גזלנים זיינען אַריין אין שטוב און געפונען ר׳ נחמנס איידעם ר׳ אברהם ז״ל, וועלכער איז געווען רב אין ראָלינאַ; ר׳ נחמן אַליין איז שוין געווען אינם צווייטן צימער, וואָס איז געווען געמויערט און געוועלבט, מיט אים האָט זיך דאָרט בּאַהאַלטן דאָס ווייב, אויך זיין טאָכטער די רביצין מיט אַ רינסטמיידל, נאָר זיין איידעם דער רב איז איבּערגעבּליבּן בּאַ די גזלנים אין די הענט; ער האָט זיך בּאַ זיי געבּעטן און מתנצל געווען, אַז ער איז בּאַם קצין אין שטוב נאָר אַ מלמד פון די קינדער און מ׳וועט פאַר

---

1) דאָ מיינט ער די פירשטין ליובּאָמירסקע, ווי מיר וועלן נאָך ווייטער זעהן.

2) שטייער פון כּשר פלייש.

3) Opryszki האָבן געהייסן אָרגאַניזירטע בּאוואפנטע רויבּער־בּאַנדעס אין די קאַרפּאַטן. זיי זיינען געווען א שרעקליכע צרה פאַר דער בּאַפעלקערונג פון יענער געגנט: זיי פלעגן בּאַפאַלן די סוחרים אויף די וועגן, זיך אריינרייסן אין שטעט און שטעטלאַך, ראַבּעווען און הרגענען מענשן. די שטראָף־מיטלען, וואָס די רעגירונג פלעגט קעגן זיי אָננעמען, האָבן קיין כּדך ניט געהאָלפן.

אים ניט געבן קיין איין פרוטה, און ווען זיי וועלן אים אַפילו הרגנען, וועט קיינעם גאָרניט אַרן.

אין דערזועלבער צייט האָט דער קצין ר׳ דוב בער ר׳ אריה ליבס ע״ה זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף און דערהערגדיג, אַז גזלנים זיינען אין שטאָט, איז ער, צעטומלט אָהן אַ מלבוש, נאָר אין דעם נאַכט־העמד, אַרויס פון שטוב און געוואָלט אַנטלויפן פון זיי; ער איז געלאָפן דורכן הינטערשטן טויער פונם הויז, כּדי די גזלנים זאָלן אים ניט באַמערקן. זיינען אָבער ניט ווייט פון דאָרטן, גראַדע באַם הינטערשטן טויער פון ר׳ נחמנס הויז, געשטאַנען עטליכע פון די גזלנים אויף דער וואַך און, דערזעהענדיג ר׳ בערן לויפן, האָבן זיי אים געכאַפּט אין דעם העמד און געפירט צו די איבעריגע גזלנים. ר׳ בער האָט זיך בּאַ זיי געבעטן און צוגעזאָגט געבן פאַר זיך אַ סך אויסקויף־געלט, ער האָט זיי געפירט צום געוועלב פון ר׳ נחמנס הויז, וואו ס׳איז געשלאָפן ר׳ בערס מוטער די נגידה רייזל ע״ה (וועלכע האָט אַפילו נאָכן טויט פון איר מאַן דעם נגיד ר׳ אריה ליב ר׳ יצחקס ע״ה געפירט די קלייט מיט אַלערליי סחורות). און דער קדוש ר׳ בער האָט אָנגעהויבן שרייען: „מאַמע! מאַמע! עפן אויף און גיב געלט מיך אויסצוקויפן״. די מוטער זיינע האָט אָבער מורא געהאַט צו עפענען. דער ראָלינער רב איז דערווייל געווען געפאַנגען בּאַ די גזלנים אין די הענט; ר׳ בער האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער איז ר׳ נחמנס איידעם, דער רב האָט אָבער געענטפערט, אַז ער איז דער מלמד פון די קינדער און ר׳ בער איז ר׳ נחמנס זון. ווייל זיי האָבן געהערט, ווי ר׳ בער האָט געשריען: מאַמע! מאַמע!, האָבן זיי געגלויבט, אַז ער איז ר׳ נחמנס זון. און ר׳ נחמן מיטן ווייב און די טאָכטער די ראָלינער רביצין מיט אַ דינסטמיידל האָבן זיך אַלע באַהאַלטן אינם געמויערטן צימער, פאַרמאַכט און פאַר־שלאָסן די טירן מיט אייזערנע פאַרריקערס. ווען די גזלנים האָבן גענומען ברעכן די פאָרנריגע אייזערנע טיר, האָט ר׳ נחמן געכאַפּט אַ ביקס און דערשאָסן דעם גזלן, וואָס איז געשטאַנען אַקעגן אים, אויף טויט. דאָס האָט זעהר פאַרדראָסן די גזלנים, און זיי האָבן געבראַכט גרויסע שווערע באַלקעס, כּדי צעברעכן מיט זיי דעם אייזערנעם לאָדן פון די פענסטער. דאַן האָט ר׳ נחמן אויסגעשריען און געזאָגט, אַז ער גיט זיי מזומן געלט אין זילבערנע מטבעות און האָט זיי אַ וואָרף געטאָן דורך די אייזערנע גראַטעס פון די פענסטער אַ פולן זאַק מיט זילבער־געלט. לויט זיינע רייד זיינען דאָרט געווען דריי טויזנט פוילישע גילדן. דער זאַק האָט זיך צעריסן, און דאָס געלט איז דורך די אונטערשטע פענסטער אַריינגעפאַלן אין קעלער אַריין. ר׳ נחמן האָט געמוזט נאָך צוויי מאָל שיסן אויף זיי פון די צוויי ביקסן, וועלכע ער האָט געהאַט און וועלכע זיינען געווען פול מיט פולווער

און קוילן. פון איין ביקס איז איינער פאַרוואונדעט געוואָרן אין פוס, פון דער צווייטער האָט ער געמאַכט אַ גרויסע וואונד אונטער דער ברוסט, אָבער ניט אויף טויט, דעם אָנפירער פון די גזלנים איוואַן באָיצשאָק. אַז יענער האָט דערפילט דעם שטאַרקן ווייטאָג פון דער וואונד, האָט ער אָנגעהויבן שרייען אויף רוסיש צו זיין חבריה: „מאָלאָרצי, פּאַליטע!" וואָס הייסט אויף אידיש: חברה, צינדט אונטער דאָס הויז אויף אים. זיי האָבן באַלד גענומען די שטעלן, אויף וועלכע די קלייטניקעס לייגן אויס באַטאָג אַלערליי סחורות און שטיין מיט זיי פאַרן הויז און באַנאַכט טראָגט מען זיי אַריין אויף צו באַהאַלטן אין שטוב. די גזלנים האָבן אַרויס־געוואָרפן פון זיי די סחורות, צעבראָכן זיי מיט די העק און אונטער־געצונדן דאָס הויז פון אַלע פיר עקן, כדי ס'זאָל גיכער פאַרברענט ווערן.

בשעת מעשה האָבן זיי אויסגעלאָזט זייער כעס צום קדוש ר' דוב בער ע"ה, וועלכער איז געווען באַ זיי אין די הענט געבונדן צוזאַמען מיטן ראָלינער רב ר' אברהם ז"ל, וואָס האָט אויף אים געזאָגט, אַז ער איז ר' נחמנס זון, און די גזלנים האָבן געגלויבט, ווייל זיי האָבן געהערט פון זיין הייליג מויל, ווי ער האָט געשריען צו זיין מוטער, זי זאָל עפענען דאָס געוועלב, דאַריבער האָבן זיי אים בעונ"ה געהאַקט מיט די העק און פאַרוואונדעט אויף טויט. ס'איז געקומען צו לויפן איינע עטי מלכה'ס, וואָס איז דאַמאָלס געווען די בובע, און געבעטן זיי ניט הרגענען ר' בערן. איינער פון זיי האָט מיט זיין האַק צעהאַקט אויך די ראָזינע פּרוי, און זי איז אויסגעגאַנגען אויף דעמזעלבן אָרט, וואו ר' בער איז געפאַלן נעבן ר' נחמנס שטוב. אַהינצו איז אויך געקומען ר' אייזיק ר' ליב קרעמערס זון, וועלכער האָט געהאַלטן אַ קליינע קראָם, און געוואָלט מציל זיין פון זייערע הענט זיין קלייט, האָבן זיי אים אויך געהרגעט, און ער איז דאָרט געפאַלן; זיי זיינען ביידע, עטי מלכה'ס און ר' אייזיק קרעמער, דאָרט פאַרברענט געוואָרן, אַז מ'האָט נאָך זיי ניט געפונען גאָרניט, אַפילו קיין סימן ניט. נאָר ר' בער ע"ה, הגם ער איז געפאַלן אַ דערהרגעטער אויף דער ערד, האָט ער דאָך דערפילט די שרפה און האָט נאָך געהאַט כח זיך דערשלעפּן פון ר' נחמנס הויז, וואו ער איז געפאַלן נעבן געוועלב, ביז צו דער שטאָט־גאַס און דאָרט איז ער אויסגעגאַנגען; זיין נשמה איז אַרויס בקדושה ובטהרה. מ'האָט זיין גוף געבראַכט אין שול אַריין און אַנידערגעלעגט אויפן גרויסן טיש, וואָס דאַמאָלס איז ער געשטאַנען פאַר דער טיר פון דער שול, און איצט שטייט ער דרום־זייט אין בית־המדרש; אַריבער דרייסיג יאָר האָבן זיך אָנגעזעהן די פלעקן פונם בלוט, וואָס האָט אָפּגערינען פונם קדוש.

צוריק מיט אַ צייט בשעת דער ראָזינער ר' בער האָט געמאַכט אַ נסיעה קיין ברעסלוי, האָט דער פירשט מאַרטין לובאָמירסקי אָנגעהויבן דאַבעווען,

איבערהויפּט סוחרים, און האָט אויך געהרגעט אַ סך מענשן. ר׳ בער איז שיער ניט אַריינגעפאַלן צו אים אין די הענט, נאָר ס׳איז צעבראָכן געוואָרן אַ פור, און זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן אויף נאַכט־לעגער, איז דערווייל דער פירשט מיט זיינע מענשן אַוועק פון דאָרטן, און ר׳ בער איז ניצול געוואָרן. ווען ער איז פרייטאָג י״א תּמוז געקומען אַהיים, האָט ער דאַריבער שבת עולה תּורה געווען און געבענשט גומל, גיט ווייסנדיג בעונ״ה, וואָס אויף אים איז נגזר געוואָרן; האָט ער באַראַרפט שטאַרבן באַ זיך אין דערהיים, הגם ס׳איז אַ זיכער אָרט, און ניט קוקנדיג דאַרויף, וואָס ער האָט נעהאַט אַ סך געלט און געקאָנט זיך אויסקויפן; מ׳האָט ניט געקאָנט מבטל מאַכן די גזרה פונם הימל, און ער איז געשטאָרבן יונגערהייט, 36 יאָר אַלט. ר׳ בער איז געווען אַ תּלמיד חכם, אַ פיינער און רייכער מאַן, אַ שלאַנקער און זעהר אַ שיינער. נאָך זיין טויט איז באַ אונז אין דער קהלה ער היום ניט געבליבן מער אַזאַ ווי ער.

דער ראָלינער רב איז נאָך געבליבן פאַרהאַלטן באַ זיי אין די הענט, און זיי האָבן אים ניט געהרגעט, ווייל ער האָט געזאָגט, אַז ער וועט זיי פירן אויסער ר׳ נחמנס שטוב אין די שטיבער פון אַנדערע אידישע גבירים. ער איז געגאַנגען מיט זיי צום הויז פון ר׳ יהודא ר׳ אהרנס מיט זיין זון דעם קצין ר׳ אייזיק ע״ה. יענע אָבער, דערוויסנדיג זיך, אַז גזלנים זיינען אין שטאָט, פאַרלאָזן אַלע די שטוב און צוזאַמען מיט די ווייבער און קינדער אַנטלאָפן. די גזלנים זיינען אַריין אין שטוב, אין וועלכער ס׳איז קיין לעבעדיגער נפש ניט געווען, און אָנגעהויבן זוכן אין די חדרים, אפשר וועלן זיי געפינען, וואָס צוצונעמען פון די שטוב־כלים; בשעת מעשה האָט זיך דער רב אַרויסגעגנבעט און אַנטלאָפן אויף יענער זייט טייך צו די איבעריגע אידן, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן.

אינם ראָזינגן מאָמענט זיינען צו מיין ברודער דעם קצין ר׳ אריה ליב ע״ה געקומען צוויי גזלנים און געטראָפן אין פאָדערשטוב זיין ווייב רחל ע״ה, וועלכע איז נאָר וואָס אויפגעשטאַנען פון בעט און איז נאָך ניט געווען אָנגעטאָן, האָבן זיי זי אָנגענומען פאַר אַ רינסטמויד, אַ זעץ געטאָן איר מיטן האַק איבערן קאָפּ און געמאַכט אַ וואונד. די גזלנים האָבן זיך געלאָזט אין די חדרים, און זי איז אַוועק און האָט זיך באַהאַלטן אין אויוון, וואוהין זי איז אַריינגעקראָכן מיט גרויסע שוועריגקייטן, ווייל זי איז געווען זעהר אַ גרויסע און דיקע פרוי. מ׳האָט איר געגעבן צו וויסן, אַז אין שטאָט איז אַ שרפה, איז זי אַרויס בבהלה פונם אויוון און ניט געפילט, ווי ס׳זיינען אַראָפּגעפאַלן אירע גאָלדענע אויערינגלאַך מיט די שיינע טייערע דימענטענע שטיינער; זי איז אַרויס פון דאָרט צו ראַטעווען זיך פון דער שרפה און

האָט אויך מציל געווען אַלע אירע תּכשיטים און טייערע קליידער (די ראָזינגע רחל ע״ה איז געווען אַן אשת חיל און אַ גרויסע גבירה).

אין רעמזועלבן מאָמענט זיינען געקומען צוויי גזלנים צו מיר אין שטוב אַריין און געטראָפן מיין ווייב לאה ע״ה, וועלכע איז געליגן אויפן בעט און ניט געוואוסט פון רעם, וואָס ס׳טוט זיך אין שטאָט; זיי האָבן געפאָדערט בײַ איר אַ סך געלט, און זי האָט זיי געגעבן איין גאָלדענעם דוקאַט און צוואַנציג פוילישע גילדן און זיך מתנצל געווען, אַז זי האָט מער במזומן קיין פרוטה ניט. איין גזלן האָט איר מיט דער האַק געשלאָגן אומבּרחמנותדיג איבערן האַנט און רוקן אַזוי, אַז אַ לאַנגע צייט איז איר פלייש און הויט געווען שוואַרץ. זיי האָבן געפאָדערט פון איר גאָלדענע תּכשיטים און פּערל (מ׳זאָגט, אַז די אָרטיגע גוים האָבן געזאָגט די גזלנים, אַז אינם ראָזינגן הויז וועלן זיי געפינען גאָלדענע תּכשיטים און פּערל), און זי איז געווען געצוואונגען זיי אָפּגעבן, אָס גאַנצע צירונג אירס, צוויי סאָרטן שיינע און גוטע פּערל, פינף שנירלאַך און פיר שנירלאַך, אויך אַ טייער שטערן־טיכל; זי האָט זיי אויך געגעבן צען גאָלדענע פינגערלאַך מיט טייערע שטיינער און אַ סך שיינע רימענטן. די ראָזינגע תּכשיטים האָבן דאַמאָלס געהאַט דעם ווערט פון לכל הפּחות דריי טויזנט פוילישע גילדן, אַחוץ אַנדערע כּלים פון מיין שטוב; און דאָס הויז אַליין, וואָס איז פאַרבּרענט געוואָרן, האָט מען דאַמאָלס געשאַצט אין פיר טויזנט פוילישע גילדן. סך הכל האָב איך געהאַט היזק אויף זיבן טויזנט פוילישע גילדן. אינם ראָזינגן מאָמענט האָבן די גזלנים דערהערט, אַז די שרפה פאַרשפּרייט זיך, האָבן זיי אָפּגעלאָזט מיין ווייב, און זי איז אַנטלאָפן אויף יענער זייט טייך; איר דינסט אַ מאַסקאַלישע גויע איז איבערגעבליבן און האָט אַליין אַרויסגעטראָגן אַלע כּלים, וואָס נאָר זי האָט געקאָנט, און זיי זיינען ניצול געוואָרן פון דער שרפה. אַפילו אויף מיינע ספרים, קרוב צו הונדערט עקזעמפּלאַרן, דאָס רוב אַלטערטימליכע ווערק, האָט די ראָזינגע דינסט רחמנות געהאַט, זאָגנדיג: „מיין בעל־הבית האָט ליב ספרים, וועל איך זיי מציל זיין און זיי צונויפלייגן אין אַ זאַק“. און זי האָט זיי אין צוויי מאָל גאַנג אַרויסגעטראָגן, ניט איבערגעלאָזט אַפילו איינעם, און זיי זיינען ניצול געוואָרן. ס׳האָבן מיר נאָר געפעלט פון מיין רייסטער צוועלף טייערע ספרים, וואָס אונזערע שכנים האָבן צוגענגבעט, און שפּעטער, אין ניין יאָר אַרום, האָב איך צוויי פון זיי דערקענט, און מ׳האָט זיי מיר אומגעקערט.

מאָנטאָג י״ר תּמוז האָב איך מיך דערוואוסט פון דער טרויעריגער געשיכטע, האָב געדונגען אַ פור און אַרויסגעפאָרן פון לוואָוו; כ׳בין געפאָרן אַ גאַנצע נאַכט און באַגעגנט אַ באָלעכאָווער מענטשן, וועלכער איז געשיקט געוואָרן קיין לוואָוו מיר אָנזאָגן וועגן דעם, וואָס איז געשען אין

אונזער קהלה. קיין באַלעבאָוו בין איך אָנגעקומען אין דער נאַכט אויף זינסטאָג י״ר תמוז תקי״ט, די גאַנצע שטאָט האָט געטומלט און אַלע זיינען געווען זעהר דערשראָקן.

די גזלנים זיינען אומגעשטערטערהייט אַרויס פון שטאָט דעם ראָזינגן זונטאג אַביסל פאַר אַ האַלבן טאָג. בשעת זיי זיינען אַריין אין שטאָט, זיינען אייניגע פון אונזער קהלה געלאָפן אין קלויסטער אַריין און אָנגעהויבן ציהען די גלעקער, כדי אויפרורערן דעם עולם, מ׳זאָל קומען צו הילף. דערהערנדיג דאָס קלינגען פונם גלאָק, האָט איינער פון די גזלנים אַרויס־גענומען זיין ביקס און פאַרוואונדעט אין פוס ר׳ בצלאל ר׳ ליבס ע״ה, וועלכער איז פאַרבליבן אַ הינקענדיגער ביזן טויט. אויך אַ גוי, וואָס איז געשטאַנען נעבן די גלעקער, איז פאַרוואונדעט געוואָרן פון דער ביקס. אויף אַזאַ אופן האָט זיך שוין קיינער ניט געשטעלט זיי אַנטקעגן, און זיי זיינען געגאַנגען און געטאָן, וואָס זיי האָבן געוואָלט. פאַר דעם גזלן, וואָס איז דורך ר׳ נחמנען פאַרוואונדעט געוואָרן אין פוס, האָט מען גענומען בײַ די גויים, וואָס זיינען געקומען אין שטאָט אַריין אויפן פעטראָווער יריד, אַ פערד און געגעבן אים צו רייטן; אַזוי האָבן זיי אויך אַלע געטאָן, ווען זיי האָבן באַגעגנט גוים, רייטנדיג אויף פערד, זיי האָבן צוגענומען בײַ זיי די פערד, 16 פערד, געריטן אויף זיי, זיך אָנגעטאָן אין זיידענע ווייבערשע קליידער, וואָס זיי האָבן אָנגעראַבעוועט אין שטאָט, ווי קליידלאַך פון דמשקער אַטלאַס און אַנדערע מאַטעריעס פון אַלערליי מינים קאָלירן, רויטע, גרינע, בלויע און אַנדערע.

און דער גרעסטער צווישן זיי איוואַן באָיצשאָק האָט זיך אָנגעטאָן אין מיין ברודער אַריה־לייבס ווייסן לייבסערדאקל, אַ נייער פון ווייסן לוסטרין, זעהר אַ גוטער מיט טייערע שיינע זילבערנע זוימען, באַדעקט מיט גוטע פאַצירקעס, וועלכן ער האָט געמאַכט אויף פסח פאַר דער ראָזינער געשעהע־ניש. פאַר אים האָט מען געטראָגן אַ פאָן: אויף אַ שטעקן אויפגעהאַנגען אַ גוטן זיידענעם פאַרטוך פון פאַרטשאַ, אויסגענייט מיט גאָלד און זילבער. אָט אַזוי זיינען זיי געגאַנגען אומגעשטערטערהייט און קיינער האָט זיי ניט נאָכגעיאָגט, ווייל דער עקאָנאָם, וועלכער איז ראַמאָלס געווען מושל איבערן באַלעבאָווער שלאָס, איז דאַן אין דערהיים ניט געווען און האָט געגעכטיגט יענע נאַכט אין סטרי; יעדערן האָט זעהר געאַרט, וואָס דער עקאָנאָם איז ניט געווען בשעת די רויבערייען און דער שרפה, ווייל אויב ער וואָלט אַפילו ניט מציל געווען גאָרניט פון די רויבערייען, וואָלט ער געקאָנט אָפּראַטעווען פון דער שרפה: ווען די גויים זעהען דעם פריץ פונם שלאָס שטיין און באַפעלן, וואָלטן זיי געווים געווען געצוואונגען צו לעשן די שרפה און מציל זיין עטליכע הייזער.

דער ראָזיגער עקאָנאָם איז געווען מײנער אַ גוטער באַקאַנטער און פריינט, האָט מיך זעהר ליב געהאַט, ווייל פאָרינגן פסח האָט ער מיט מיר פאַרבראַכט אַ שבת אין ליסקאָ[1], ווי כ׳האָב וועגן דעם געשריבן אויבן אויף זייט... ער איז מיט מיר געשיקט געוואָרן פונם לוואָווער רעקאַן דעם גלח וויעניאַווסקי איינקויפן אונגאַרישע וויינען, און ער האָט לויט מיין עצה מיט אַ סדר פאַרשריבן די חשבונות פון די וויין־קניות און די הוצאות פון ברייגנען די וויינען, ווייל אַליין איז ער נאָך דאַמאָלס געווען יונג און ווייניג געלערנט, האָט ער אַלץ געטאָן לויט מיינע עצות. און דער שררה האָט באַוויליגט צו מאַכן אים פאַר עקאָנאָם אין אונזער שטאָט. דערפאַר איז ער מיר געווען אַ אוהב נאמן אַלע זיינע יאָרן אַפילו נאָך דעם, ווי ער איז אַוועק פון ראַנען און איז באַשטימט געוואָרן פאַר עקאָנאָם אין קאָמאַרנאָ. אַז ער איז ווען געקומען קיין לוואָוו, פלעגט ער מיט גרויס ליבשאַפט מיך באַגעגענען און באַזוכן.

נאָך דער געשיכטע מיט די רויבערייען און דער גרויסער שרפה האָב איך מיטן עקאָנאָם זיך אַן עצה געהאַלטן מיט אַ סך געלערנטע פריצים און געזעצקענערס, און אַלע זיינען געקומען צו אַן הסכמה בנוגע דער הילף, וואָס איז נויטיג פאַר דער חרוב־געוואָרענער שטאָט. ערשטנס, איז נויטיג צו מאַכן אַ קאָנפרינגאַטע[2], ד. ה. אַן אויספאָרשונג דורך באַגלויבטע פריצים, וועלכע קענען אַלע שטאָט־לייט און ווייסן יעדערנס שטוב, געשעפטן און מסחרים פון אַלע קרעמערס און שיינקערס און אַלע אַנדערע גרעסערע און קלענערע סוחרים. מ׳האָט אָפּגעשאַצט דעם ווערט פון די געביידעס און דעם ווערט פונם פאַרמעגן און סחורות, וואָס זיינען פאַרברענט געוואָרן. די ראָזיגע גאַנצע אַרבעט איז געפאַלן אויף די אַלופים די קהלישע פירערס.

די פירערס אין באָלעכאָוו זיינען דאַמאָלס געווען דער נגיד ר׳ יצחק פון בראָד און ר׳ בער כ״ץ ר׳ נחמנס ע״ה איידעם, דער דריטער איז געווען ר׳ יצחק אייזיק ר׳ יהודאס און דער פערטער איך דוב בער ר׳ יהודאס. די ערשטע דריי פירערס האָבן ניט געוואוסט און ניט פאַרשטאַנען, וואָסער אַ נוצן ס׳וועט דערפון אַרויס, און איך האָב געמוזט איינער אַליין זיך משתדל זיין פאַרן פריץ דעם עקאָנאָם, ער זאָל אָננעמען מיטלען צו מאַכן די ראָזיגע אויספאָרשונג. ער האָט צו דעם איינגעלאַדן איינינע שכנישע פריצים, ווי דעם גוי מאַדראַקע דעם אַלטן, דעם פריץ האָשאָווסקי, דעם פריץ אילניצקי, אויך די שטאָטישע גויים, דעם ריכטער און די פאָרשטייער פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג; זיי זיינען נעגאַנגען מיט אונז, כדי צו ווייזן זיי די ערטער

[1]) Lisko — אַ שטעטל אין גאַליציע.

[2]) דער מחבר מיינט מסתמא Konflagrata.

פֿון די אָפּגעבּרענטע דירות און זיי זאָלן זיך דערמאָנען די גרייס און ווערט פֿון יערן בנין, בשעת ער איז געשטאַנען אויף דעם דאָזיגן אָרט, און דעם ווערט פֿון די סחורות, וואָס זיינען דאָרט געלעגן. אַלץ איז מיט אַ סדר פֿאַרשריבּן געוואָרן אין אַ רייסטער פֿון 15 בויגן פּאַפּיר, און לויטן חשבּון האָט אָנגעטראָפֿן דער היזק פֿון די אידן אין אונזער שטאָט ש׳ אַלפֿים פּוילישע גילדן. דער דאָזיגער רייסטער איז אָנגעשריבּן געוואָרן אין דריי קאָפּיעס און געחתמעט געוואָרן דורך די דערמאָנטע פּריצים אַלס עדות און דורך דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג.

איין קאָפּיע האָבּן מיר אַוועקגעשיקט קיין לוואָוו צו דער אַדמיניסטראַציע פֿון די געטראַנק־שטייערן, וואוהין מ׳פּלעגט פֿון באָלעכאָוו צאָלן יערליך העכער פֿינף הונדערט פּוילישע גילדן; ווען די דאָזיגע כתבים זיינען אָנגעקומען צו דער אַדמיניסטראַציע קיין לוואָוו, האָבּן זיי רחמנות געהאַט אויף אונזערע איינוואוינער די נשרפים און באַראַבּעוועטע, און מ׳האָט מותר געווען אויף פֿינף יאָר דעם דאָזיגן יערליכן אָפּצאָל פֿון פֿינף הונדערט גילדן, מיר האָבּן קיין איין פּרוטה ניט געצאָלט. די צווייטע קאָפּיע פֿון די כתבים האָבּן מיר געשיקט קיין בּראָד צו די ראשי מדינות פֿון פּוילן דורכן אַלוף ר׳ אַריה ליב בּר׳ קלמן כ״ץ ע״ה און מיר האָבּן אים מיט־געגעבּן אויך בּריף, וואָס זיינען אָנגעשריבּן געוואָרן נאָך לאַנגע באַראַ־טונגען און מיט גרויס קענטעניש אויף לשון קודש מיט דער גאַנצער געשיכטע פֿון די חורבּנות און היזקות פֿון דער קהלה דורך די גזלנים און דער שרפֿה. יענע האָבּן געענטפֿערט, אַז מ׳וועט דער קהלה געבּן אַ הנחה, איינינגע האָבּן חוזק געמאַכט און געזאָגט: „מיט אַזאַ שלעכטן בּריף מעג מען זיצן באַם טויער פֿון בית־עלמין און בעטן צדקה״. ר׳ ליב ב״ר קלמן כ״ץ האָט זיך אומגעקערט צוריק קיין באָלעכאָוו אָהן אַ קלאָרער תּשובה. די דריטע קאָפּיע האָבּן די אַלופֿים און פּירערס געשיקט קיין ריישאָ[1] דורך ר׳ אַברהם חרמ״ט (ר׳ מיכל טריינעס איידעם), וועלכער איז געפֿאָרן, רייטנדיג אויף אַ פֿערד, און געקומען צו אונזער פּריצה דער פֿירשטין מיט אַ סופּליקע, ד. ה. אַ גרויסע בקשה מיט רחמים אויפֿן ביסל אידן, וואָס איז פֿאַרבּליבּן נאָך דער גזילה און שרפֿה אין באָלעכאָוו. די פּריצה די פֿירשטין האָט זיך דערבּאַרימט אויף די איינוואוינער פֿון אונזער שטאָט. מ׳האָט אָנגעשריבּן אַ בּריף מיט גרויס התנצלות פֿאַר אונזערט־וועגן צום קרוין־פּאָדסקאַרבּניק[2] דעם פֿינאַנץ־מיניסטער פֿון אַלע מלוכהשע הכנסות אין פּוילן. ר׳ אַברהם איז אַוועקגעפֿאָרן רייטנדיג קיין

---

[1]) Rzeszow — א שטאָט אין גאַליציע.

[2]) Podskarbi koronny האָט געהייסן דער פֿינאַנץ־מיניסטער אין פּוילן.

פּילו צום פינאַנץ־מיניסטער דעם שרה וועסעל[1] און אים איבערגעגעבן דעם בריף פון אונזער פּריצה, וואָס איז געווען אָנגעשריבן מיט גרויס מליצה, און געבעטן רחמים אויף באָלעכאָווער איינוואוינער. און דער ראָזינגער שר[2]) האָט געענטפערט דער פירשטין: „וואָס זאָל איך אָבער טון, אַז די שאַצמייסטערס האָבן שוין אָפּגעשאַצט און די אַסיגנאַציעס[3]) זיינען שוין פונאַנדערגעטיילט געוואָרן דורך די ראשי מדינות, וועלכע זיינען זיך צונויפגעפאָרן אויף אַ גרויסער אַסיפה מיט גרויסע הוצאות, ס'איז אוממעגליך זיי צונויפזואַמלען נאָך אַמאָל. פאַר באָלעכאָווער קהל בלייבט נאָר בעטן באַ די נאָהענטע באַקאַנטע קהלות, זיי זאָלן מסכים זיין צו מנדב זיין און מוסיף זיין אויף זיך זעלבסט אַ געוויסן סכום, כדי צו פאַרלייכטערן פון דער ראָזינגער אָפּגעברענטער קהלה דעם אָפּצאָל פונם מלוכה־שטייער.

און דער פּאַרוואַלטער טינעצקי האָט אין נאָמען פון אונזער פּריצה אין ריישא געענטפערט די אַלופים פון באָלעכאָווער קהל בזה הלשון: „לויט דער תשובה פונם שר דעם פינאַנץ־מיניסטער וועסעל, וואָס ער האָט געענטפערט דער פירשטין, בלייבט אייך איצט גיט קיין אַנדער וועג צו פאַרלייכטערן, ווי נאָר בעטן באַ די נאָהענטע קהלות, זיי זאָלן אויף זיך נעמען באַצאָלן אַ געוויסן סכום פאַר אייך; איר האָט ניט געאיילט זיך צו שיקן אַ מענשן בשעתן צונויפפאָר פונם ועד ארבע ארצות, און איצט האָט איר געשיקט אַ מענשן, וואָס איז ווי אַ קאַלב, ניט קיין געלערנטער און האָט ניט געוואוסט, וואָס צו ענטפערן דעם מיניסטער און זיך מתנצל זיין פאַר דער פאַרשפּעטיגונג פון אייער בקשה". אונזער קהל איז געבליבן זעהר צעטומלט און דערשראָקן, טעראָריזירט דורך די שטראָפן און עקזעקוציעס, ווייל מ'פלעגט שיקן איבער אַלע אידישע קהלות אַלערליי חיל מיט קאַוואַלעריע איינמאָנען דעם אָפּצאָל פונם מלוכה־שטייער, היינו דעם קאָפּ־שטייער פון אַלע אידן; אחינו בני ישראל האָבן דאָס געהאַלטן פאַר אַ איסור, ווייל ס'האָט שוין געטראָפן מיט דוד המלך ע"ה, וועלכער האָט דערפאַר באַקומען אַן עונש, האָט חרטה געהאַט און זיך דאַריבער מתודה געווען.

אין דער הויפּט־שטאָט וואַרשע פלעגט מען בשעת די זיצונגען פונם סיים מאַכן מיט דער קרוין און מיט די סענאַטאָרן אַן אויסגלייך, און די אַלופים

---

[1]) טעאָדאָר וועסעל, דער באַזיצער פון פּיליצא (Pilica אין ראַדאָמער באַצירק), איז געוואָר פּאָדסקאַרבי אין 1761, די דאָזיגע מעשה איז אָבער פאָרגעקומען 1759, ווען פּאָדסקאַרבי איז געווען קאַרל סיעדלניצקי. דער טעות דאַרף אונז אָבער שטאַרק ניט חידושן, ווייל ווי מיר ווייסן, האָט דער מחבר געשריבן די „זכרונות" אין זיינע עלטערע יאָרן און האָט זיך אָפּט טועה געווען.

[2]) ער האָט געהייסן רזעוואוסקי.

[3]) Asygnacya האָט אין פּוילישן אַדמיניסטראַטיוון רעכט געהייסן אַ אינסטרוקציע צו צאָלן געלט אין דער מלוכה־קאַסע.

און פירערס פון די מדינות און באַצירקן אין פוילן האָבן זיך מתחיב געווען אָפּשאַצן די גאַנצע קהלה און באַשטימען, וויפיל ווער ס׳קאָן געבן יערליך. דערצו פלעגט מען שיקן פוילישע סאָלדאַטן, זיי זאָלן איינמאָנען דעם ראָזינגן אָפּצאָל פון יעדער קהלה, ווי כ׳האָב שוין אויבן דערציילט.

דער גרויסער גאָט פאַרגעסט אָבער ניט זיינע קינדער ישראל און פאַר־לאָזט ניט זיין פאָלק. בשעת קאָנטראַקטן, ווען איך בין געווען אין לוואָוו, קומט צו מיר אַ באַקענטער פריץ און דערציילט מיר ווי אַ בשורה, אַז ער האָט אַן אַסיגנאַציע פונם פינאַנץ־מיניסטער אויפן שטייער, וואָס קומט פון באָלעכאָווער קהל אויף אַ סכום פון צוויי טויזנט און הונדערט פוילישע גילדן. „און, — זאָגט ער, — איך וועל זיין באַ אייך אין שטאָט און וועל זיך באַקענען אויך מיט אייער חשובער פרוי“, ווי דער שטייגער פון די פריצים צו ריידן מיט חניפה. האָט דאָס מיך זעהר געאַרט. אין לוואָוו זיינען דאַמאָלס געווען אייניגע סוחרים זאַלץ־הענדלערס פון אונזער קהלה, האָב איך זיי געשיקט רופן, און ס׳זיינען געקומען דער אַלוף ר׳ זאב ע״ה און דער קצין ר׳ ישראל ר׳ נחמנס ע״ה. זיי האָבן אויך דערהערט די ראָזינגע בשורה און האָבן אַרויסגעזעהן, וואָס די פירערס פון אונזער קהלה האָבן אָפּגעטאָן דורכן אויבן־דערמאָנטן שליח ר׳ אַברהם חרמ״ט, ווען זיי האָבן געשיקט קיין רייסא און צום מיניסטער קיין פילז, ווי כ׳האָב אויבן אַלץ באַשריבן.

און דער ראָזיגער פריץ האָט אויך זיי דערציילט, אַז ער האָט אַן אַסיג־נאַציע אויף באָלעכאָווער קהל אויף 2100 פוילישע גילדן לויט ס׳האָבן אָפּגעשאַצט די אויסגעקליבענע דורך די ראשי המדינות שאַצערס. זיי האָבן אָנגעהויבן שטאַרק מתנצל זיין זיך פאַרן פריץ, דערציילט פונם גרויסן חורבן אין אונזער שטאָט דורך די גזלנים און דורך דער שרפה און ס׳איז דאָרטן ניטאָ ניט קיין פירערס און ניט קיין שמשים, ווייל אייניגע זיינען דורך זיי געהרגעט געוואָרן, און קיין אַנדערע אויף זייער אָרט זיינען ניט באַשטימט געוואָרן און מ׳איז געבליבן אָהן אַ שום ראש און מנהיג, אַז פון דער קהלה איז געבליבן זעהר ווייניג איינוואוינער, ווייל אַ סך האָבן זיך אַרויסגעקליבן פון באָלעכאָוו און באַזעצט זיך אין אַנדערע קהלות, וואו זיי וועלן קאָנען געפינען פּרנסה. דער פריץ האָט געענטפערט, אַז ס׳אַרט אים זעהר דער גרויסער חורבן פון באָלעכאָוו, „נאָר, — זאָגט ער, — מ׳קאָן גאָרניט טון סיידן גיין צום ראַכמייסטער פון אונזער רעגימענט דעם פריץ פון ראַזדראַל, וואָס ער איז דער קרוין שרייבער, און באַ אים געפינט זיך די ראָזינגע אַסיגנאַציע; אים זאָלט איר דערציילן פונם גרויסן חורבן אין אייער שטאָט, אפשר וועט ער באַוויליגן צו העלפן אייך“. ר׳ יוסף און ר׳ ישראל האָבן מסכים געווען צו גיין צום ראָזינגן שררה בתנאי, אַז איך

זאָל אויך גיין מיט זיי. מיר זיינען געקומען צום שררה און דערציילט אים וועגן חורבן פון אונזער שטאָט. דער שררה האָט געזאָגט, אַז ער וועט אויסוואַרטן מיטן אָפּצאָל ביזן קומענדיגן חגא יאַן. בשעת מעשה גיט ער אַזוי אַ קוק אויף מיר און פרעגט: „איז דער דאָזיגער סוחר אויך פון באָלעכאָווער תושבים?" ר' ישראל ר' נחמנס האָט געענטפערט, אַז איך בין אַ וויין־סוחר פון באָלעכאָוו און פאַרקויף אונגאַרישע וויינען שטענדיג אין לוואָוו. דאַן האָט דער שררה געזאָגט: „איך וועל וואַרטן ביז חגא יאַן, און אויב איר וועט ביזן טערמין ניט באַצאָלן דעם אָפּצאָל, וועלן זיינע וויינען געהערן צו אונז". ס'האָט מיך זעהר פאַרדראָסן אויף ר' ישראלס רייד, און כ'האָב אים געזאָגט, צי וואָס האָט אים געטויגט דאָס זאָגן דעם דאָזיגן שר, וועלכער איז אַזאַ גזלן און באַנעמט אומברחמנותדיג טאָג טעגליך די איינוואוינער פון זיין שטאָט, ווי ס'איז באַוואוסט פון ראַזדאַל און אַנדערע שטעט זיינע, לייגט אַרויף שווערע שטייערן און דורך פאַרשיידענע שקרים און בלבולים שטראָפט ער און מאָנט גרויסע אָפּצאָלן. איך האָב אויפגעהויבן מיינע אויגן צום הימל און געקלערט: פון וואַנען וועט קומען מיין הילף און מיך אַרויסראַטעווען פון בייזע אָנשיקענישן. און די זאַך איז שטיל געבליבן ביזן טערמין פון צאָלן, ביז דעם דאָזיגן חגא יאַן.

נאָך פסח תק"ך האָב איך מיך אומגעקערט פון דער היים קיין לוואָוו, כדי צו פאַרקויפן דאָרט אונזערע וויינען. מיין ברודער אַריה ליב ע"ה האָט שוין אָנגעהויבן אויפבויען זיין הויז און איבערן ווינטער איז אָנגעגרייט געוואָרן דאָס גאַנצע געהילץ פאַר דער שטוב; נאָך דעם, ווי ס'זיינען אָפּגעברענט געוואָרן מיין ברודערס און מיין שטוב, האָבן מיר ביידע געמוזט זיך אַריינ־ציהען צום טאַטן אין שטוב אַריין און וואוינען מיט אים צוזאַמען; צו דעם צוועק האָבן מיר אויף אונזערע הוצאות פון דער אייגענער קעשענע צורעכט געמאַכט די דעכער, וואָס זיינען אין גרעסטן טייל צעבראָכן געוואָרן איבער דער סכנה פון דער שרפה, און אויף ר"ה תק"ך האָבן מיר זיך ביידע אַריינגעקליבן. דער ברודער האָט איינגעלאַדן דעם טאַטן ע"ה אויף ראש השנה און זיך געזעצט באַם ערשטן טיש נעבן דעם טאַטן און מיט זיי איז אויך געזעסן מיין ברודערס ווייב רחל ע"ה; איך מיטן ווייב און קינדער זיינען געזעסן באַם צווייטן טיש. דעם ערשטן טאָג ר"ה אינמיטן דער אינדערפריהענדיגער סעודה איז דער טאַטע ע"ה אויפגעשטאַנען פון זיין טיש, האָט זיך אַוועקגעזעצט נעבן אונז באַ אונזער טיש און געענדיגט מיט אונז די סעודה; פון דאַמאָלס אָן איז ער אין משך פונם גאַנצן ווינטער מער ניט געגאַנגען צום ברודערס טיש, און הגם דער ברודער האָט געוואוינט צוזאַמען מיט אונז און מיטן טאַטן ע"ה, האָט דער לעצטער ניט פאַרזוכט גאָרניט פון דעם, וואָס מיין ברודערס ווייב רחל ע"ה פלעגט קאָכן, און

איז פאַרבליבן ביזן טויט באַ מיין טיש. דאַריבער האָט דער ברודער ע״ה געמוזט גיך אויפבויען זיין הויז, ווייל ער האָט אַרויסגעזעהן, אַז דער טאַטע האָט קיין חשק ניט צו וואוינען מיט אים צוזאַמען; ער האָט געבעטן זיין ווייב די צנועה ע״ה, זי זאָל אָפּגעבן כבוד דעם טאַטן, ווי ס׳פּאַסט פאַר אַזאַ חשובן זקן, ווי ער, וואָס איז דאַמאָלס אַלט געווען 87 יאָר. דאָס איבעריגע וועגן מיינע עסקים מיטן טאַטן בנוגע דעם פאַרקויפן מיר זיין הויז וועל דערציילן און באַשרייבן אינגיכן אַלץ אויף זיין אָרט. לאָמיר זיך אומקערן צו אונזער ענין. איך בין געווען געצוואונגען צו איבערלאָזן דאָס ווייב מיט די קינדער באַם טאַטן אין שטוב און מיין ברודער ר׳ אריה ע״ה איז פאַרבליבן אין שטאָט, כדי צו בויען זיין הויז.

איך בין געקומען אַליין קיין לוואָוו פאַרקויפן אונזערע איבעריגע וויינען. איינמאָל גיי איך אין שטאָט און באַגעגן ר׳ יוסף ר׳ זלמנס פון אונזער קהלה, וועלכער האָט געבראַכט צו פאַרקויפן עטליכע פורן זאַלץ; איז אונז אָנגעקומען אַקעגן דער אויבן־דערמאָנטער פריץ, וועלכער האָט געהאַט די אַסיגנאַציע אויפן שטייער פון 21 הונדערט פוילישע גילדן. דער פריץ האָט אונז דערקענט און פרעגט אונז, וואָס קלערן מיר טון: „אָט קומט שוין באַלד דער חנא יאַן, און כ׳וועל מוזן גיין מיט אַ סך חיל אויף פערד און באַוואָפנט מיט געווער אין אייער שטאָט, כדי איינצומאָנען דעם דאָזיגן שטייער״. איך האָב תיכּף געענטפערט, אַז מיך גייט דאָס ניט אָן, ווייל איך בין שוין מער ניט קיין באָלעכאָווער תושב און האָב צוליב די בקשות פון די אַלופים און פירערס פון ביידע לוואָווער קהלות[1]) זיך באַזעצט דאָ אין לוואָוו, ווי איך וועל ווייטער דערציילן.

דאַן האָט דער פריץ געזאָגט: „אויב ס׳איז אמת, וויל איך גיין צו מיין גוטן ברודער אַהיים און זיך באַקענען אויך מיט זיין חשובער פרוי״. און האָט זיך געלאָזט גיין מיט אונז. כ׳האָב תיכּף געשיקט מיין משרת דעם בחור ישראל פון טאלצשווע, וועלכער איז היינט אַן אָנגעזעהענער קצין און מפורסם אין אונגאַרן און וועלכער איז שוין אין דער יוגנט געווען אַ קלוגער און פאַרשטאַנדיגער מענש. ער איז אַוועק צום ווייב פון מיין שכן ר׳ אבלי ר׳ שבתילס פון סטרי, וועלכע האָט געהייסן חולע, און האָט איר איבערגעגעבן אין מיין נאָמען, אַז זי זאָל קומען צו אונז אין שטוב אַריין און אויפנעמען דעם פריץ אויף פּויליש, ווי דער שטייגער פון די פּריצים, כדי ער זאָל גלויבן באמת, אַז זי איז מיין ווייב. און די דאָזיגע פרוי איז געקומען צו מיר אין שטוב אַריין און האָט אים אויפגענומען; זי האָט געהייסן ברייננגען

[1]) אפשר געפינט זיך דאָס אין צוזאַמענהאַנג מיטן פראנקיסטן־דיספוט, וואָס איז פאָר־געקומען אין 1759, און אין וועלכן בער באָלעכאָווער האָט געשפּילט אַ באַדייטנדע ראָליע, אריינפיר ז. 31.

פאַר זיינעטוועגן אַ פלאַש גוטן ווין, דער פּריץ האָט געטרונקען און נעגלויבּט, אַז דאָס איז מיין ווייבּ. דאָס אַלץ האָבּ איך געמוזט טון, ווייל כ'האָבּ מורא געהאַט פאַרן שר רזעוואוסקיס רייד, וועלכער האָט נאָך דעם, ווי ר' ישראל ר' נחמנס האָט אים מגלה געווען, אַז איך האַנדל מיט אונגאַרישע ווייַנען אין לוואָוו, געזאָגט, אַז ער וועט צונעמען די ווייַנען, אויבּ מיר וועלן דעם קאָפּ־שטייער ניט בּאַצאָלן צום טערמין. ר' יוסף האָט אָנגעהויבּן מתנצל זיין זיך און דערציילן וועגן די גרויסע חורבּנות, וואָס זיינען געשען דורך די גזלנים און דער שרפה; איך האָבּ נאָך בּכפל כפלים ממלא געווען זיינע רייד און דערקלערט, אַז הגם איך בּין שוין פון דאָרט אַרויס, פונדעסטוועגן רייסט מיר דאָס האַרץ אויף מיינע קרובים און גוטע פריינט, וועלכע זיינען געבּליבּן דאָרט נאַקעט אוּן אָרים, אין הונגער און גרויסער נויט, זיי האָבּן ניט קיין דירות, ווייל זייערע הייזער זיינען פאַר־בּרענט געוואָרן, און זיי וואַלגערן זיך ממש אויף די גאַסן, אַז ס'איז זעהר כּדאי צו רחמנות האָבּן אויף זיי און ווי אַזוי קאָן מען מאָנען בּאַ זיי אַפילו אַ פּרוטה. דאַריבּער, — האָבּ איך פאַרענדיגט, — בּין איך מנדבֿ צו בּאַצאָלן פאַר זיי דעם פּריץ צען רוקאַטן רענדלאַך, אויבּ ער וועט זיך משתּדל זיין אַראָפּצונעמען פון זיי דעם אָפּצאָל פונם דאָזיגן חוב. דער פּריץ האָט זיך געמאַכט שווייגנדיג, האָט אויסגעהערט אַלע אונזערע התנצלותן, ניט געענטפערט גאָרניט און איז זיך אַוועקגעגאַנגען.

אין אייניגע טעג אַרום איז קיין לוואָוו געקומען אַ דייטש, וועלכער איז געפאָרן פון אונגאַרן קיין מאָסקווע; ער איז געווען דער פאַרוואַלטער פונם מינץ־הויף אין דער שטאָט קערמעטש־בּאניא, פון וואַנען ס'קומען אַרויס די בּעסטע גאָלדענע מטבּעות, אַ גוי אַ גרויסער עושר און זעהר אַ געלערנטער. אַזויווי ער האָט ניט געקענט קיין איין וואָרט פּויליש, האָט ער געמוזט פאַרפאָרן צו מיר אין שטובּ אַריין, כּדי איך זאָל פאַרשטיין זיין שפּראַך; ער האָט גענעכטיגט בּאַ אונז אין שטובּ אין אַ בּאַזונדער חדר. אויף מאָרגן האָט ער מיך געבּעטן גיין מיט אים אין שטאָט אַריין, ווייל ער וויל קויפן אייניגע זומער־סחורות. צוריקוועגס בּאַגעגענען מיר אַ פאַעטאָן, אין וועלכן ס'איז געזעסן דער פּריץ, וואָס האָט די אַסיגנאַציע אויפן קאָפּ־שטייער. ער האָט מיך צוגערופן, און ווען איך בּין צוגעגאַנגען, זאָגט ער מיר: „גייט מיר נאָך בּיז אונזער מויער, וועל איך מיט דיר איבּעררייידן". כ'האָבּ מיך זעהר דערשראָקן און מורא געהאַט, טאָמער וויל דער דאָזיגער גוי אונז פאַרהאַלטן פאַרן חוב פון בּאָלעכאָווער קהל, נאָר פונדעסטוועגן האָבּ איך געהאַט בּטחון אין גאָט און נאָכגעגאַנגען נאָכן פאַעטאָן. אַרויסגייענדיג פונם פאַעטאָן, האָט דער פּריץ אָנגענומען די פּריצה אויף זי אַריינצופירן אין שטובּ אַריין, און צו מיר האָט ער געזאָגט, איך זאָל שטיין און וואַרטן

ביז ער וועט אַרויסגיין. כ'האָב פאַרשטאַנען, אַז כ'האָב מער ניט וואָס מורא צו האָבן, וויבאַלד ער רופט מיך ניט צו זיך אין שטוב אַריין. ער איז אַרויסגעגאַנגען צו מיר און זאָגט: „אַט ווערט אונזער ענין איינגעלאַרעט". מיט די ווערטער נעמט ער אַרויס אַ בריוו פונם אויבן־דערמאָנטן פריץ רזעוואוסקי און לייענט, ווי דער פריץ באַפעלט ניט טשעפּען די באָלעכאָווער אידן ביזן ועד, ר. ה. ביזן צונויפּפאָר פון די ראשי מדינות, וואָס דאַרף איינגיכן זיין. און ער זאָגט צו מיר: „איך מוז פאָרן קיין באָלעכאָוו און זעהן, אויב ס'זיינען אמת אייערע התנצלותן, וועט איר געוויס זיין פּטור פון באַצאָלן דעם קאָפּ־שטייער. שרייב דאַריבער אָן תּיכּף אַ בריוו צו די פירער פון אייער קהלה, מ'זאָל מיר געבן די צוגעזאָגטע צוועלף דוקאַטן, וועל איך שוין געוויס טון, וואָס מעגליך, כדי צו מציל זיין אייך פונם ראָזיגן אָפּצאָל". כ'בין תּיכּף אַוועקגעגאַנגען און געשריבן צו מיין ברודער אריה ליב ע"ה און צו קהל, מ'זאָל זעהן ווי ווייט מעגליך גוט אויפנעמען דעם גוי. מיך האָט אָבער זעהר געאַרט, וואָס ער וועט פאָרן אַהינצו, ווייל מ'האָט שוין געבויעט דאָרטן אַ סך הייזער שענערע פון די פריהערדיגע, און כ'האָב אים געבעטן, ער זאָל אַהינצו ניט פאָרן דערקלערנדיג, אַז ס'איז דאָרטן ניטאַ קיין ראש הקהל און קיין שמש, דאָס יאָר איז דאָרט קיינער ניט אויס־געקליבן געוואָרן, און ס'איז ניטאַ קיין שום פּאַסנדע שטוב, וואוהין ער זאָל פאַרפאָרן. ער האָט מיר אָבער געענטפערט: „איך מוז פאָרן, ווייל איך קאָן ניט משנה זיין דעם באַפעל פונם שר רזעוואוסקי, איך וועל אָבער ווי ווייט מעגליך זעהן אייך טון אַ טובה". דער פריץ איז אַוועקגעפאָרן, געקומען קיין סטרי און געטראָפן דאָרט מיין ברודער אריה ליב ע"ה, האָט מיט אים אַ סך גערעדט, און זיי זיינען געגאַנגען אין שיינק אַריין צום קצין ר' צבי הירש ר' מרדכים ע"ה, וועלכער האָט דאַמאָלס געהאַלטן דאָרטן אַ שיינק פון אונגאַרישע וויינען. מיין ברודער האָט געהייסן דערלאַנגען אויך פאַרן פריץ גוטן וויין צו טרינקען, און דער פריץ איז מרוצה געוואָרן מיטן ברודער ניט צו פאָרן קיין באָלעכאָוו; דער ברודער האָט אים אָנגע־שריבן אַ בריוו צו מיר, איך זאָל אים באַצאָלן די צוועלף דוקאַטן, און ער האָט זיך אומגעקערט קיין לוואָוו. ווען ער איז געקומען, האָט ער געמאָנט באַ מיר דאָס געלט, די צוועלף דוקאַטן, לויט דעם ווי ס'איז געשריבן אין בריוו. איך האָב מיט אים אונטערהאַנדלט אויף וואָסער אַן אופן אים געבן דאָס געלט, און ער האָט מסכּים געווען מיר אַרויסגעבן אַ כּתב, בפירוש אָנגעשריבן, „אַז אויב באָלעכאָווער קהל וועט באַצאָלן די צוויי טויזנט הונדערט פוילישע גילדן פון קאָפּ־שטייער, וואָס מ'האָט זיי אָפּ־געשאַצט, וועט זיי אומגעקערט ווערן די צען דוקאַטן, וואָס כ'האָב פון זיי מקבל געווען". צוויי דוקאַטן האָט ער געשיינקט מיר פאַר מיין טרחה און

מליצה פאַר באָלעכאָווער קהל, גלויבנדיג, אַז כ׳האָב מיך באַזועצט דאָ אין לוואָוו. דער פריץ האָט מודיע געווען זיין שררה רזעוואוסקי וועגן דעם גרויסן חורבן פון באָלעכאָוו, וועגן דער אָרימקייט פון די איינוואוינער און אַז מ׳קאָן בשום אופן ניט איינמאָנען באַ זיי. דער דאָזיגער שררה האָט אומגעקערט די אַסיגנאַציע צום פינאַנץ־מיניסטער, דעם קרוין־סקאַרבניק, און יענער האָט אים אויסגעצאָלט במזומן 2100 גילדן. בשעת דער ערשטער אַסיפה האָבן די אלופים די ראשי מדינות געמוזט אומקערן דעם פינאַנץ־מיניסטער דעם דאָזיגן סכום פון הוצאות. צוליב דער דאָזיגער מעשה איז בנוגע דעם אָפּצאָל פונם שטייער אַרויס פאַר אונזער קהלה אַ טובה אויך אויף די קומענדיגע יאָרן, ווי כ׳וועל ווייטער אויף זיין אָרט דערציילן. לאָמיר זיך אומקערן צו אונזער ענין מכח דעם וויין־מסחר.

אין יאָר תק״ך בין איך מיט מיין ברודער אריה ליב ע״ה געפאָרן קיין אונגאַרן קויפן וויין; מיר זיינען געקומען קיין טאליע[1]) און געקויפט דאָרט גוטן מאַשלאַש־וויין, 28 פאַס פאַר 280 דוקאַטן, ד. ה. יעדע פאַס צו צען דוקאַטן; מיר האָבן אויך געקויפט פופצן אַנטאַלן, יעדער אַנטאַל צו אַכט דוקאַטן; אין טערצאָל האָבן מיר געקויפט פון די קיניגליכע ווייגען הונדערט פאַס אָרדינאַרנע. מיר האָבן די ווייגען געבראַכט, די פשוטע זיינען פאַר־קויפט געוואָרן, די מאַשלאַשן זיינען אָבער געבליבן שטיין, און מיר האָבן ניט געקאָנט צונויפזאַמלען געגוג געלט אויף איינקויפן וויין, וויפיל מיר דאַרפן. און נאָך אַן אַנדער סבה איז געווען, פאַרוואָס אונזער געלט איז דאַמאָלס ווייניגער געוואָרן.

ווען די ראשי מדינות האָבן דערזעהן, אַז מ׳רודפט זיי זעהר פאַרן קאָפּ־שטייער, וואָס זיי האָבן אַרויפגעלעגט אויף באָלעכאָוו און זיי האָבן געמוזט אַליין פון זייער קאַסע באַצאָלן דעם אָפּגעשאַצטן סכום, האָבן זיי דאַריבער באַשלאָסן, אַז דאָס בעסטע וועט זיין מאַכן אַ פשרה. בשעת זיי זיינען זיך צונויפגעפאָרן אַלע קיין בראָד, האָבן זיי אָנגעשריבן אַ בריף צו די מנהיגים פון באָלעכאָווער קהלה, זיי זאָלן שיקן מענשן זיך אויסגלייכן מיט זיי מכח׳ן קאָפּ־שטייער. ס׳איז געקומען די צייט פונם יוריעווער יריד אין בראָד, און אונזערע קהלה־לייט, היינו דער אלוף ר׳ זימל און דער צווייטער ר׳ יצחק ר׳ נתנס איידעם, האָבן זיך געגרייט פאָרן אַהינצו אויפן יריד, האָט מען אָנגעשריבן און געחתמעט אַ בריף פון קהל צו די ראשי מדינות, אַז די דאָזיגע צוויי מענשן זיינען דעלעגירט צו מאַכן אַ פשרה מכח באָלעכאָווער קאָפּ־שטייער. זיי זיינען געקומען קיין בראָד, איבערגעגעבן דעם בריף די ראשי מדינות און אָנגעהויבן אונטערהאַנדלען מכח דער פשרה, האָבן אָבער ניט געוואוסט, וואָס צו טענען און ניט געקאָנט קומען

[1]) Talya — א שטעטל אין אונגארן.

צו קיין אויסגלייך. די ראשי מדינות זיינען געווען געצוואונגען שרייבן נאָך אַמאָל אַ בריף קיין באָלעכאָוו בזה הלשון: „אויב איר ווילט מיט אונז זיך אויסגלייכן, זאָלט איר ווייטער שיקן בכבורינגערע מענשן פון די, וואָס איר האָט געשיקט". דאַן האָט די גאַנצע קהלה געבעטן מיין ברודער ר' אַריה ליב ע"ה, ער אַליין זאָל פאָרן אַהינצו און מאַכן אַ פשרה. מיין ברודער איז געפאָרן מיט זיין פור, האָט מיטגענומען מיט זיך אויך דעם נגיד ר' יצחק ר' משהס איירעם פון אונזער קהלה, זיינען געקומען אַהינצו און זיך אויסגעגלייכט מיט די ראשי מדינות אויף אויסצאָלן אין משך פון דריי יאָר צו 1300 פוילישע גילדן אַ יאָר. די ראשי מדינות האָבן דערקלערט: „אויב איר זענט מסכים צו געבן אונז במזומן 1200 גילדן פאַרן איצטיגן יאָר, וועט מען אייך אַרויסגעבן אַ קוויטונג און איר וועט האָבן אָפּגעפּטרט דאָס דאָזיגע יאָר". דערהערנדיג אַזאַ זאַך און ווּסנדיג, אַז מיין ברודער ע"ה האָט מיט זיך מיטגענומען אַ סך געלט קיין בראָד, כדי אויסבייטן דאָס אויף עסטרייכיש געלט און דער עיקר אויף דוקאַטן, וואָס זיינען געשטאַנען דאַמאָלס 19 פוילישע גילדן, האָט דער נגיד ר' יצחק ר' משהס איירעם, וועלכער איז געפאָרן צוזאַמען מיטן ברודער, אָנגעהויבן אים איינרייידן און איבערצייגן, ער זאָל באַצאָלן דעם קאָפּ־שטייער פאַר באָלעכאָווער קהל, כדי מ'זאָל מרויח זיין הונדערט גילדן. ר' יצחק האָט מקיים געווען דעם פסוק: יעצנו רע[1].

נאָך מיין ברודערס נסיעה קיין לוואָוו איז אָנגעקומען אַ באַפעל פונם נייעם לוואָווער בישאָף סיראַקאָווסקי און מ'האָט פאַרחתמעט די שול, וועלכע איז אַזוי געשטאַנען פאַרמאַכט פון פסח ביז שבועות. איך האָב די זאַך מתקן געווען פאַר צוואַנציג דוקאַטן, באַצאָלט פון מיין קעשענע און האָב גלייך אַרויסבאַקומען אַן ערלויבעניש, געשריבן און געחתמעט דורכן דאָזיגן בישאָף. ס'האָט זיך אויך געמאַכט, אַז אין אונזער שטאָט איז ניט געווען קיין וואָג, ווייל די אַלטע וואָג איז פאַרברענט געוואָרן בשעת די שרפות, האָב איך דאַמאָלס געקויפט אַ גרויסן אייזערנעם שטאַנג, וואָס האָט געוואויגן 125 בראַבאַנטער פונטן (די וואָג איז געווען אַ ריכטיגע); זי שטייט נאָך עד־היום באַ קהל, און יעדער יאָר דינגט מען זי אָפּ און מ'צאָלט פאַר דער־סחורה אַ פוילישן גראָשן פון יעדער געוויכט. די וואָג און מאָס פון האָניג געפינען זיך נאָך ער היום באַם נאמן פון דער אַרענדע; די חברה קדושה פון די קלייטניקעס האָבן זי פאַרריכט און חול המועד סוכות פלעגט מען זיך צונויפזאַמלען, אויסקלייבן גבאים, עלטסטע און אַנדערע פאָרשטייער פון זייער חברה און שמיני עצרת פלעגט מען מאַכן אַ גרויסע סעודה. דער

[1] שלעכטס געעצה'ט.

וואָג־אָפּצאָל איז געווען פון יעדער געוויכט אַ האַלבן צל[1]) און פאַר אָפּמעסטן האָניג אַ האַלבן צל פון יעדן טאָפּ; די וואָג מיט דער מאָס פלעגט מען אָפּרינגען אויף אַ יאָר לכל הפחות פאַר 150 פוילישע גילדן. און איך האָב פון מיין קעשענע באַצאָלט אין לוואָוו 15 רוקאַטן פאַר דער אייזערנער וואָג און פאַר דער קופּערנער מאָס צוויי דוקאַטן. צוליב די ראָזיגע אַלע הוצאות איז געוואָרן ווייניגער דאָס מזומענע געלט, וואָס איז געליגן אָנגעגרייט באַ אונז אויף קויפן ווין אין אונגאַרן. די אַלופים פון קהל האָבן ניט געקאָנט אונז אומקערן אונזער געלט און ניט געאַכט אויף דער עולה, וואָס איז אונז געטאָן געוואָרן.

איינמאָל פאָרט דער אַלוף ר׳ ישראל ר׳ נחמן קצינס זון קיין אונגאַרן איינמאָנען אַ חוב, וואָס ער האָט געהאַט אין דער שטאָט נאָרבאַניע פאַר אָקסענע פעלן; די ראָזיגע פעלן האָבן זיינע שליחים געגעבן פאַר עטליכע הונדערט דוקאַטן אויף באָרג און איצט איז געקומען דער טערמין פון צאָלן, איז ער געפאָרן אַליין איינמאָנען זיין חוב. כ׳האָב געהערט, אַז ער האָט ברעה אויך קויפן אונגאַרישע ווייגען, האָב איך מיט אים גערערט און פאָרגעלעגט, אפשר וועט ער מיך פאָלגן און קויפן ראָרט ווין; ער האָט מסכים געווען און צוגעזאָגט טון אַלץ, וואָס כ׳וועל זאָגן. כ׳האָב אים געהייסן פאָרן קיין טערצאָל, איינשטיין באַ אַ רייטשן אידן, באַם קצין ר׳ ענזל כ״ץ ע״ה אין שטוב און וואַרטן ראָרט אויף אונז ביז זיבן טעג, ראַן וועלן מיר לויט אונזער פאַרשטאַנר קויפן די ווינען און ס׳וועט געווים זיין אַ טובה פאַר אים. ר׳ ישראל האָט אַזוי געטאָן און געפאָרן רייטנריג קיין טערצאָל. ווען ער איז געקומען אַהינצו, האָט ער באַגעגנט ר׳ הירש ר׳ אליס, וועלכן מ׳האָט גערופן ר׳ הירש קאָריסטאָווער און וועלכער איז געווען געשיקט פונם קצין ר׳ הירש ראָליבער פון סקאָלע איינקויפן די נייע ווינען. יענער האָט געקויפט באַם שררה פאַטאַי הונדערט פאַס נייע ווינען און האָט אויסגענומען אַ תנאי, מ׳זאָל פון די ווינשטאָקעס ניט אָפּרייסן די פאַרטרוקנטע טרויבן, וואָס זיינען זים ווי ראָזשינקעס און מ׳זאָל זיי טרעטן און קוועטשן צוזאַמען מיט אַלע פייכטע טרויבן; די ראָזיגע הונדערט פאַס האָט ער געקויפט פאַר 700 רוקאַטן בתנאי, אַז ער אַליין זאָל שטיין און זעהן מיט זיינע אויגן, ווי די טמא׳נע גויים טרעטן און שווינקען זייערע באָרוויסע פיס אינם ווין, וואָס וועט געמאַכט צום טרינקען פאַר מענשן אַזעלכע טמא׳נע, ווי זיי אַליין. ר׳ הירש ר׳ אליס האָט זיך אַליין באַרימט פאַר ר׳ ישראלן מיט זיין קויפן באַם ראָזיגן שררה די הונדערט פאַס ווין.

זאָגט ר׳ ישראל צו ר׳ הירשן, אַז ער וויל זעהר קויפן כשרע ווינען און האַנדלען מיט יין נסך האָט ער כלל קיין חשק ניט, ווייל ער האָט אָנגעהויבן

[1]) עסטרייכישער קרייצער.

זיך פירן פרום. דערהערט אָט דאָס, זאָגט ר׳ הירש: „דאָ איז פאַראַן אַ איד מיטן נאָמען ר׳ ליב דאָבראמילער און אַ צווייטער ר׳ בער טערקל אויך אַן עושר“. ר׳ ישראל האָט געענטפערט, אַז ער קען דאָ איינעם אַ דייטשן אידן ר׳ ענזל און דאַרף מיט אים ריידן. מ׳האָט תּיכּף געגעבן צו ווּיסן ר׳ ענזל כ״ץ, און אַלע דריי, ר׳ ענזל, ר׳ ליב און ר׳ בער, האָבן געמאַכט שותּפות און פאַרקויפט ר׳ ישראלן דרייסיג פאַס נייע ווײנען, יעדע פאַס צו אַכט רוקאַטן, בתּנאי, אַז צו יעדער פאַס זאָל מען צוגעבן איין פּוט[1]) טרוקענע ווײנטרויבן. אין דעמזעלבן טאָג פון זיין אָנקומען האָט ר׳ הירש אונטערהאַנדלט, זיך אויסגעגלייכט מיטן מקח און געגעבן זיי אויף אַן אַררויף אַכציג נייע באַניער[2]) רוקאַטן פרישע פונם פרעס אין באַניע, וואו זיי זיינען געמאַכט געוואָרן; דאָס איבעריגע געלט, וואָס ס׳קומט נאָך — הונדערט זעכציג רוקאַטן — וועט ער באַצאָלן בשעתן נעמען דעם ווײן, ווײל דער ווײן איז דאָך נייער און מ׳קאָן אים ניט פירן, מחמת בשעת ער שטייט אויף זויער צו ווערן רינט שטאַרק פון די פעסער, דאַריבער וועלן זיי בלייבן שטיין אויף זייער אָרט אין די קעלערס, ביז זיי וועלן געלויטערט ווערן פון די הייוון, און דאַן וועט זיין גוט זיי צו פירן. איצט קאָן מען פאַרשטיין, וויפיל נאַרישקייטן דער דאָזיגער ר׳ ישראל ר׳ נחמנס האָט אָפּגעטאָן מיט דער קניה פונם ווײן לויט דער עצה פון ר׳ הירש ר׳ אליס, וועלכער האָט אים אַראָפּגעפירט פונם וועג. ער האָט געקויפט הונדערט פאַס ווײן, וואָס צו זיבן רוקאַטן איז אויך געווען שטאַרק טייער, ווי כ׳וועל ווייטער דערציילן, אַז מיר האָבן געקויפט פון די קירהה׳שע גערטענער און אויך בּאַ אַנדערע שררות, וואָס די גערטענער זיינען אין די בּערג און זיינען זעהר גוט, אַ סך בעסערע ווײנען, און מיר האָבן ניט געצאָלט קיינעם מער פון פיר—פינף רוקאַטן אַ פאַס; ר׳ הירש אָבער האָט באַצאָלט פאַר פייכטע טרויבן זיבן רוקאַטן אַ פאַס, איבערגעצאָלט דעם מקח כמעט אַ העלפט, און ר׳ ישראלן האָט ער אַרויפגעפירט צו באַצאָלן דריי פערטל אומזיסט, ווייל ער האָט געקויפט, וואָס האָט ווערט אין בעסטן פאַל צוויי גילדן, און געצאָלט אַכט גילדן; די כּשרע ווײנען, וואָס ער האָט בּאַ זיי געקויפט, זיינען אַלע פון די אָרימע גויים, וועמענס ווײנגערטענער געפינען זיך אין די נידעריגע טאָלן, ניט אויף אַ באַרג, דאַריבער זיינען די טרויבן ניט זיס און ווערן ביליג פאַרקויפט. דער פּרייז פון אַ פאַס אַזעלכן ווײן איז פינף אונגאַרישע גילדן, ר. ה. פופצען מאַרק, אין העכסטן פאַל זיבן וואנש[3]), ר. ה. איין און צוואַנציג מאַריאַשין. מ׳זעהט קלאָר אַרויס

---

1) Put — אַזאַ מאָס.

2) רוקאַטן פון Kremnitz אָדער Kõrmoczbanya.

3) די ריכטיגע דערקלערונג פונם וואָרט „וואנש“ איז אונז ניט באַוואוסט.

זיין טעות, אַז ער האָט דריי פּערטל איבערגעצאָלט, ווייל דאָס, וואָס האָט ניט דעם ווערט צוויי רוקאַטן, האָט ער געצאָלט אַכט רוקאַטן.

נאָך דעם, ווי ס'איז שוין פאַרענדיגט געוואָרן מיטן מקח פון די ראָזינע כּשרע ווייגען, בין איך אָנגעקומען מיט מיין ברודער ליב ע"ה קיין טערצאַל, און ר' ישראל איז מבויש געוואָרן, וואָס ער האָט אונז ניט געפאָלגט, ניט געוואַרט אויף אונזער קומען און געקויפט ווייגען ניט ווי ס'דאַרף צו זיין. די אַלופים די שותּפים, וואָס האָבן אים פאַרקויפט דעם ווייגען, זיינען געקומען צו אונז און געבעטן מיך, איך זאָל ניט מבייש זיין ר' ישראלן פאַרן מקח, לויט וועלכן ער האָט געקויפט בּאַ זיי די ראָזינע ווייגען און צוגעזאָגט געבן אונז דריי פאַס גוטן כּשרן ווייגן. זיי האָבן מיר גלייך געגעבן דריי פאַס פון די בעסטע ווייגען, וועלכע כ'האָב תּיכּף פאַרחתמעט. ר' ישראל האָט געריינקט, וואָס ער האָט מיר צוגעזאָגט אין לוואָוו בשעתן קויפן די אָקסענע פעלן בּאַם גוי סאָלסקי; ווען כ'האָב אים אויסגעפּועלט דעם באָרג און אויך מיטגעהאָלפן אינם מקח, האָט ער מיר צוגעזאָגט פאַר מיין טרחה אַ גאָלדענע מטבּע, וואָס וועגט פינף רוקאַטן; איצט האָט ער זיין וואָרט מקיים געווען און געגעבן מיר די מטבּע פון פינף אונגאַרישע דוקאַטן, ער האָט מיר אויך געגעבן אַ מתּנה צוויי קליינע שיינע פּיסטוילן. בשעת דער ראָזינגער מעשה האָב איך מיך דערמאָנט דעם מאמר, וואָס די חכמים האָבן געזאָגט: „הלוקח מקח רע מהשוק הישבחנו או יגנו לפניו[1]), בעסער מיר זאָלן שווייגן און מקבּל זיין דריי פאַס גוטן ווייך, וואָס איז ראוי אויף קידוש און הבדלה".

און דאָס ראָזינע יאָר תּקכ"א איז געווען זעהר געבענטשט, די ווײנשטאָקן האָבן געגעבן אַ סך פרוכט און די ווייגען זיינען געווען אַ סך און גוט. מיר האָבן ניט געקאָנט קויפן קיין ווייגען, וואָס טויגן ניט גלייך צום טרינקען, ווייל מיר פאַרקויפן אונזערע ווייגען לאחרים, און די נייע ווייגען זיינען אָבער שטאַרק זיס און קיינער קאָן זיי ניט טרינקען ביז זיי ווערן ניט אַלט. אַלטע ווייגען זיינען זעהר וויניג פאַראַן און מ'קאָן זיי ניט קריגן, און כ'האָב מורא געהאַט, טאָמער וועלן זיי שטאַרק טייער ווערן. מיר האָבן דערוווייל ניט געהאַט אויף דער האַנט גענוג געלט אויף צו קויפן במזומן, וויפיל מיר באַדאַרפן ווייך, כּדי צו פאַרקויפן זיי אין לוואָוו. ווי ווייט מעגליך האָב איך געטראַכט אויפערנאַכט און אינדערפריה מיט כּונה און געטראַכט: מ'מוז זיך פאַרלאָזן אויף גאָט, און ער מיט זיין רחמים וועט אונז העלפן פונם הימל. טרעפט זיך, אַז דורכגייענדיג דורכן טערצאַלער מאַרק בּאַגעגן איך

[1]) ווער ס'קויפט אין מארק לויט א שלעכטן מקח, דארף מען אים לויבן אָדער מבייש זיין, כתובות 17[a]. דער מחבר ענדערט, ווי זיין שטייגער איז, די ציטאַט. דעם סוף: הוי אומר ישבחנו בעיניו — לאָזט ער דורך.

דעם גוי מאַרזוי[1]), וועלכער איז געווען אַמאָל אַ פּאַרוואַלטער באַם גראַף בוטלער אין שטוב אין דערזועלבער שטאָט ; ער איז געווען מיינער אַ גוטער באַקאַנטער און פריינט, ווייל מיר פלעגן אַ סך מאָל קויפן וויין פונם דאָזיגן גראַפס קעלערס. און דער דאָזיגער גוי דערציילט מיר, ווי ער איז איצט גרויס און איז באַשטימט פאַרן פאַרוואַלטער פון די מלוכהשע גיטער, און אַלע קעלערס פון די מלוכהשע וויינען זיינען אונטער זיין האַנט; ער רעדט מיט מיר און פרעגט, צי איז דאָ פאַראַן אויך מיין ברודער ר' אַריה ליב, זאָג איך אים , אַז מיין ברודער איז אויך דאָ. זאָגט ער צו מיר: „אויב איר ווילט קויפן גוטן פאַראַיאָריגן וויין, אין פאַראַן אין אונזערע קעלערס 280 פאַס גוטער וויין". איך בין מיט אים תיכף געגאַנגען אין די קעלערס, פאַרזוכט די וויינען און דערזעהן, אַז זיי טויגן פאַר אונז צו קויפן, האָב איך געגעבן צו וויסן דעם ברודער, און ער איז תיכף געגאַנגען צום פריץ דעם אינספעקטאָר קויפן פון זייערע וויינען ; כ'האָב אים געזאָגט, אַז מ'דאַרף קויפן און אויסקלייבן פון זיי הונדערט פאַס גוטן וויין. איך בין געגאַנגען צום אינספעקטאָר דעם פריץ קעגליר, און ער איז מושוה געוואָרן אויפן מקח 350 רוקאַטן פאַר הונדערט פאַס וויין ; מיר האָבן אויפן אָרט באַצאָלט 100 רוקאַטן און 250 רוקאַטן זיינען מיר געבליבן שולדיג ביז חנא יאַן פונם יאָר תקכ"ב, וואָס פאַלט אום תמוז. נאָך האָבן מיר געקויפט צוואַנציג פאַס טייערן אַלטן וויין באַם גרעק, וואָס איז געווען אַ סוחר און געהאַט אַ געוועלב אין טערצאַל, פאַר 60 רוקאַטן. אַחוץ דעם האָבן מיר געקויפט פופצען פאַס טייערן וויין פאַר 45 רוקאַטן באַם דאָרטיגן גויאישן פעלדשער. אָט אַזוי האָבן מיר מיט גאָטס ב"ה חסד געקויפט פאַרן קליינעם ביסל געלט, וואָס מיר האָבן געהאַט, אַ היפּשע צאָל וויין, וויפיל מיר האָבן באַדאַרפט. מיר האָבן געבראַכט די וויינען קיין לוואָוו און זיי זיינען אויספאַרקויפט געוואָרן צו אַ הויכן פרייז, ס'איז נאָר געווען היזק אויף די מטבעות, ווייל אַ גאָלדענער רוקאַט איז אויסגעביטן געוואָרן פאַר 27 פוילישע גילדן. די 250 רוקאַטן, וואָס מיר זיינען געבליבן שולדיג, האָבן מיר באַצאָלט אין דער צייט און צום טערמין אויף חנא יאַן דורך אַ ספּעציעלן שליח, וואָס מיר האָבן געשיקט קיין טערצאַל.

אין דעמזועלבן יאָר תקכ"א האָב איך אַ שידוך געטאָן מיט מיין זון דעם בחור יוסף נ"י און געגומען אַ בתולה זיין ערשטן זווג, וואָס פאַסט פאַר אים. די כלה חנה איז געווען דעם באַוואוסטן למדנס ר' יוסף'ס אַ טאָכטער, און דער דאָזיגער ר' יוסף איז געווען דעם קצין ר' יעקב קאָפּלס ע"ה אַ זון.

מיין מחותן ר' יוסף'ס ווייב איז געווען אַ טאָכטער פונם מאָנאַסטרישטשער רב ר' יצחק ז"ל, וועלכער איז געווען דעם באַוואוסטן קצין און ראש מדינה פון

[1]) ניט פאַרשטענדליך. אפשר א פען־טעות און ס'דארף הייסן „מאַניאַר" — אַן אונגאַר.

טיסמעניץ ר׳ אַברהם ר׳ קלמנס איידעס, איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב און רבי אין טיסמעניץ, געפירט די רבנות אין משך פון ניין יאָר און איז דאָרטן געשטאָרבן.

אין יאָר תקכ״ב בין איך מיטן ברודער ע״ה געקומען קיין טערנאָפּאָל און געטראָפן דאָרט באַ די דאָזיגע דריי אָנגעזעהענסטע און חשובסטע פון די טערנאָפּאָלער תושבים 90 פאַס וויין אַ סך אַ בעסערן פון די, וואָס ר׳ ישראל ר׳ נחמנס פון באָלעכאָוו האָט באַ זיי געקויפט פאַראַיאָרן, בשעת דער וויין איז נאָך געווען אין די טרויבן צו אַכט רוקאַטן אַ פאַס, ווי כ׳האָב שוין אויבן דערציילט. מיר האָבן באַ זיי געקויפט 40 פאַס וויין בתנאי אויף אויסקלייבן פון זייערע 90 צו 5 רוקאַטן אַ פאַס. נאָך דעם האָבן מיר געקויפט אויך די איבעריגע 50 פאַס וויין צו 4 רוקאַטן אַ פאַס.

נאָך דעם, ווי די טערנאָפּאָלער שותפים האָבן אונז פאַרקויפט זייער וויין, האָבן זיי באַלד געקויפט באַ אַן אונגאַרישן פּריץ אַ פאַרטיע וויין פון 140 פאַס גוטע טייערע ווײַנען, און די אַלופים די שותפים האָבן מיך געבעטן, איך זאָל גיין אין די קעלערס און אַליין אויסקלייבן די ווײַנען, וואָס זיי האָבן געקויפט באַם פּריץ; איך האָב פון 200 אויסגעקליבן די 140 פאַס בעסערן וויין און די ערגערע האָב איך איבערגעלאָזט.

דערווייל באַגעגנט מיך דער פּריץ מארזי, דער פאַרוואַלטער פון די מלוכהשע קעלערס, באַ וועמען מיר האָבן פאַראַיאָרן געקויפט די הונדערט פאַס אַלטן וויין, און זאָגט מיר: „פאַרוואָס קומט איר ניט צו אונז פאַר־זוכן דעם וויין פון די מלוכה־קעלערס, ס׳שטיין דאָך באַ אונז 500 פאַס זעהר גוטער וויין, צווישן זיי כמעט הונדערט פאַס מאַשלאַש״. כ׳בין מיט אים געגאַנגען און דערזעהן, אַז די קעלערס זיינען פול מיט זעהר טייערע ווײַנען, האָב איך מודיע געווען מיין ברודער אַריה ליב ע״ה און דערמאָנט אים אָן די רייך פונם גלח וויעניאַווסקי, וועלכער איז דאַמאָלס געווען אונזער פּריץ, געהאַלטן באָלעכאָווער גיטער און פלעגט שטענדיג אים זאָגן: „אויב גאָט וועט שיינקען נאָך אַזאַ גוט יאָר אויף וויין, וועל איך אַליין פאָרן קיין אונגאַרן קויפן וויין״. מיר זיינען געגאַנגען צום אינספּעקטאָר קעגליר, וועלכער איז געווען מיין ברודערס אַ באַקאַנטער און פריינט און דעם גלח וויעניאַווסקיס אַ גוטער ברודער; מיר האָבן מיט אים געשמועסט, אויף וואָסערע אופנים מיר קאָנען לויט דער הסכמה פון זיין גוטן ברודער דעם גלח וויעניאַווסקי קויפן פון די מלוכה־ווײַנען, און דער פּריץ קעגליר מיט דער הסכמה פון די איבעריגע פאַרוואַלטערס איבער די מלוכה־גיטער האָט זיך מיט אונז אויסגעגלייכט, מיר זאָלן קויפן אויף ריזעלבע אופנים, דהיינו: אויסקלייבן פון אַלע ווײַנען 200 פאַס וויין, פאַרחתמנען זיי מיט אונזער שטעמפּל און אין צוויי חדשים אַרום וועלן מיר שיקן הונדערט רוקאַטן

מיט אַ קאָנטראַקט, געחתמעט פון אונז אָדער פונם ראָזינן גלח, אויף 200 פּאַס וויין פּאַר 1000 רוקאַטן; ראַן וועלן מיר נעמען באַלר הונדערט פּאַס וויין און אין אַ האַלב יאָר אַרום וועלן מיר שיקן נאָך 500 רוקאַטן און נעמען די איבעריגע הונדערט פּאַס וויין. בלייבן שולדיג פּאַר זיי 400 רוקאַטן און ביז אין אַ האַלב יאָר אויסצאָלן איינגאַנצן.

אין יענער צייט איז אונזער שוואָגער ר׳ אהרן ע״ה מיט זיין איידעם דעם אלוף ר׳ אליעזר פון זשוראוונע[1]) געווען אין מישקאָלץ און ניט געקרינגן דאָרט פּאַסנדע ווייגען צו קויפן; האָבן זיי געשיקט אַ שליח און געשריבן צו מיר, איך זאָל זיי מודיע זיין, צי וועלן זיי אויך קאָנען קויפן אין טערצאַל גוטן וויין. איך האָב זיי געענטפערט דעם אמת, אַז ס׳איז דאָ פּאַראַן אַ סך גוטע ווייגען, און זיי זיינען ביידע געקומען קיין טערצאַל און געקויפט גוטן וויין, וויפיל זיי האָבן באַדאַרפט. זיי האָבן געפירט די ווייגען צוזאַמען מיט אונז און זיינען אונז געבליבן שולדיג, איינער זעקס רוקאַטן און דער צווייטער פינף רוקאַטן, און ער היום האָבן זיי ניט באַצאָלט דעם חוב, ווי ס׳זאָגט עדות זייער קוויטונג, וואָס געפינט זיך באַ מיר.

מיר זיינען געקומען מיט די ווייגען קיין מונקאַטש, און אונזער ברודער זאב וואָלף איז אונז אַנגעקומען אַקעגן און געבראַכט אונז קרוב צו צוויי הונדערט רוקאַטן אויף אַרויסנעמען די ווייגען; ער האָט אונז דערציילט, אַז אונזער פריץ דער גלח וויעניאַווסקי איז געשטאָרבן. איך האָב געמוזט שרייבן אַ בריף דורך אַ ספּעציעלן שליח צו די טערצאלער שותפים און עצהנען, זיי זאָלן ווי ווייט מעגליך קויפן די ווייגען, וואָס כ׳האָב צוגעקליבן אין די מלוכה־קעלערס און האָב זיי שטאַרק מזהיר געווען, זיי זאָלן ניט טון בשום אופן אַנדערש; זיי האָבן געפאָלגט און געקויפט די ראָזינגע ווייגען נאָך דעם, ווי זיי האָבן מודיע געווען דעם אינספּעקטאָר קעגליר וועגן טויט פון זיין פריינט דעם גלח וויעניאַווסקי; זיי האָבן געמוזט דורכקומען מיט די שררות און נעמען אַ העלפט פון די ווייגען, וואָס זיינען געווען אין יענע קעלערס, היינו 250 פּאַס וויין, מיט אַן הוספה פון הונדערט רוקאַטן אויף אונזערע מקחים, ווי ס׳איז צו זעהן פונם ענטפער־בריף, וואָס די אלופים די שותפים האָבן מיר ראַמאָלס געשריבן. אַ חוץ די ראָזינגע ווייגען האָבן די שותפים געקויפט אַ סך אַנדערע ווייגען, ווי כ׳האָב אויבן דערמאָנט, אַז זיי האָבן דעם ראָזינגן מסחר געפירט בשותפות אין משך פון דריי יאָר. צום סוף איז מיר אַליין אויסגעקומען איבערקוקן זייערע חשבונות און כ׳האָב בורק געווען זייערע האַנדלס־ביכער, ווי כ׳וועל מיט גאָטס הילף באַשרייבן אין זיין צייט.

[1]) Zurawno — א שטעטל אין גאַליציע.

און מיר האָבן געבראַכט אַ היפּשע צאָל ווינען, מער פון הונדערט פּאַס, קיין לוואָוו און פערציג פּאַס זיינען געבליבן אין סטרי. די ווינען האָט געזעהן דער פּריץ רעשערט און געקויפט בּאַ אונז פיר פּאַס ווין. דער ראָזינגער פּריץ האָט ראַמאָלס נאָכן טויט פונם גלח וויעניאַווסקי געהאַלטן די בּאָלעכאָווער גיטער. איך האָב מיט אים געשמועסט וועגן דעם מסחר מיט אונגאַרישע ווינען, ווי דאָס האָט געגלוסט דער גלח, ווייל ער האָט מרויח געווען אינם ראָזינגן מסחר אַ היפשן סכום; דער פּריץ רעשערט האָט מסכים געווען מיט מיינע רייד און געוואָלט דאָס טון דורך מיר. האָט אָבער סענגרער דער שמש פון סטרי, וואָס איז געווען אַ מעקלער און פלעגט אַריינגיין צו אים אין שטוב אַריין, דערהערט וועגן דעם און דערציילט דעם נגיד ר׳ יצחק חר״ם פון אונזער קהלה; יענער איז תּמיד געווען אומזיסט מיינער אַ שונא גמור נאָר מחמת קנאה, און ער האָט געטאָן אַלע פּעולות, כּדי צעשטערן דעם פּריצעס מחשבה וועגן דעם מסחר מיט ווין. אין יענער צייט זיינען די ראָזינגע ווינען, הגם זיי זיינען געווען זעהר גוט, געווען ניט ראוי צום פאַרקויפן, ווייל זיי האָבן געשטאַמט פון אַ גוט יאָר, געווען שטאַרק זיס און מ׳האָט זיי ניט געקאָנט טרינקען. און נאָך אין רעמזעלבן יאָר איז געווען אַ סך ווין אומעטום און ס׳איז ניט געווען קיין קונים. אינם ראָזינגן יאָר האָב איך געבּויעט מיין הויז און אויך ר׳ אריה ע״ה האָט פאַרענדיגט זיין בּנין, וואָס ער האָט געבּויעט פון פאַראַיאָרן, און האָט דאַרויף אויסגעגעבן אַ סך געלט. דערווייל איז געקומען די צייט פאָרן קיין אונגאַרן נאָך ווין, און מיר האָבן ניט געהאַט געגוג געלט צו בּאַצאָלן דעם נשאר פון אונזערע פאַראַיאָריגע חובות פאַר די ווינען, וואָס שטייען אין לוואָוו און סטרי. גאָט האָט אָבער רחמנות געהאַט אויף אונז און געשיקט אונז די רפואה פאַר דער מכּה.

פון די ווינען, וועלכע ס׳האָט געקויפט ר׳ ישראל דעם קצין ר׳ נחמנס זון, איז שוין דאָס דריטע יאָר גאָרניט פאַרקויפט געוואָרן, ווייל ער האָט זיי געקויפט זעהר טייער. האָט ער געזוכט אַן אויסוועג און אָנגעהויבן האַנדלען מיט בייטן געלט, וואָס דער פלאַץ דערפון איז געווען בּאַניע אין אונגאַרן. וועגן דעם ראָזינגן מסחר האָט ער זיך דערוואוסט דורך מיר בּשעת זיין נסיעה אין יאָר תּקכ״א קיין בּאַניע איינמאָנען זיין חוב פאַר די אָקסענגע פעלן, און כ׳האָב מיט אים דאַמאָלס גערערט, ער זאָל פאָרן קיין טערצאַל און ער האָט מיר צוגעזאָגט. דאַמאָלס האָב איך מיך דערמאָנט אָן מיינע מעשים פון דער יוגנט: בּשעת איך בּין אין דער יוגנט געזעסן אין טיסמעניץ, האָב איך אָנגעהויבן האַנדלען מיט זילבּער און גאָלד, ווייל כ׳האָב דאַמאָלס געהאַט נעבן דער שווינערס שטוב אַן איבּער־גענעבענעם שכן אַ גאָלדשמיד מיטן נאָמען ר׳ יוסף ר׳ ישעיה דעם טיס־

מעניצער חזנס זון, וועלכער איז אויף דער עלטער אַליין געוואָרן חזן אין טיסמעניץ, און ער האָט געוואוסט, ווי אַזוי גוט רייניגן דאָס געלט און אויסטיילן דאָס גאָלד; מיר האָבן אויסגעביטן אַלע אַלטע גילדן און אַנדערע גוטע מטבעות, פלעגן זיי שיקן קיין ברעסלוי, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער ממשלה פון עסטרייך און מ׳האָט אין קיניגליכן מינץ־הויף שטענדיג זיי אָנגענומען אויף נאמנות אָהן שום חשר. דאַן האָט ר׳ ישראל מיך געפאָלגט, גענומען מיט זיך פופציג פון אַלערליי בעסטע מטבעות, ווי זיי פלעגן דאַמאָלס הייסן קעפּלאַך, פינטלאַך, היטלאַך, פונוואר[1]) און אַנדערע נעמען, וואָס מ׳האָט גערופן די מטבעות, וועלכע האָבן געהאַט מער רייניזילבער. ווען ער איז געווען אין באַניע, האָט ר׳ ישראל געוויזן די מטבעות, וואָס ער האָט געהאַט, די דייטשע בעלי־מלאכות די גאָלדשמידן, אָבער ר׳ ישראל האָט זיי ניט פאַרשטאַנען און זיי האָבן אים ניט פאַרשטאַנען, און ער האָט גאָרניט פועל געווען מיטן עסק פון די מטבעות, ביז כ׳האָב אַליין געמוזט אָנשרייבן אויף דייטש די סימנים פון יעדער סאָרט מטבע, און מ׳האָט געשיקט מיין בריף מיט די מטבעות דורך ר׳ בנימין ר׳ קלמן כ״ץ׳ס זון פון אונזער קהלה צו די מינץ־מייסטערס פון באַניע. יענער האָט געבראַכט אַ קלאָרע תשובה, וואָס האָט גענוי דערקלערט דעם ווערט פון יעדן סאָרט מטבעות. פון דאַמאָלס אָן האָבן אַ סך פון אונזערע אידן אָנגעהויבן נאָזוכן און צונויפּ־קלויבן די בעסערע מטבעות. ניט נאָר ר׳ ישראל, נאָר אויך ר׳ איציק חר״ם איז צו אים צוגעשטאַנען צום דאָזיגן חילוף־געשעפט, און זיי האָבן אויסגענעבן פון זייער קעשענע גרויסע סכומים. אָט די דאָזיגע שותפים די חלפנים האָבן מסכים געווען אונז אויסלייען 446 רוקאַטן ביז די קאָנטראַקטן אין לוואָוו, וואָס איז אויסגעקומען טבת תקכ״ג.

איך בין אַליין געפאָרן קיין אונגאַרן, און דער ברודער ע״ה איז געבליבן אין לוואָוו איינמאָנען די חובות און פאַרקויפן די ווייגען, וואָס זיינען פאַר־בליבן אין לוואָוו און סטרי. אונזער משרת יוסף ר׳ שמואל לוקוויצערס איז געפאָרן רייטנדיג קיין באַניע צו מקבל זיין פון די חלפנימס שליחים די 446 רוקאַטן. איך אַליין בין געפאָרן, רייטנדיג אויף אַ גוטן פערד, און אַ גוי פונם דאָרף סקאַלע האָט געריטן נאָך מיר און געפירט מיין צווייטן פערד מיט דער האַנט, ווייל כ׳האָב געהאַט צוויי גוטע פערד, וואָס כ׳האָב געקויפט באַ אַ פּריץ; כ׳בין געקומען בשלום קיין טערצאַל, וואו אַלע האָבן זיך דערפרייט מיט מיין קומען, ווייל כ׳האָב אין וועג געקויפט און געבראַכט

---

[1]) מיר האָבן אין דער נומיזמאַטישער ליטעראַטור פונם XVIII. יאָרהונדערט די נעמען פון אַזעלכע מטבעות ניט געפונען.

צוויי גרויסע העכטן, אַז אַלע האָבן זיך געחידושט און געזאָגט, אַז די פיש זיינען זעהר מזליג.

ווען די טערצאָלער שותּפים האָבן זיך דערוואוסט, אַז איך מוז ראָ אויסוואַרטן ביז ס׳וועט קומען מיין משרת ר׳ יוסף מיטן סכום געלט, האָבן זיי באַשלאָסן מיך בעטן זיך זעצן איבערקוקן זייערע חשבונות פון די ווייןֿמסחרים, וועגן וואָס כ׳האָב אויבן דערציילט; יעדער פון די שותּפים האָט געבראַכט זיינע ביכער און רייסטערס, אַנידערגעלעגט אויפן טיש באַ מיר אין שטוב, אַז דער גאַנצער טיש איז געוואָרן פול, און כ׳האָב מיך אַנידערגעזעצט לייענען און אויפזוכן אַלע זייערע און יערערנס באַזונדער עסקים פון קויפן, הוצאות און פאַרקויפן פון די וויינען. נאָך פינף טעג זיצן און גריבלען זיך אין זייערע ביכער האָב איך געפונען אַ פאַסנדע פאָרם, ווי אַזוי צונויפשטעלן זייער חשבון מיט אַ געוויסן סדר. אַזוי ווי זיי האָבן געפירט דעם מסחר שוין דריי יאָר, איינגעקויפט העכער 1000 פאַס וויין, וועלכער איז געשטאַנען אין צוואַנציג קעלערס און איז פאַרקויפט געוואָרן לאחרים אין פאַרשיידענע סכומים, האָב איך זיי אָנגעשריבן אַ פּראָטאָקאָל, וואָס איז כולל אַלע ווייןֿקניות, די צאָל פעסער, זייערע פּרייזן, סאָרטן, באַ וואָסער אַ גוי מ׳האָט געקויפט און אין וואָסער קעלער מ׳האָט דעם וויין אַוועקגעשטעלט אָדער אָפּגעלעגט. אַ צווייטער פּראָטאָקאָל האָט באַשריבן די מכירות — צו וואָסער אַ קונה, אין וואָסער צייט און וואָסער אַ סכום. כ׳האָב אויך אַרייַנגעשריבן אַלע הוצאות פון ברייַנגען די וויינען אויפן אָרט און וויפיל ס׳האָט געפעלט יערן חורש צו דער מאָס פון די פעסער — איין פאַס אויף הונדערט פאַס, ווי דער שטייגער איז באַ אַלע ווייןֿסוחרים. נאָך די אַלע הוצאות האָבן נאָך געפעלט צוואַנציג פאַס וויין, און קיינער פון זיי האָט ניט געוואוסט, ווער ס׳האָט זיי גענומען אָדער אויסגעגאָסן. נאָכן מנכה זיין די אַלע גרויסע היזקות און הוצאות איז די שותּפים געבליבן ריינער ריוח 2100 רוקאַטן, וועלכע זיינען צעטיילט געוואָרן צווישן די דריי שותּפים, יעדערן זיבן הונדערט רוקאַטן. זיי האָבן מיר באַצאָלט שכר טרחה פאַרן אָנשרייבן אַלע חשבונות אין אַ קלאָרן סדר צוויי פאַס כשרן מאַשלאַשֿוויין.

באַ די ראָזיגע שותּפים האָב איך געקויפט פופציג פאַס מאַשלאַשֿוויין און באַם גויאישן סוחר דעם גרעק האָב איך ראַמאָלס געקויפט 45 פאַס גוטן וויין. כ׳האָב געזוכט אַלטן וויין און געפונען צווישן 80 פאַס אין די קעלערס פונם גראַף בוטלער זיסע מאַשלאַשֿוויינען; דער פּרייז איז לויט דער דערקלערונג פונם פאַרוואַלטער איבער זיין טערצאָלער הויז געווען ניט ווייניגער פון 25 רוקאַטן יעדע פאַס, אַ חוץ צען פאַס אַלטן וויין, וועלכער האָט פאַרלוירן זיין זיסקייט, קאָן ער פאַרקויפן צו 16 רוקאַטן

אַ פּאַס. כ׳האָב גענוצט דעם פּאַרוואַלטער, אַז אויב דער גראַף וויל פאַרקויפן די ערגערע וויינען, קאָן איך באַ אים קויפן. דער פּאַרוואַלטער האָט אים גלייך אָנגעשריבן, און דער גראַף איז געקומען קיין טערצאָל, גערעדט מיט מיר און מיר האָבן זיך אויסגעגלייכט מיטן מקח — זיבן פאַס פאַר 70 רוקאַטן. ווייל כ׳האָב אויסגעגעבן מיין הויפּט־געלט אויף די קניות פון די פריהערדיגע וויינען, האָב איך געמוזט באַצאָלן דעם גראַף מיט שוה כסף, היינו: ער האָט אָנגענומען די צוויי פערד, וואָס כ׳האָב געהאַט, אין 30 רוקאַטן, און פאַר די פערציג רוקאַטן האָב איך אים באַצאָלט מיט גאַלאַנטעריי־סחורה, ווי פאַרשיידענע סאָרטן זילבערנע און גאָלדענע זייגערלאַך, שיינע טאַבאַקערקעס און טייערע בראַבאַנטער שפּיצן.

אין יענער צייט האָב איך געשלאָסן אַ קאָנטראַקט מיט אַ גרויסן פראַנ־צויזישן סוחר ראַנסאנעט, וועלכער איז געווען מפורסם אין גאַנץ אייראָפּע. דער ראָזינגער סוחר האָט זיך מתחיב געווען צושטעלן דעם קיניג פון פּוילן און פירשט פון זאַקסן אַווגוסט דעם צווייטן אַלערליי סאָרטן וויין פון אַלע אייראָפּייאישע מלוכות און לענגרער און מיט מיר האָט ער געמאַכט אַ קאָנטראַקט, לויט וועלכן כ׳האָב מיך מתחיב געווען אים צושטעלן אַנטאַלן טאָקאַיער וויינען, אויסבראַך[1] אָדער סוכייאַגאָר פון די וויינען, וואָס מ׳נעמט ראָרטן קיין ווין אינם עסטרייכישן הויף אַריין. כ׳האָב געקויפט פאַר זיינעטוועגן אין טאָקאַי אויך צען אַנטאַלן גוטן וויין, געבראַכט זיי קיין לוואָוו און פון דאָרט האָט מען זיי געשיקט קיין דרעזדן. דערמיט האָב איך אָפּגעסילוקט דעם ראָזינגן סוחר זיין גאַנצן חוב, וואָס ס׳איז אים געקומען פאַר יענע סחורות, וועלכע ער האָט מיר געגעבן אַלס אַן אדרויף בשעתן דערמאָנטן קאָנטראַקט.

אונזערע וויינען האָבן מיר ווי שטענדיג פאַרקויפט. אין יענער צייט איז קיין לוואָוו איבערגעפירט געוואָרן אויך דער טריבונאַל, וועלכער איז אַ סך הונדערטער יאָרן געווען אין לובלין. דאָס איז געווען דער העכסטער געריכט־אַנשטאַלט פון אַלע באַצירקן און קאַנטן פון פּוילן; פון יעדער באַצירק אָדער פּאָוויאַט פלעגט מען אויסקלייבן און שיקן פּריצים פון די רייכסטע און געלערנסטע אין הלכות געזעצן, וועלכע האָבן זיך צונויפ־געזאַמלט אין דער פּוילישער הויפּט־שטאָט וואַרשע און דאָרט פלעגט דורכן סיים אויסגעקליבן ווערן פון צווישן די ראָזינגע באַצירק־דעלעגאַטן די פיינסטע און גאָטספאָרכטיגע מענשן, ערליכע און נקי־כפּים׳ניקעס, וועלכע מ׳האָט געשיקט קיין לובלין, זיי זאָלן דאָרטן זיצן אינם טריבונאַל[2]. איז דער

[1] א באוואוסטער סאָרט טאָקאַי׳ער וויין.

[2] די דאָזיגע אויספירונגען פונם מחבר זיינען נאנץ ריכטיג. אויפן קאָנוואקאציאָנס־סיים (דער סיים, וואָס פלעגט צונויפגערופן ווערן פאַרן אויסוויילן א נייעם קיניג) אין 1764 איז

ראָזיגער גאַנצער טריבונאַל געבראַכט געוואָרן קיין לוואָוו און ס׳זיינען זיך צונויפגעפאָרן אַלע שררות, יעדער פון זיין פּאָוויאַט אָדער באַצירק מיט דער הסכּמה פון אַלע פּריצים אין זיין באַצירק, ווייל לויטן פּוילישן געזעץ האָט איינער געקאָנט מעכּב זיין, און יעדע קלענערע אָדער גרעסערע זאַך איז באַשלאָסן געוואָרן מיט אַלעמענס הסכּמה, איבערהויפּט בּאַ די ענינים פון משפּט, וואָס דאָס איז דער קיום פון דער גאַנצער מדינה. זיינען אַלע רעלעגאַטן, די גרעסטע און אָנגעזעהענסטע שררות, געקומען קיין לוואָוו. און דער רעלעגאַט פון לובּלינער באַצירק, זעהר אַ רייכער פּריץ, האָט זיך אָפּגעשטעלט אינם מויער פון די קאַרמעליטער גלחים, וואו מיר האָבן געוואוינט; ער האָט פאַרזוכט פון אונזערע וויינען, האָט פאַר זיך אויסגעקליבן איין פאַס פון די וויינען, וואָס כ׳האָבּ געקויפט בּאַם גראַף קוטלער אין טערצאַל, און באַצאָלט מיר 35 אונגאַרישע דוקאַטן פאַר דער אויבּערשטער העלפט פאַס מיטן לויטערן וויין; אונז איז געבּליבּן דער וויין פון דער אונטערשטער העלפט מיט די הייוון. נאָכן אָפּגיסן פון דער פאַס דעם אויבּערשטן לויטערן וויין האָבּ איך זי דערגאָסן מיט גוטן וויין און פאַרקויפט דער פּריצה קאָסאַקאָווסקע, דער קאַמינסקער סטאַראָסטע, וועלכע האָט באַצאָלט פאַר איר פערציג דוקאַטן. דער איבּעריגער אַלטער וויין, וואָס כ׳האָבּ געקויפט בּאַם גראַף, איז אינגאַנצן אויספאַרקויפט געוואָרן לאחרים, פלאַשנווייז, צו אַ גאָלדענעם דוקאַט פאַר אַ קוואָרט. 180 פלאַש וויין האָבּ איך פאַרקויפט דעם פּריץ שינאַל, דעם מיליטער־אָנפירער און קאָמענדאַנט פון לוואָוו; ער איז געווען אַ פראַנצויז, אַ גרויסער מבין אויף אַלע סאָרטן וויין און בּאַ אים אין די קעלערס האָט זיך שטענדיג געפונען פון אַלע סאָרטן אייראָפּייאישע וויינען. אַז ער מיט אַ סך שררות, וואָס ער האָט איינגעלאַדן צו דער סעודה, האָבּן געטרונקען פון די דאָזיגע פלעשער, האָט מען זיך ניט געקאָנט אָפּחידושן פונם דאָזיגן וויין, וועלכער האָט אויסגעצייכנט גוט געשמעקט. ער האָט מיך געשיקט רופן צו זיך אַהיים, און ווען איך בּין געקומען, האָט ער מיך אַריינגענומען אין זיינע חדרים און זאָגט צו מיר: „גוטער בּרודער סוחר, זאָג מיר נאָר, וואָס האָסט דו אַזוינס געטאָן מיט די דאָזיגע פלעשער וויין, וועלכע האָסט מיר פאַרקויפט און זיי

באַשלאָסן געוואָרן צעטיילן דעם לובּלינער טריבּונאַל אין צוויי סעקציעס: איין טריבּונאַל פאַר גרויס־פּוילן און איינער פאַר קליין־פּוילן. די זיצונגען פונם לעצטן פלעגן אָפּגעהאַלטן ווערן אמאָל אין לובּלין און אמאָל אין לעמבּערג, וואָס האָט געדויערט בּיז 1768.

ז. St Kutrzeba, Historya Ustroju Polski (געשיכטע פון דער פּוילישער קאָנסטיטוציע) 1905, 277. דער מחבר שילדערט גענוי דעם פּראָצעס פון די וואַלן פון די דאָזיגע ריכטער. באַזונדערס אינטערעסאַנט איז זיין באַמערקונג וועגן דעם, אַז די מיטגלידער פונם טריבּונאַל זיינען באַשטימט געוואָרן דורכן סיים פונם צאָל קאַנדידאַטן, וואָס זיינען אויסגעקליבּן געוואָרן אויף די סיימיקעס.

שמעקן אַזוי אויסגעצייכנט גוט". איך האָב אים געענטפערט: „גלויב מיר, פריץ, אַז איך ווייס גאָרניט ווי אַזוי צו פֿאַרבעסערן ווייִנען, ווי איך קויף דעם ווייִן, אַזוי פֿאַרקויף איך אים; אויך דעם ראָזינגן ווייִן, ווי כ'האָב אים געקויפֿט אין די פֿעסער, אַזוי האָב איך צעגאָסן אין די פֿלעשער און אַזוי פֿאַרקויף איך אים אָהן אַ שום אַנדער פּעולה". אויף אַזאַ אופֿן האָב איך מיך אויסגעדרייט פֿון זיינע שאלות און בין אַרויס בשלום פֿון זיין שטוב. דעם פֿריץ האָט שטאַרק פֿאַרדראָסן, וואָס כ'האָב אים ניט מגלה געווען דעם סוד.

די מעשה איז געווען אַזוי. דער גוי אָרנאַלט, דער בוכהאַלטער פֿונם פֿראַנצויזישן סוחר ראַנסאָנעט פֿון דרעזדן, בשעת ער איז געקומען דאָס ערשטע מאָל קיין לוואָוו און געבראַכט אַלערליי סאָרטן ווייִן, האָט ער מיר געוויזן שפּאַניער ווייִן אין קליינע פֿלעשלאַך צו אַ האַלבע קוואָרט, ווי פֿראָוואַנס בוימל; כ'האָב פֿאַרזוכט דעם ראָזינגן ווייִן פֿונם פֿלעשל און — ער שמעקט אויסגעצייכנט גוט. כ'האָב באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז אַזאַ ריח וועט זיין גוט פֿאַר די פֿלעשער אונגאַרישן ווייִן און האָב אַלע מאָל געקויפֿט פֿון די ראָזינע פֿלעשער שפּאַניער־ווייִן און אַרייַנגעגאָסן אַ האַלב קעלישיק אין יעדער פֿלאַש אָדער קוואָרט אונגאַרישן ווייִן. דער פּרייז פֿונם ראָזינגן שפּאַנישער ווייִן איז געווען — פֿיר קליינע פֿלעשער צו אַ האַלבער קוואָרט פֿאַר איין גאָלדענעם דוקאַט.

אין יענעם יאָר תקכ"ר האָב איך אַ שידוך געטאָן מיט מיין זון יוסף און גענומען פֿאַר אים זיין זיווג אַ מיידל פֿון עלף יאָר מיטן נאָמען חנה פֿון טיסמעניץ, ווי כ'האָב שוין אויבן דערציילט. איר זיידע ר' יצחק ז"ל, דער רב און דין אין מאָנאַסטרישטש און דערנאָך אין טיסמעניץ, האָט זי געבראַכט צו מיר אין שטוב אַריין ר"ח ניסן פֿונם דערמאָנטן יאָר און מ'האָט געמאַכט די חתונה מיט גרויס שמחה און שיינקייט; דער באַוואוסטער גאון, דער רב ר' חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט זצ"ל, האָט געשיקט דעם חתן פֿאַר אַ מתּנה אַ דרשה, געשריבן און געחתמעט מיט זיין הייליגן כּתב יד, וועלכע איז אָנגעקומען צו אונז פֿאַר דער חופּה. מיין מחותּן, דער רב ר' יצחק ז"ל, מיין כּלהס זיידע, האָט שטאַרק הנאה געהאַט פֿון דעם אַלעם, זעהענדיג מיין התנהגות; ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז איך בין פֿון פֿיינע מענשן און האָט געדאַנקט און געלויבט גאָט, וואָס זיין אייניקל דאָס מיידעלע איז אַרייַנגעגעבן געוואָרן צו ערליכע מענשן.

אין יענער צייט האָט פֿרידריך־ווילהעלם,[1] דער קיניג פֿון פּרייסן, פֿאַר־נומען די מדינות פֿון שלעזיע, וואוהין די סוחרים פֿון פּוילן ברענגען די בעסטע זילבערנע מטבעות, וואָס האָבן זיך באַ זיי געפֿונען פֿון די

[1] ריכטיג: פֿרידריך דער צווייטער.

פריהערדיגע מלכים, און אויך די גילרנס, וואָס זיינען אַרויס אין דער צייט פון אַווגוסט דעם צווייטן, דעם קיניג פון פוילן און קורפירשט פון זאַקסן. די פוילישע סוחרים האָבן געמוזט שטענדיג קומען קיין שלעזיע האַנדלען פאַר מזומן געלט מיט אַ סך מינים סחורות, וואָס געפינען זיך אין ברעסלוי און פראַנקפורט. ווען דער ראָזיגער פרייסישער קיניג האָט זיך דערוואוסט, אַז פון פוילן ווערט געבראַכט אַ סך געלט, האָט ער גלייך געהייסן מאַכן פוילישע גילרנס מיט דערזעלבער פאָרם און צייכנס פונם פוילישן קינינגס נאָמען, און מ׳האָט אַזעלכע געמאַכט אין די שטעט פון זיין לאַנר פרייסן. די געלטער, וואָס מ׳האָט גענומען באַ די פוילישע פאַר די פיל סחורות, וועלכע זיינען יערן טאָג פאַרקויפט געוואָרן, זיינען גלייך איבערגעגעבן געוואָרן צו די גאָלרשמירן, איבערגעשמעלצט געוואָרן און מ׳האָט געמאַכט פון זיי נייע גילרנס.

די גילרנס אָבער, וואָס מ׳האָט געמאַכט אויף ס׳ניי לויטן באַפעל פונם פרייסישן קיניג, האָבן געהאַט דעם ווערט ווערליג דעם זילבער, וואָס זיי האָבן געהאַט, זיבן מיט אַ האַלבן צל; איינינגע, וועלכע מ׳האָט צולעצט געמאַכט, האָבן ניט געהאַט קיין זילבער אַפילו אויף פינף צל, ראַן ווען די פוילישע גילרנס האָבן געהאַט דעם ווערט שטענדיג 19 צל. איבער דעם זיינען די רוקאַטן טייער געוואָרן, און מ׳האָט געמוזט אויסבייטן און קויפן די רוקאַטן צו 27 פוילישע גילרן, אַלע סחורות אין פוילן זיינען טייער געוואָרן, אויך ווייז איז טייער געוואָרן און אַ פאַס אָרדינאַרנע, וואָס איז אַמאָל פאַרקויפט געוואָרן העכסטנס פאַר 15 רוקאַטן, האָט געקאָסט 18 רוקאַטן. דאָס אַלץ איז אָבער געווען אַ נאָרניט קעגן דעם היזק אויף גאָלרענע מטבעות, וועלכע מ׳האָט געמוזט קויפן צו טייערע פרייזן.

אין תקכ״ד זיינען מיר געקומען קיין אונגאַרן און געקויפט אין טערצאַל אינם גראַף קאָראָלים קעלערם אַכטציג פאַס אָרדינאַרן ווייז צו פינף רוקאַטן אַ פאַס, אַחוץ אַנדערע וויינען, וועלכע מיר האָבן געקויפט איינציג־ווייז צו טייערע פרייזן, וויל אין אונגאַרן זיינען שוין אויספאַרקויפט געוואָרן די גוטע מאַשלאַש־וויינען, און די, וואָס זיינען פאַרבליבן, זיינען טייער געוואָרן. מיר זיינען געקומען קיין לוואָוו און האָבן פאַרקויפט, וויפיל מיר האָבן נאָר געקאָנט, אַ סך ווייז איז אָבער פאַרבליבן, און דער ברודער אריה ליב ע״ה האָט געמוזט זיצן אין לוואָוו, כדי צו פאַרקויפן די איבער־געבליבענע וויינען.

איך בין אַרויסגעפאָרן חשון־צייט תקכ״ה צוזאַמען מיטן ברודער ר׳ זאב וואָלף ע״ה קיין אונגאַרן. מיר זיינען געקומען קיין טערצאַל און ניט געטראָפן דאָרט קיין שום גוטע מאַשלאַש־וויינען, אויך די פשוטע וויינען

פון די מלוכה־קעלערס זיינען שוין אויספּאַרקויפט געוואָרן; האָב איך געמוזט קויפן אַזעלכע וויינען אין די קעלערס פונם פריץ פּאַטאַי און גראַף קאַראָלי בערך אַכטציג פּאַס. דעם איבעריגן וויין האָב איך געקויפט באַ אַנדערע גויים און האָב געמוזט שיקן דעם ברודער זאב קיין מישקאָלץ, אפשר וועט ער דאָרטן קויפן אַביסל גוטן מאַשלאַשן־וויין. ער האָט געקויפט דרייסיג פּאַס, וועלכע זיינען אָבער ניט געווען בעסער פון די, וואָס מיר האָבן געקויפט דאָ אין טערצאל...

...און ער האָט געהאַלטן אַ זאַק פול מיט געלט, כ׳האָב אָנגעכאַפּט דעם זאַק און אים גענומען צו מיר אין די הענט נאָך איידער כ׳האָב געכאַפּט דעם גנב, אַרויסגעלעגט דאָס געלט פון מיינע הענט, אָנגענומען אים מיט ביידע הענט און גערופן אונזערע בני־בית, וועלכע זיינען אַלע געשלאָפן. דאַן איז אויפגעשטאַנען דער שומר דער גוי, אָנגעצונדן אַ ליכט, און אַלע זיינען אויפגעשטאַנען. דער גנב האָט אָנגעהויבן בעטן, איך זאָל אים ניט איבערגעבן אין די הענט צו די גויים, וואָס זיינען דאַמאָלס געשטאַנען באַ אונז אין שטוב (אַ פּריץ מיט אַ סך דינערס); כ׳האָב באַשלאָסן באַ־שטראָפן אים מיט מלקות דערפאַר, וואָס ער האָט עובר געווען אויף לא תגנוב און האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן כפל, לויט די דינים פון אונזער הייליגער תורה, און כדי מיר זאָלן ניט מביש זיין אונזערע אידן פאַר די גויים. מיין ברודער האָט אויך מסכים געווען צו אַזאַ מין פּסק, מ׳האָט אים אַנידערגעלעגט אויף דער ערד, צוויי פון די יונגען האָבן אים צוגעהאַלטן פאַר הענט און פיס, און איך האָב אים געגעבן 39 מלקות מיטן קאַנטשיק (אַ רצועה פון אַ קאַלב). ער איז באַלד אַנטלאָפן פון לוואָוו און האָט זיך מער ניט אומגעקערט צו זיך אַהיים קיין דאָלינאַ. ער היום האָט מען פון אים גאָרניט געהערט. ווען ס׳האָט זיך פאַרגרעסערט דער פּדיון און ס׳איז אַריינגעפאַלן אַ גרעסערער סכום געלט פאַרן וויין, וואָס מיר האָבן געקויפט, האָבן מיר באַשלאָסן פאָרן קיין אונגאַרן קויפן וויין.

אין אדר תקכ״ה בין איך אַרויסגעפאָרן פון באָלעכאָוו, בין געקומען נאָהענט צו פּסח קיין טערצאל און איינגעשטאַנען באַם אויבן־דערמאָנטן ר׳ ענזל כ״ץ אין שטוב. ס׳איז אָבער ניט געווען פון די טייערע וויינען און די פּשוטע זיינען אויך אינגאַנצן פון טערצאל אויספּאַרקויפט געוואָרן. דערוויַיל איז געוואָרן ערב פּסח און צו ר׳ ענזל כ״ץ איז געקומען פונם דאָרף סערענטש[1]) זיין שוואָגער דער אלוף ר׳ יחזקאל ע״ה מיט זיינע

[1]) Szerencs — אינם קאָמיטאַט זעמפּלען, אין אונגאַרן.

קינדערס מלמד ר׳ אייזיק פון פּרזעוואָרסק[1]) און מיך שטאַרק אָנגעהויבן בעטן, איך זאָל פאָרן צו אים האַלטן יום־טוב, כדי צו מלה זיין באַ אים אַ זון דעם צווייטן טאָג פסח אויפן אַכטן טאָג פון זיין געבורט.

ר׳ ענזלען מיטן ווייב האָט שטאַרק געאַרט, וואָס איך וועל ניט זיין באַ זיי אויף יום־טוב און נאָר בעל־כרחם האָבן זיי מסכים געווען, איך זאָל פאָרן מלה זיין איר שוועסטערס קינד, ווייל ר׳ יחזקאלס ווייב איז ר׳ ענזלס ווייבס שרהלעס אַ שוועסטער, און ר׳ יחזקאל האָט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט: ער איז שוין געווען אין דער שטאָט מאַדע[2]), קיינער פון די דאָרטיגע מוהלים האָט אָבער ניט געוואָלט פאַרלאָזן די בני־בית איינער אַליין אויף די סדרים; האָט ער דאַריבער געמוזט קומען קיין טערצאל, בעטן מיך און שטאַרק בעטן דעם שוואָגער ר׳ ענזל מיטן ווייב. מיר זיינען מיט אים געפאָרן אין מיין פור און פיר פערד מיטן גוי און אויך להבדיל מיין משרת יוסף ע״ה זיינען מיטגעפאָרן. ער האָט אונז געשפּייזט און אויסגעהאַלטן אונז מיט די פערד גאַנצע פיר טעג; ווען מיר זיינען געקומען אַהינצו, האָט ער געזאָגט מיין משרת יוסף, ער זאָל גיין אין קעלער און זאָל אויסקלייבן אַ פאַס גוטן וויין פאַר מיינעטוועגן צו טרינקען. מיר זיינען דאָרט פאַרבליבן אויף די ערשטע צוויי טעג פסח און שבת דעם ערשטן טאָג חול־המועד; דעם צווייטן טאָג חו״ה זיינען זיך צונויפגעפאָרן אַלע שכנים פון די נאָהענטע שטעטלאַך און דערפער, העכער פינף מנינים חשובע אָנגעזעהענע אידן, און ער האָט געמאַכט די סעודת ברית מילה אויפן דריטן טאָג נאָכן מלה זיין. איך האָב אויך געמוזט זיצן מיט זיי אַ גאַנצן טאָג באַ דער סעודת מצוה.

דער ראָזינער ר׳ יחזקאל, וועלכער האָט דאַמאָלס געהאַלטן אָט דאָס ראָרף סערענצש, איז געווען ר׳ יצחק אייזיקס דעם קאַלאָווער רבס פאָטער. בשעת כ׳האָב געהאַלטן יום־טוב באַ זיין פאָטער אין שטוב, איז זיין זון ר׳ אייזיק געווען אַ קליין אינגל, יונג און שיין, געקענט זינגען מיט אַ שיינער שטים. ווען ער איז אויסגעוואַקסן, איז ער באַוואוסט געווען צווישן די חסידים, ווי אין פסוק שטייט: שירו לד׳ שיר חדש תהלתו בקהל חסידים[3]). ער האָט חתונה געהאַט צום ערשטן מאָל מיט זיין שוועסטערקינד ר׳ ענזל כ״ץ טאָכטער, דער מוטערס שוועסטערס אַ טאָכטער. ער האָט געהאַט אַ שם מיט זיין חסידות, איז געווען אַ מתמיד און געלערנט פוסקים און איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב. עד היום איז ער נאָך רב אינם אויבן־דערמאָנטן קאַלאָוו.

---

1) Przeworsk — אין גאַליציע.

2) Mad — אינם קאָמיטעט זעמפּלען.

3) זינגט צו גאָט אַ נייעם שיר, זיין לויב איז צווישן חסידים. תהלים, קמ״ט, א.

נאָך יום־טוב אין סוף חודש ניסן האָט מען מיר גענעבן צו וויסן, אַז אין דאָרף מאָניק[1]) איז בּאַם דאָרטיגן פּריץ פאַראַן צו פאַרקויפן אַכטציג פאַס טייערן וויין. דערווייל איז געוואָרן פריהלינג און ס'האָט בּאַדאַרפט זיין ר' ענזל כ"ץ'ס זונס חתונה; דער בחור יעקב האָט גענומען די בתולה, די יתומה דעם קצין ר' יהודא ליבּ קאַלאָווערס טאָכטער, און די חתונה האָט בּאַדאַרפט פאָרקומען בּאַ איר פעטער דעם בּאַוואוסטן קצין ר' אייזיק קאַלאָווער ע"ה אין שטוב. דער דאָזיגער ר' אייזיק האָט געהאַלטן די אַרענדע פונם אויבן־דערמאָנטן דאָרף מאניק, וואו ס'האָבן זיך געפונען אָט די אַכטציג פאַס וויין. כ'האָב געמוזט פאָרן מיט זיי אין מיין פערד־און־וואָגן אויף דער חתונה. קומענדיג אַהינצו, האָב איך תיכּף פאַרזוכט דעם וויין און געקויפט פון אים זעכציג פאַס. כ'האָב אויך געקויפט נאָך פערציג פאַס טייערן וויין בּאַם סערענצשער פּריץ אַלמאַשי. דעם איבּעריגן וויין האָב איך געקויפט אין טערצאַל און געבּראַכט אַלע 120 פאַס וויין קיין לוואָוו.

אינם דאָזיגן יאָר האָט זיך אין לוואָוו אָנגעהויבּן דער צווייטער טריבּונאַל, ס'זיינען שוין אָבּער ניט געקומען די רייכע שררות, ווי בּאַם ערשטן טריבּונאַל, ווען זיי און די ריכטערס האָבּן זיך אָנגעטאָן אין קליידער פון נעאַפּאָליטאַנישן זייד; בּאַם צווייטן טריבּונאַל האָבּן זיך אַלע אָנגעטאָן אין פּשוטן גראדעטור[2]), דאַריבּער האָט מען אויך געפאָדערט פּשוטן וויין אויף טרינקען. בּאַם דריטן טריבּונאַל זיינען זיי געווען געקליידט אין פּשוטער מאַטעריע פון וואָל און פלאַקס, זעהר אָרים. אין אַ קליינער צייט האָבּן די געריכטן אויפגעהערט, מחמת דעם אויפשטאַנד פונם פּוילישן פאָלק קעגן דעם קיניג פּאָניאַטאָווסקי, ווי ס'וועט ווייטער אַביסל אויף זיין אָרט דערמאָנט ווערן.

אינם דאָזיגן יאָר תקכ"ה זיינען די בּאָלעכאָווער גיטער פאַרקויפט געוואָרן דעם פּריץ יאַכים פּאָטאָצקי, דעם ליטווישן פּאַרצשאַשע[3]), פאַר 1200 טויזנט פּוילישע גילדן. פאַרקויפט האָט זיי דער פירשט פּאַינסקי[4]) אונזער פריצעס פירשט לובּאָמירסקים איידעם, וועלכער איז געשטאָרבּן אין דעם־זעלבּן יאָר, וואָס ס'איז אומגעקומען אין רייזשא דער קדוש ר' משה ע"ה, ווי ס'איז אויבּן בּאַשריבּן; נאָך אים האָט די בּאָלעכאָווער גיטער געירשנט זיין עלטסטער זון, דער בּאָהוסלאַווער סטאַראָסטע, און ס'האָט ניט געדויערט קיין יאָר איז ער אויך געשטאָרבּן. איז דעם אַלטן פירשטס ווייבּ, אַ רזשעווסקע, געוואָרן די אַפּוטרופּסת איבּער די דאָזיגע גיטער, און אַז אירע זין די פירשטן זיינען אויסגעוואַקסן, האָט מען צווישן זיי צעטיילט די גיטער,

[1]) ריכטיג מאָנאָק, אינם קאָמיטאַט זעמפּלען.
[2]) זייד פון טור (אַ שטאָט אין פראַנקרייך), Gros du Tour.
[3]) שר המשקים.
[4]) ריכטיג פּאָנינסקי.

און באָלעכאָוו איז אַריינגעפאַלן צו איר זון דעם פירשט אַראָלף. דער ראָזינער אַראָלף איז אין וואַרשע זיך צונויפגעגאַנגען מיט די פּריצים, וואָס שפּילן אין קאָרטן, און פאַרשפּילט אַ גרויסן סכום — ש׳ אַלפים פּוילישע גילדן — און האָט אונטערגעשריבן דעם, וואָס האָט באַ אים געוואונען, אַן היפּאָטעק אויף באָלעכאָווער גיטער. דאַן האָט זיין שוואָגער פירשט פּאָנינסקי באַצאָלט דעם חוב, די ש׳ אַלפים, און אָפּגעקויפט באַ אים בקנין גמור באָלעכאָווער גיטער. ער האָט געשיקט קיין באָלעכאָוו פאַר קאָמיסאַר איינעם הארזיעוויץ, וועלכער האָט צונויפגעשטעלט אַ רייסטער פון אַלע הכנסות פון דער שטאָט און פון די דערפער מיט די זאַלץ־גרובן, וואָס האָבן ביז יענער צייט ניט אַריינגעטראָגן מער פון 50 טויזנט גילדן, און דער ראָזינער קאָמיסאַר האָט צונויפגעשטעלט אַ רייסטער אויף 74 טויזנט פּוילישע גילדן אַ יאָר הכנסה פון באָלעכאָווער גיטער. ער האָט געבראַכט אַזאַ מין רייסטער קיין לוואָוו און איבערגעגעבן זיין פּריץ דעם פירשט פּאָנינסקי; דער ראָזינער פּאָנינסקי איז געווען זעהר אַ פאַלשער מענש, ער האָט אָפּגעזוכט אין לוואָוו דעם גראַף יאָאַכים פּאָטאָצקי און פאַר־קויפט אים באָלעכאָווער גיטער פאַר צוויי מאָל אַזויפיל געלט, ווי זיי זיינען פריהער פאַרקויפט געוואָרן דעם שר פּאָניאַטאָווסקי און דעם פירשט לובאָמירסקי, יעדער מאָל פאַר 600 טויזנט פּוילישע גילדן, איצט האָט ער זיי פאַרקויפט פאַר 1200 טויזנט.

אַז דער שררה פּאָטאָצקי האָט דערזעהן, ווי טייער ער האָט באַצאָלט פאַר די גיטער, האָט ער געשיקט זיין קאָמיסאַר באָבראָווסקי קיין באָלעכאָוו, ער זאָל זעהן מאַכן דאָרט אַ חקירה ודרישה, ווי אַזוי מ׳קאָן פאַרגרעסערן די הכנסה פאַרן פּריץ וועגן. מיין ברודער ר׳ אריה ליב איז דאַמאָלס געזעסן מיט מיר אין לוואָוו און זיך פאַרנומען מיט פאַרקויפן דעם וויין; איך בין אויך מיט אים געווען אין לוואָוו, און ווען דער ראָזינער קאָמיסאַר איז געקומען אַהערצו, האָט ער געוואָלט ריידן מיט עמיצן פון די אידן, אַ קלוגן מענשן, וואָס זאָל אַלץ פאַרשטיין. גאָט האָט געוואָלט שטראָפן איינינע פון אונזער קהלה דורכן ראָזינען קאָמיסאַר. איינער אַ איד מיטן נאָמען חיים ר׳ יהושעס ע״ה, אַן אָרימאַן אַ בעל־קנאה און אַ שונא זיינע איינענע ברידער, אַז ער האָט זיך באַקאַנט מיטן קאָמיסאַר און געזעהן, אַז ער וויל נאָר נזלנען, האָט ער פאַר אים אָנגערעדט און געזאָגט, אַז באָלעכאָווער איינוואוינער זיינען אַלע גבירים אַדירים און פאַראַן צווישן זיי העכער צוויי הונדערט פאַמיליעס קאַמאָרניקעס, וואָס וואוינען באַ יענעם אין שכנות, וועלכע זיינען אָבער אַלע גרויסע גבירים, און דער קלענסטער פון זיי פאַרמאָגט צוואַנציג טויזנט פּוילישע גילדן. דער קאָמיסאַר האָט אים געגלויבט און ס׳איז אים אַרויפגעקומען אַזאַ מחשבה: אַזוי ווי זיין

פריץ האָט טאַקע לויט אָט דעם ראָזינגן קאָמיסאַרס עצה נעקויפט שטאַרק טייער אַ סך דערפער, ווי די קורדאנער ניטער נעבן דער שטאָט ברזואן, האָט ער מוריע געווען דעם פריץ וועגן די ראָזינגע קאַמאָרניקעס, און זיי האָבן באַשלאָסן אַלע אַריבערפירן און זיי באַזעצן אין דאָרף וויסאָקע[1], אויס־בויען זיי הייזער, און ווען די שטאָט וועט פול ווערן מיט איינוואוינער, וועט זיי געגעבן ווערן אַ גרויסע פריווילעגיע, ווי דער שטייגער איז פאַר אַ שטאָט. ווען אונזערע איינוואוינער האָבן וועגן דעם זיך דערוואוסט, האָט קיינער ניט געוואָלט זיך אַרויסציהען פון זיין געבורט־שטאָט, וואו ער איז אויס־געוואַקסן געוואָרן.

לכתחילה האָט ער זיי איינגערעדט מיט ווייכע רייד און מיט גרויסע הבטחות, ווען ער האָט אָבער אַרויסגעזעהן, אַז מ׳פאָלגט אים ניט, האָט ער אָנגעהויבן כאַפּן און צווינגען, איינינע פון זיי זאָלן אַרויסנעמען פון דער איינענער קעשענע עטליכע הונדערט פוילישע גילדן און אויסגעבן אויף בויען הייזער אין דער ראָזינגער נייער שטאָט. איינינע פון אונזערע אידן זיינען אויס־געשטאַנען אַ סך צרות, און קיינער פון אונזער גאַנצער קהלה האָט זיי ניט געהאָלפן, קיינער פון זיי האָט ניט געקענט און ניט פאַרשטאַנען, ווי צו ריידן אויף פויליש און אויפקלערן גוט, ס׳זאָל קלאָר ווערן די מסירה און שקרים, וואָס די רשעים די חניפהניקעס האָבן אָנגערעדט די פריצים, מ׳זאָל גזלנען דאָס פאַרמעגן פון אחינו בני ישראל.

דאַן איז צום קאָמיסאַר באָבראָווסקי געקומען אויך דער אַלוף ר׳ אַברהם ר׳ מיכלס פון נאָוואריע, אונזערער אַ תושב, וועלכער האָט שוין נאָך אַמאָל פון דאָסניי זיך אויפגעבויעט באַ אונז אין דער קהלה, און זאָגט צום ראָזינגן קאָמיסאַר: „איך וועל לויט מיין איינענעם ווילן זיך באַזעצן דאָרט אין דער נייער שטאָט פּאָרוויסאָקע, נאָר בתנאי, אַז זאָלסט הייסן, פריץ, מיר אויסבויען דאָרט אַ נייע דירה אַזאַ ווי מיין הינע“. דער קאָמיסאַר האָט איינגעשטימט און אים צוגעזאָגט אויף זיין וואָרט, אַז ער וועט אויס־בויען אַ שיינע דירה, אָדער אפשר וועט אים געפעלן ווערן איינע פון די אויסגעבויעטע דירות, וועט ער זיין דער ערשטער און מ׳וועט אים געבן די דירה. ר׳ אַברהם האָט אַזוי געטאָן און איבערגעלאָזט זיין באָלעבאָווער דירה דעם פריצעס פאַרוואַלטונג. ער איז איבערגעפאָרן אין דער ראָזינגער נייער שטאָט, האָט דאָרטן גענומען אַ דירה און געזעסן דאָרט אַ סך יאָרן מיטן ווייב און זייער בן יחיד ר׳ מיכל.

ווען דער קאָמיסאַר האָט דערזעהן ר׳ אַברהם׳ס חשק, האָט ער אָנגעהויבן איינריידן אונזערע תושבים, זיי זאָלן מרוצה ווערן זיך איבערקלייבן און זיך באַזעצן דאָרט אין דער נייער שטאָט מיט ר׳ אַברהם׳ן. ווער ס׳האָט ניט

[1] ריכטיג פּאָדוויסאָקי.

נעפּאָלגט, האָט ער געהייסן כאַפּן, פּייניגן, אָנטון שווערע עקזעקוציעס און צווינגען, ביז אַ סך פון זיי האָבן געמוזט געבן פון דער אייגענער קעשענע אַ סך הונדערטער גילדן אויף צו בויען הייזער אין דער ראָזינער שטאָט. פונדעסטוועגן האָט דער קאָמיסאַר זיך נאָך ניט באַגענוגנט און האָט זיך אַריינגעצויגן אין שטאָט אַריין צו מיר אין שטוב. ער האָט אויך בטל געמאַכט די שול, וואָס כ'האָב געמאַכט פאַרן טאַטן ר' יהודא ע"ה, וועלכער איז שוין אַלט געווען נײַנציג יאָר און איז אויף דער עלטער קראַנק געוואָרן אויף די פיס און ניט געקאָנט גיין יעדן טאָג דאַוונען אין שול אַריין, האָב איך די ערשטע דריי צימער פון מיין אויבערשטן שטאָק מנדר געווען פאַרן מנין, וואָס זאָל דאַוונען מיט מיין אַלטן טאַטן; כ'האָב אויך זיך משתדל געווען באַם לוואָווער בישאָף סיראַקאָווסקי. בשעת ער האָט גענעבן פאַר דער קהלה דעם כתב אויף דער שול, האָט ער אויך גענעבן אויפן פּאָטערס נאָמען אַן ערלויבעניש צו דאַוונען במנין בפרהסיא באַ זיך אין שטוב אין אַ באַזונדער חדר. דער קאָמיסאַר באָבראָווסקי האָט ניט געקוקט דאַרויף און געשטערט דעם מנין דאָרט דאַוונען און געמאַכט פון די צימער אַ תפיסה פאַר די, וואָס ווילן ניט פאָלגן און גלויבן זיינע פאַלשע רייד: יערערער קאָן זיך משער זיין, וואָסערע גרויסע צרות און דאגות, וואָסער צער און טרויער אונזערע איינוואוינער האָבן געליטן, ווען מ'האָט זיי געצוואונגען פאַרלאָזן זייער געבורט-שטאָט, וואָס איז קענגן דער נאַטור, ווי אין פסוק שטייט: חן מקום על יושביו[1]). און אין משך פון אַ גאַנץ האַלב יאָר האָבן זיי אַזוי געליטן, ביז דער ברודער ר' אריה ליב ע"ה איז געקומען צו זיך אַהיים אויף פסח און זיך דערוואוסט פון די אכזריותדיגע עולות און רשעות, וואָס דער קאָמיסאַר טוט אונזערע אירן. אַזויווי ער האָט קיינעם פון אונזער משפחה קיין שלעכטס ניט געטאָן, אַדרבה ער האָט זיך שטענדיג אַרויסגעוויזן קעגן אונז ווי אַן אמתער גוטער פריינט, האָט מיין ברודער ע"ה אים געזאָגט: „דערמאָן זיך נאָר, פריץ קאָמיסאַר, וואָס דו טוסט דעם פאָלק, וועט דען דעם שררה געפעלן, וואָס דו רירסט אָן דאָס פאַרמעגן און פרנסה פון די איינוואוינער אין זיינע שטעט, וועלכע זיינען אָרים, נאַקעט און אין גרויסער נויט; ס'וועט דאָך צוליב דעם אויך קלענער ווערן די הכנסה פון די איינוואוינער, און מיר הערן דאָך שטענדיג, אַז מ'שטרעבט צו פאַרגרעסערן די הכנסה פון די וועלדער, טייכן און וואַסערן, פון פעלדער און געוויקסן, אָבער ניט פון אונטערטעניגע מענשן, וואָס געפינען זיך אין נויט". נאָך אַזוינע פאַרשטענדליכע רייד מיט חכמה און מוסר השכל האָט ער געזאָגט פונם טיפן האַרצן, ווילנדיג אַ טובה טון אונזערע אירן. דעם ברודערס רייד

[1]) דאָס אָרט באַשיינט די איינוואוינער.

זיינען אַריין דעם קאָמיסאַר אין קאָפּ אַריין, ער האָט אַראָפּגענומען די בייטש, אַלע זיינען אַרויס פון תּפיסה און מ׳האָט שוין מער קיינעם ניט געצוואונגען קענען זיין ווילן; קיינער האָט שוין אַהינצו זיך ניט אַריבער־געצויגן אַחוצן אויבן־דערמאָנטן אַלוף ר׳ אַברהם ר׳ מיכלס, וועלכער האָט דאָרטן געוואוינט אין אַ נייער דירה אין גרויס אָרימקייט אין ּמשך פון אַ סך יאָרן.

זיין שטוב, וואָס ר׳ אַברהם האָט דאָ אין באָלעכאָוו איבערגעלאָזט דעם פּריץ אויפן אָרט פון דער דירה, וואָס מ׳האָט אים געגעבן אין דער נייער שטאָט, איז תּיכף פאַרקויפט געוואָרן ר׳ ליב נעניווער[1]); דער דאָזיגער ר׳ ליב נעניווער האָט זיך דאָ באַזעצט און געהאַלטן אַ חלק פון דער אַרענדע צוזאַמען מיט באָלעכאָווער שותּפים, וועלכע זיינען געווען געצוואונגען האַלטן די שטאָטישע אַרענדע פאַר אַ טייערן פּרייז. ר׳ ליב פונם דאָרף נעניוו איז אַריבער אין שטאָט, כּדי צו זוכן שוץ בּאַ אונזער שררה קענען זיינע פּריצים; דאַריבער האָט ער געטאָן אַלץ, וואָס אונזער פּריץ האָט געוואָלט, און האָט געקויפט ר׳ אברהם׳ס דירה פאַר אַכטציג דוקאַטן. איידער ס׳האָט זיך נאָך געענדיגט דאָס יאָר פון ר׳ ליבס אַרענדע אין שטאָט, האָט ער זיך איבערגעגעבען מיט זיין פריהערדיגן שררה; ער איז דאַן אַרויס פון שטאָט ווי אַנטלאָפן, איבערגעלאָזט די שטוב, וואָס ער האָט געקויפט, און אויך אַ היפּשן סכום געלט מזומן, וואָס ער האָט אַריינגעטראָגן די שותּפים פון דער שטאָט־אַרענדע. נאָך דעם, ווי ער איז אַוועק פון באָלעכאָוו, האָבן די שותּפים פון דער אַרענדע געמוזט באַצאָלן דעם סכום אַכטציג דוקאַטן פאַר דער דירה, ווי כ׳האָב מיט מיינע אויגן געזעהן די קוויטונג, אַז מ׳האָט באַצאָלט פאַר דער דאָזיגער דירה מיט דער חתימה פונם שררהס שאַצ־מייסטער זאַרעמבאַ.

איצט רעכן איך, איז אפשר אַ מצוה דערציילן אַביסל פונם אויבן־דער־מאָנטן ר׳ אַברהם ר׳ מיכלס מעשים אַ סך יאָרן פאַר ּדער באַשריבענער געשיכטע. נאָך דער באָלעכאָווער שרפה אין תּקי״ט איז ר׳ אברהם געפאָרן קיין סטאַניסלאַוו, געוועדט מיט דער גרעפין קאָסאַקאָווסקי, דער פּריצה פון לישוויצער[2]) זאַלץ־גרובן, און איר צוגעזאָגט אַ היפּשע הוספה; זי האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ, ווי זי איז כּלומרשט מסכּים. דורכפאָרנדיג דורך קאַלוש, האָט ער געוועדט מיט ר׳ צבי הירשן ע״ה, דעם באַוואוסטן קצין ר׳ יוסף׳ס איידעם, וועלכער איז נאָכדעם אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין באָלעכאָוו און אויף דער עלטער האָט ער פאַרנומען דעם כּסא הרבנות פון לוואָוו און אומגעגנט. באַרימט זיך פאַר אים דער דאָזיגער

[1]) Nyniow — אַ דאָרף אין גאַליציע.

[2]) אַ דאָרף אין גאַליציע, וואָס איז ביזן יאָר 1826 געווען באַקאַנט מיט זיינע זאַלצגרובן.

ר׳ אַברהם, ווי אַזוי ער האָט געפּועלט בײַ דער גרעפין פון לישוויצער זאַלץ־גרובן, זי זאָל דעם זאַלץ־גרוב פאַרדינגנען, ווייל ער האָט אָפּגערערט מיט איר און געגעבן אַ גוטע הוספה. ווען דער רב האָט דאָס אַלץ דערהערט פון ר׳ אברהם׳ס מויל, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז יענער איז נישט קיין בעל דרך ארץ און קיין לייטישער מענש, ווי ס׳פּאַסט פאַר אידן, און דער רב אַליין איז געפאָרן מיט זיינע פריינט קיין סטאַניסלאַוו, געשמועסט מיט דער גרעפין און אָפּגערונגען דעם לישוויצער זאַלץ־גרוב אָהן ר׳ אַברהם׳ס ידיעה.

ראַמאָלס איז געקומען דער סוף פונם קצין ר׳ נחמן, וועלכער האָט געהאַלטן דעם לישוויצער זאַלץ־גרוב, וואָס ער האָט אויסגערונגען דורך פאַלשקייט. ער האָט אָפּגעמאַכט תקיעת־כף מיט די סטריער איינוואוינער, דעם אלוף ר׳ יוסף און זיין ברודער ר׳ פישל ע״ה, וועלכע האָבן פריהער געהאַלטן דעם ראָזינגן זאַלץ־גרוב, און ר׳ נחמן איז קעגן זיי אַרויסגעטראָטן, האָבן זיי מיט אים געמאַכט יד־אחת, ר׳ נחמן האָט אָבער עובר געווען אויפן אָפּמאַך און תקיעת־כף און האָט זיי אָפּגענאַרט: ער האָט אָנגערערט די גויים, זיי זאָלן צוגנבענען זייערע פערד, און ער איז אויפגעשטאַנען אינדערפריה, אַוועקגעריטן אויף זיין פערד צו דער פּריצה און אויס־גערונגען דעם זאַלץ־גרוב פאַר זייער קומען. הגם ער איז דאָרט נתעשר און מפורסם געוואָרן, אָבער פאַר אונזער קהלה איז זיין עשירות געווען נאָר אַ צרה; ערשטנס, ווייל בשעת ס׳פלעגן זיך צונויפזאַמלען די ראשי מרינות און באַשטימען שאַצערס אויף אָפּשאַצן דעם מלוכהשן קאָפּ־שטייער, וואָס די אידישע קהלות דאַרפן צאָלן, האָט מען באָלעכאָוו געשאַצט פאַר גרויסע עשירים און מ׳האָט געזאָגט: „איר האָט אַ ר׳ נחמנען, וועלכער קאָן אַליין באַצאָלן דעם גאַנצן סכום, וואָס מ׳האָט אויף אייך אַרויפגעלעגט“. אַחוץ דעם איז די שרפה און גזלה פון אונזער קהלה אין יאָר תקי״ט געווים פאָרגעקומען צוליב דעם, וואָס ר׳ נחמן האָט געשמט מיט זיין עשירות. אַ יאָר פאַר דער שרפה זיינען עטליכע גויים געפאָרן מיט די פורן, איינגע־שפּאַנט אין אָקסן, דורך די גרויסע וועלדער נעבן דער שטאָט סאלאטווינע פון לישוויץ צום ראסאָלנער זאַלץ־גרוב, איז זיי אָנגעקומען אַקעגן גויים גזלנים מיט געווער, מיט ביקסן און העק און זיך מיט זיי פונאַנדערגערערט. זאָגן די גויים צו די גזלנים: „אויב איר ווילט, קומט צו אונז, ווייל בײַ אונז איז פאַראַן אַ איר, וואָס האַלט דעם זאַלץ־גרוב, קאָן ער אָנפילן אַלע אייערע זעק מיט גאָלדענע מטבעות דוקאַטן, נאָר ער האַלט זיין געלט אין באָלעכאָוו אינם געמויערטן געוועלב, וואָס ער האָט דאָרט“. אין אַ יאָר אַרום האָבן זיי געוואָלט אָנפאַלן אויף ראָלינאַ, איז אָבער דאָרט געווען אַ גרויסע וואַך, דרייסיג מענשן באַוואָפנט מיט ביקסן, און אַלע איבעריגע

איינוואוינער זיינען די גאַנצע נאַכט געשטאַנען אויף דער וואַך. די גזלנים האָבן דאַריבער מורא געהאַט אָנצופאַלן אויף דאָלינאַ, זיינען געגאַנגען אַ גאַנצע נאַכט און געקומען קיין באָלעכאָוו גאַנץ פריה, ווי כ׳האָב אויבן דערציילט אויף רף...[1]), וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין באָלעכאָוו, און אַלץ צוליבן קצין ר׳ נחמנס עשירות.

אינם יאָר תקכ״ה האָב איך אין לוואָוו באַשטעלט באַ די גאָלדשמידן, וואָס קענען גוט די קונסט־אַרבעט, כלי־קודש פון ריין זילבער פאַר ר׳ ענזל כ״צ׳ס ספר־תורה אין טערצאָל. ס׳איז געמאַכט געוואָרן אַ גרויסער בלעך פון גוטן זילבער, פערצענער פראָבע, שיין אויסגעמאָלט און זעהר גוט פאַרגאָלדעט, איינגעפאַסט מיט טייערע שטיינער; דער פרייז פונם ראָזינגן בלעך האָט אָנגעטראָפן אַכטציג אונגאַרישע רוקאַטן. אויך צוויי זילבערנע עץ־חיים׳ס, שיין אויסגעמאָלט און באַרעקט מיט גאָלד, וואָס האָבן אָנגעטראָפן פופציג רוקאַטן, אויך איז געמאַכט געוואָרן אַ זילבערנער יר, זעהר אַ שיינער, וואָס האָט געקאָסט צוועלף רוקאַטן. אַ סך פון די מבינים אויף אַזעלכע אַרבעטן האָבן באַשטעטיגט, אַז מ׳האָט נאָך ניט געזעהן אין פוילן אַזעלכע כלי־קודש. דער באַוואוסטער נגיד און ראש מדינה, דער אַלטער ר׳ ליבוש מאליש[2]) ע״ה, מיט אַנדערע לייט האָט דערזעהן די ראָזינגע כלי־קודש און געזאָגט, אַז אַפילו בימי שלמה המלך עה״ש זיינען אַזעלכע זילבער־כלים געווען ראוי פאַרן בית־המקדש; דער ראָזינגער ר׳ ליבוש מאַליש האָט זיך ראַמאָלס גערעכנט אין לוואָוו פאַר אַ גרויסן מבין אויף אַלע מלאכות.

אין חשון תקכ״ו בין איך געקומען קיין טערצאָל צו ר׳ ענזל כ״ץ און אים איבערגעגעבן אַלע כלי־קודש; ער האָט שטאַרק געהאַט הנאה פון זיי, און מיר באַצאָלט דאָס גאַנצע געלט, וואָס כ׳האָב אויף זיי אויסגעגעבן. ער האָט זעהר געוואָלט מיר געבן במתנה עפּעס אַ פאַס ווײַן פאַר מיין טרחה, האָב איך אָבער דערקלערט, אַז איך וויל ניט קיין שום מתנות פאַר מיין טרחה לכבוד אונזער הייליגער תורה.

ראַמאָלס האָב איך געקויפט הונדערט פאַס וויין פון דער קיניגין מאַריע טערעזאַס קעלערס; כ׳האָב אויך געקויפט וויין באַם גריכישן סוחר אין טערצאָל, וועמענס דירה איז געווען געמויערט אויף זיין געוועלב אין דער שטאָט־גאַס, אַחוץ אַנדערע גוטע ווײַנען, וועלכע כ׳האָב אַלע געקויפט אין טערצאַל. מ׳האָט אָבער די וויינען ניט געקאָנט ברייננען פאַר קאָנטראַקטן קיין לוואָוו, ווייל כ׳האָב געמוזט דינגען די בעלי־עגלות, די שוואבן[3]) פונם

---

[1]) ז. אויבן זייט 74.

[2]) מסתמא דערזעלבער ר׳ ליבוש, וואָס ווערט דערמאָנט אין בובערס „אנשי שם״, ז. 131.

[3]) דייטשע קאָלאָניסטן אין אונגארן.

ראָרף רעקאמאו, וואָס געפינט זיך פון יענער זייט טייס אַקעגן דער שטאָט טאָקאַי, און זיי האָבן גענומען די ווײַנען פון טאָקאַי, געבראַכט צום ראָרף נאָמן אויפן ברעג טייס, און מ׳האָט ניט געקאָנט זיי אַריבערפירן איבערן טייך, מחמת ער איז געוואָרן פול מיט אייז און שניי, אַזוי אַז די שיף פון יענער זייט טייך איז צוגעפרוירן געוואָרן. די בעלי־עגלות די שוואַבן האָבן געמוזט אַראָפּנעמען די ווײַנען פון די פורן און אָפּלייגן אינמיטן פעלר באַם ברעג טייך, רערקלערנדיג, אַז אפשר וועט מען קאָנען אין אַ טאָג־צוויי אַרום, וועלן ראַן קומען בעלי־עגלות פון יענער זייט טייך נעמען דעם ווײַן און אים אַריבערפירן.

ס׳האָט מיך זעהר פאַרדראָסן אויף די ראָזיגע שוואַבן, וואָס האָבן אַראָפּ־געוואָרפן די ווײַנען פון די פורן און זיי האָבן זיך געוואַלגערט אין פעלד. כ׳האָב געשיקט רופן די אָנגעזעהענסטע גויים פונם ראָרף נאָמן, זיינען זיי אַלע געקומען, און איך האָב זיי דערציילט, וואָסער אַן עולה די בעלי־עגלות טוען מיר, מיינע ווײַנען וואַלגערן זיך אין פעלר און געבעטן, זיי זאָלן בורק זיין די פעסער, צי זיינען זיי פול. כ׳האָב געוואוסט, אַז איין נאַכט האָבן די בעלי־עגלות גענעכטיגט און ניט געהאַט קיין וואַסער צו טרינקען, מעגליך, אַז זיי האָבן קאַליע געמאַכט עפּעס אַ פאַס. די דאָרפס־גויים האָבן געבראַכט כלים, געעפנט אַלע פעסער און געפונען אַ סך אָפּגעצאַפּט; זיי האָבן אָפּגעשאַצט דעם גאַנצן פּחת פון אַלע ווײַנען, און ער האָט אָנגעטראָפן 72 ריינישע גילרן, וואָסער סכום ס׳איז זיי אָפּ־גערעכנט געוואָרן פונם שכר־עגלה. די שוואַבן זיינען זיך אַוועקגעפאָרן און די גויים פון דאָרף נאָמן זיינען אַרויסגעפאָרן מיט זייערע שליטנס, גענומען אַלע פעסער נאָכרעם, ווי זיי זיינען דערגאָסן געוואָרן און כ׳האָב זיי גוט פאַרחתמעט, פאַרפירט צו זיך אין שטוב ביז ראָס וואַסער אין טייך וועט פאַרפרוירן ווערן. ניין טעג האָב איך מיך ראָרטן פאַרהאַלטן און בין איינגעשטאַנען באַ אַן אַלטן גוי פון אַכטציג יאָר אין שטוב, וועלכער האָט זיך נוהג געווען, אַז אַ גאַנצן טאָג האָט געברענט אַ פּייער אויפן אויוון, הגם מ׳האָט גאָרנישט ניט געקאָכט, נאָר יעדער פון זיין בני־בית פלעגט קומען און ברייננען חזיר־פלייש מיט אַ קליינער אייזערנער שפּיז אויף צו בראָטן איבערן פּייער און ראָרט געגעסן. אַ גאַנצע נאַכט פלעגט דער אַלטער שלאָפן, זיצנדיג נעבן אויוון באַם ברענענדיגן פּייער, פאַר וועלכן ער האָט אָנגעגרייט האָלץ און ס׳האָט געברענט ביסלעכווייז, ער האָט ניט געלאָזט ס׳זאָל פאַרלאָשן ווערן. דערפון האָב איך אַרויסגעזעהן ראָס, וואָס כ׳האָב געלייענט אין זייערע ביכער וועגן די פּייער־דינער, וואָס ווערן דערמאָנט אויך אין דער גמרא באַ די רואַליסטישע אמונות, וועלכע טייטשן, אַז דער, וואָס האָט באַשאַפן ליכט, האָט ניט באַשאַפן קיין פינסטערקייט. דערפון זעהן

מיר אַרויס, אַז דאָס אונגאַרישע פאָלק שטאַמט פון די נאַציעס מיט דואַליס־טישע אמונות, ווייל די לענדער פון וואַנען די דאָזיגע אונגאַרן קומען אַרויס, זיינען נאָהענט צו מדי און פרס, וואו די דאָזיגע אמונה איז געגרינדעט געוואָרן[1].

דער גרינדער פון דער דאָזיגער אמונה איז געווען גחזי אלישע הנביאס תּלמיד און משרת, וועלכער איז פאַרוואָגלט געוואָרן דורך זיין רבין דערפאַר, וואָס ער האָט גענומען אַ מתּנה בײַ נעמען דעם שר פון מלך ארם׳ס חיל, בשעת יענער איז אויסגעהיילט געוואָרן דורכן דאָזיגן נביא פון זיין צרעת, ווי ס׳ווערט באַשריבן אין מלכים ב׳, קאַפּיטל ה׳, פּ׳ כ״ר. ווען גחזי איז פאַרוואָגלט געוואָרן פון זיין רבין, איז ער אַוועק אין אַן אָרט, וואו קיינער קען אים ניט. כ׳האָב איבערגעזעצט פון זייערע ספרים אַלע זיינע מעשים אין די ענינים פון רת, ווי אַזוי ער האָט געטראָפן די דאָרטיגע איינוואוינער מיט זייער אמונה און וואָס זיי האָבן זיך פון אים אָפּגעלערנט. ווען די דאָזיגע אמונה האָט זיך פאַרשפּרייט, האָבן די גריכן זי גערופן מיטן נאָמען מאַגיער, און די אונגאַרן הייסן אויך רעמזעלבן נאָמען מאַגיער. מוז מען זאָגן, אַז זיי זיינען פון די לענדער, וואו ס׳איז אָנגענומען געוואָרן די דאָזיגע אמונה, ווי כ׳האָב געזעהן בײַם אויבן־דערמאָנטן אונגאַרישן גוי, אַז ער האָט דאָס פייער ניט געלאָזט אויסלעשן לויט רעם, ווי ס׳האָט זיי מתקן געווען גחזי, אַז ס׳זאָל ברענען שטענדיג פייער. גחזין האָבן די גריכן גערופן מיטן נאָמען זעראָסטרית. איבערהויפּט האָב איך געפונען אין די ספרים פונם מחבר האָמפריי פריירא, אַ ענגלענדער פון לאָנראָן, וועלכער שרייבט אַ סך פונם דאָזינן גחזי אינם ערשטן חלק פונם דערמאָנטן ספר זיינעם[2]. דער עיקר שרייבט ער וועגן די מעשים פון אַלע שכנישע צו ארץ־ישראל־פעלקער, אויף וועלכע ס׳זיינען מקוים געוואָרן אַלע רייד פון די נביאים, אַלץ וואָס זיי האָבן נביאות געזאָגט אויף יערן פאָלק און לאַנד. כ׳האָב אַ סך איבערזעצט אויף לשון־קודש. אויב גאָט וועט מיך מזכּה זיין, אַז די דאָזיגע כּתבים מיינע וועלן אָפּגעדרוקט ווערן, וועלן זיי געוויס ברייננען אַ סך ליכט פאַרן כּלל אידישע חכמים.

[1] ר׳ בערס דערציילונג ווייזט אונז, אַז די אַלטע טראַדיציעס פונם פייער־קולט זיינען נאָך אינם XVIII־טן יאָרהונדערט אין אונגאַרן ניט אויסגעשטאָרבן. מיר טרעפן נאָך שפּורן פונם דאָזיגן קולט אינם שפּרינגען איבער פייער אין דער יאָהאַן־נאַכט (24 יוני). ר׳ בערס קאָמבי־נאַציעס איבערן צוזאַמענהאַנג צווישן פּאַרסיזם און דעם פייער־קולט בײַ די אונגאַרן איז אַ קוריעזע זאַך. מיר וועלן גלייך זעהן, פון וואַנען ער שעפּט זיינע ידיעות.

[2] וועגן דעם ספר און מחבר האָבן מיר שוין גערעדט אין דעם אַריינפיר. ר׳ בער ווייזט אָבער אָן ניט ריכטיג, אַז דער דאָזיגער ענגלישער מחבר רעכנט גחזי׳ן פאַרן גרינדער פון פּאַרסיזם. פּריידאָ ברייננט נאָר פאַרשיידענע מיינונגען איבער זאָראָאַסטערס אָפּשטאַמונג און דערמאָנט אויך אגב די השערה, אַז גחזי איז אידענטיש מיט זאָראָאַסטער׳ן.

באַזונדערס בין מבטיח מיינע קינדער און קינדס־קינדער, אויב זיי וועלן גלוסטן לייענען די דאָזיגע צוויי ספרים פונם אויבן־דערמאָנטן ענגלישן מחבר האָמפריי סיי דעם אָריגינאַל אין דייטש און סיי די איבערזעצונגען, וואָס כ׳האָב געשריבן אויף לשון קודש, וועלן זיי געווים שעפּן אַ סך ידיעות; און ניט נאָר פון די הייליגע ספרים, נאָר ס׳וועט זיי אויך באַוואוסט ווערן אַ סך זאַכן וועלטליכע, וואָס אירן ווייסן זיי ניט, און מיר אירן דאַרפן אַלץ וויסן, ווי אין פסוק שטייט: „כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים[1]); הגם אונזערע חכמים האָבן מפרש געווען דעם דאָזיגן פסוק אַקעגן אונזער הייליגער תורה, אָבער זיי האָבן אויך געזאָגט: „ס׳איז גוט תורה מיט דרך ארץ צוזאַמען“, און יעדער קלוגער און פאַרשטענדליכער איד דאַרף וויסן די מעשים פון אַנדערע פעלקער, צוליב וואָס ער וועט קאָנען, ווען ס׳וועט זיך מאַכן אַמאָל ענטפערן, ווי ס׳דאַרף צו זיין אויף זייערע שאלות קעגן דער אידישער אמונה. וועגן אַזעלכע פראַגן איז מיר אויסגעקומען צו שמועסן מיט זייערע גרולים און גלחים און כ׳האָב דאָס רוב געפונען אַ תשובה, ווי יעדערער ווייסט, אַז תמיד האָב איך מיט מיינע תשובות מנצח געווען.

לאָמיר זיך אומקערן צום ענין פון אונזער מסחר. כ׳בין געקומען מיט די וויינען קיין לוואָוו, און מיר האָבן זיי פאַרקויפט אין גלייכן מקח, נאָר ממש וואָס אַ טאָג פלעגן ווערן די זילבערנע מטבעות מער געפעלשט, די געוויכט־פולע רוקאַטן זיינען טייערער געוואָרן און דערגרייכט ביז 27 פּוילישע גילדן. הגם די וויינען זיינען פאַרקויפט געוואָרן צו אַ גוטן פּרייז, ווייל פאַר יעדער פאַס האָט מען גענומען ניט ווייניגער פון 17—18 רוקאַטן, דער ריווח איז אָבער פאַרלוירן געגאַנגען באַם בייטן דאָס געלט. איבער דער דאָזיגער סבה האָבן מיר זיך ניט געאיילט איינמאָנען באַ די פּריצים די חובות פאַר ווין, אויך די פּריצים די בעלי־חובות האָבן זיך ניט געאיילט איינמאָנען באַ אונז זייערע חובות, דערוויסנדיג זיך, אַז מ׳וועט רעוואַל־ווירן די גילדנס, וואָס גייען איצט אַרויס, ד. ה. מ׳וועט מאַכן אַ נייע רעדוקציע, ווי ס׳איז טאַקע געמאַכט געוואָרן אין קומענדיגן יאָר, וועגן וואָס איך וועל שפּעטער אויף זיין אָרט און אין זיין צייט מיט גאָטס הילף באַשרייבן אַלץ באמת.

איצט וויל איך דערציילן וועגן דעם גרויסן שינוי צו שלעכטס, וואָס איז פאָרגעקומען אין פּוילן בנוגע צו אירן און ס׳איז געמינערט געוואָרן דאָס ביסל כבוד, וואָס זיי האָבן שטענדיג גענאָסן, זינט זיי זיינען געקומען צו וואוינען אין פּוילן שוין ניין הונדערט יאָר[2]) צוריק ביז ס׳איז געוואָרן קיניג פּאָניאַטאָווסקי. די פּאָלאַקן האָבן דאַמאָלס געגלויבט, אַז די ראשי מדינות,

---

[1]) דברים, ד׳, ו׳. ווייל דאָס מאַכט אייך קלוג אין די אויגן פון די פעלקער.

[2]) די צאָל איז אַביסל אַ גוזמא.

די אידישע אלופים, וועלכע האָבּן צוליבּ די ענינים פון צאָלן דעם קאָפּ־שטייער בּאַראַרפט שטענדיג זיין אין וואַרשע בּשעת די זיצונגען פונם גרויסן סיים, זיינען מבטל דעם סיים, וואָס ווערט צונויפגערופן מיט אַזעלכע גרויסע הוצאות; אין יעדן סיים זיינען געווען אַ סך שונאי־ישראל און אָנגערעדט אויף אירן, מ׳זאָל בּאַ זיי צונעמען די אַווטאָנאָמיע, וואָס זיי האָבּן געהאַט פון לאַנג, פאַרבּאָטן זיי די גוטע מסחרים מיט אָקסן, וויין און אַנדערע זאַכן. אַזויווי לויט די פּוילישע געזעצן האָט יעדער בּירגער, אַ שליאַכטיטש, דאָס רעכט צו מעכב זיין, זאָגנדיג: „איך בּין מיטן דאָזיגן פּונקט ניט מסכּים“, האָבּן די פּריצים געגלויבּט, אַז די אידישע פירערס טוען דאָס און קויפן אונטער פּאַר גרויס געלט שליאַכטיטשן, זיי זאָלן מבטל מאַכן דעם סיים. דעריבּער האָט די רעגירונג געהייסן מבטל מאַכן די אידישע ראשי־מדינות און שיקן גויאישע קאָמיסאַרן פון אַלע פּוילישע מדינות, זיי זאָלן אַליין ציילן די אידישע בּאַפעלקערונג, כּדי די אידן זאָלן צאָלן לויט זייער פאַרמעגן און זאָלן ניט דאַרפן בּאַשטימען איבּער זיך פירערס „און מבטל מאַכן אַלע אונזערע געזעצן“.

אויף אַזאַ אופן האָט די רעגירונג מיט דער הסכּמה פון אַלע פּריצים און מיטגלידער פונם סיים אין וואַרשע בּאַשלאָסן מבטל מאַכן אויך דעם אויסגלייך, וואָס ס׳האָט אויסגעשתּדלנט דער ועד ארבּע ארצות מכּח׳ן קאָפּ־שטייער פון דער אידישער בּאַפעלקערונג, וואָס מ׳האָט בּאַדאַרפט יעדעס יאָר צאָלן דעם פינאַנץ־מיניסטער 300 טויזנט פּוילישע גילדן. די ראשי מדינות פלעגן צונויפרופן דעלעגאַטן פון אַלע אידישע קהלות אין פּוילן, פון צווישן זיי האָט מען אויסגעקליבּן אָנגעזעהענע געלערנטע מענשן, זיי זאָלן שאַצן אַלע אידישע קהלות, אויך רבּנים, גרויסע גאונים, פלעגן זיי צוזאַמען צונויפרופן, זיי זאָלן מתקן זיין נייע דינים אין די אידישע משפּטים, מ׳זאָל חלילה ניט דאַרפן אָנקומען צו די גויאישע געריכטן; און וואָס איז ניט בּפירוש דערקלערט געוואָרן אין די ספרים פון אונזערע פּוסקים, האָבּן די רבּנים און גאונים מפורש געווען. זיי האָבּן צונויפגעשטעלט די תּקנות פונם ועד ארבּע ארצות לויט די דינים פון אונזער הייליגער תּורה; די דאָזיגע תּקנות זיינען פונם גאַנצן אידישן פאָלק אָנגענומען געוואָרן אַזויווי די תּורה אַליין און מ׳האָט זיי גערופן „ספרי תּקנות ארצות“. כ׳האָבּ קינדווייז געזעהן אַזעלכע געדרוקטע תּקנות[1]). זיינען די רבּנים און דיינים פון אַלע פיר לענדער געזעסן שטענדיג צוזאַמען נעבּן די אלופים, די מדינה־פירערס. מיט יעדן משפּט, וואָס ס׳האָט זיך געטראָפן אין אַלע פּוילישע קהלות, פלעגט

1) פאַרשיידענע תּקנות זיינען דערהאַלטן געוואָרן אין רבנהשע ספרים און אין פּוסקים בּיז אונזער צייט. ז. L. Lewin, Neue Materialien zur Geschichte der Vierländer-synode I, III, Frankfurt a/M.

מען קומען צו זיי. דער ראָזיגער מנהג איז געווען דער בעסטער פאַר אידן אין משך פון העכער אַכט הונדערט יאָר, ס׳איז געווען אַ שטיקל גאולה און אַביסל כבוד פאַר אידן, וואָס גאָט האָט אונז מיט זיין רחמים און חסד ניט פאַרלאָזט, ווי אין חומש שטייט: „ואף גם זאת בהיותו בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותי להפר בריתי אתם כי אני ד׳ אלהיהם[1].

איז אָבער בעוה״ר אויפגעשטאַנען אויף פוילן אין תקכ״ג אַ נייער קיניג פּאָניאַטאָווסקי, וועלכער האָט תיכּף, ווי ער איז געקרוינט געוואָרן, געהייסן מיט דער הסכמה פונם קאָנוואָקאַציאָנס־סיים[2]) (ווייל אַלע שררות זיינען דאַמאָלס געווען אין וואַרשע) ציילן די אידישע באַפעלקערונג דורך גויאישע קאָמיסאַרן פון אַלע פּוילישע לענדער, און די אידן זאָלן באַצאָלן יערליך צוויי פּוילישע גילדן פון יעדן קאָפּ: אין חודש מערץ אָדער אָדר איין גילדן און אין חודש אלול איין גילדן פון יעדן אידישן נפש.

ווען די קאָמיסאַרן זיינען געקומען ציילן אונזער קהלה, איז דער עלטסטער געווען דער פּריץ גראָמניצקי, מיינער אַ באַקאַנטער און גוטער פריינט. האָב איך זיך איינגעשטעלט און מזהיר געווען די קהלה־משרתים, זיי זאָלן ריידן פון אונזער קהלה, מ׳זאָל ווי ווייט מעגליך פאַרלייקענען די צאָל קינדער; כ׳האָב מזהיר און מבטיח געווען אונזערע פירערס, אַז ס׳וועט קיין שום רעה ניט אַרויסקומען פאַר אונזער קהלה, אויב זיי וועלן אַפילו פאַרלייקענען אַלע אָרימע נפשות. און מ׳האָט געטאָן לויט מיין עצה. אין אונזער קהלה איז געווען מער פון דרייצן הונדערט אידישע נפשות, האָט מען פאַרלייקנט פאַר די קאָמיסאַרן די אמתע צאָל פון באָלעבאָטים און די אַרומיגע דערפער, און לויט דער ציילונג פון די קאָמיסאַרן האָט זי באַטראָפן אַכט הונדערט דריי און אַכטציג אידישע נפשות. די קאָמיסאַרן האָבן אונז דערקלערט, אַז לויט אַ באַפעל פון וואַרשע זיינען צוויי פון די עלטסטע אידישע מנהיגים מחויב שווערן, צי האָבן זיי אָנגעגעבן די אמתע צאָל, און מיר האָבן געמוזט שיקן צוויי זקנים, איינער איז געווען ר׳ צבי הירש, דער בוסקער רב ע״ה, און דער צווייטער ר׳ שלמה ר׳ גרשונס, אַ בכבודיגער זקן, וועלכע זיינען געפאָרן קיין זיראָצשוב[3]) און דאָרטן געשוואוירן. די

---

[1]) ויקרא, כ״ו, י״ד. אפילו אינם לאנד פון זייערע פיינט האָב איך זיי ניט פאַרמיאוסט, ניט פאַרניכטעט און ניט געבראָכן דעם אָפּמאַך מיט זיי, ווייל איך בין זייער גאָט.

[2]) קאָנוואָקאַציאָנס־סיים הייסט דער סיים, וואָס ווערט צונויפגערופן נאָכן טויט פון א קיניג, כדי צו באשליסן וועגן צונויפרופן דעם עלעקציאָנס־סיים (וואַל־סיים). די פראַגע, ווי אזוי צו פאַרגרעסערן דעם שטייער פון אידן, איז באהאַנדלט געוואָרן אין עטליכע זיצונגען פונם קאָנוואָקאַציאָנס־סיים אין מאי און יוני 1764. דער ועד ארבע ארצות איז פונאַנדער־געלאָזט געוואָרן דורך דער גענעראַל־קאָנפעדעראַציע, וועלכע איז דורך די טשאַרטאָריסקים צונויפגערופן געוואָרן אין יולי 1764.

[3]) א שטעטל אין גאַליציע.

קאָמיסאַרן האָבן אַזוי מקים געווען און אָנגענומען אונזער צאָל אין די אָפּ־ציעלע מלוכה־אַקטן צו מאָגען יעריליך ראָס געלט פאַר דער ראָזינער צאָל קעפּ. אָט אַזוי האָבן מיר געצאָלט זעקס ראַטעס אין משך פון דריי יאָר, ווי ס'ליגן נאָך עד היום בײַ מיר פאַר אַ ראָקומענט די קוויטונגען, געדרוקט אויף פּויליש, אַז מיר האָבן יעדעס האַלב יאָר געצאָלט אַ ראַטע.

די ראשי מדינות און רבנים, ווי אויך אַלע אַנדערע אלופים און קצינים, האָבן דערלאַנגט אַ גרויסע בקשה און געבעטן בײַ דער רעגירונג און סענאַטאָרן דין און רחמים, מ'זאָל אָננעמען אַ באַשלוס מכּח זייערע גרויסע חובות, ווייל זיי האָבן פון דער אייגענער קעשענע אויסגעלעגט היפּשע סכומים תּמיד, ווען ס'איז נויטיג געווען צו פאָרן צו די ועדים אָדער אויפן סיים קיין וואַרשע, זיי זיינען שולדיג גרויסע חובות און פון וואַנען זאָלן זיי באַצאָלן. די רעגירונג און סיים־שררות האָבן חסד געטאָן און אָנגענומען זייער בקשה. און מיט אַלעמענס הסכּמה איז אַרויס אַ באַפעל, מ'זאָל פון דער אידישער באַפעלקערונג איינמאָנען דריי ראַטעס, דהיינו, דריי פּוילישע גילדן פון יערן קאָפּ, כּדי מ'זאָל קאָנען באַצאָלן אַלע חובות און טענות פון די מנהיגים.

ס'זיינען גלייך געשיקט געוואָרן קאָמיסאַרן קיין לוואָוו, זיי זאָלן באַפעלן אין אַלע באַצירקן צאָלן די ראָזינע דריי ראַטעס פונם קאָפּ־שטייער און זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ שטרייענגען באַפעל אין אַלע שטעט, וואו ס'זיינען פאַראַן אידישע קהלות, מ'זאָל צווינגען די אידן שנעל אָפּשאַצן און אַריינטראָגן אין דריי ראַטעס דעם סכום פון דער צאָל נפשות. אַלע אידישע קהלות האָבן געמוזט מקים זיין דעם באַפעל, און מ'האָט מיט גרויס שווערינקייט איינגעמאָנט פון דער קהלה, אויף קיינעם ניט רחמנות געהאַט, כּדי מ'זאָל ניט אָנשיקן קיין שרעקליכע עקזעקוציעס, וואָס זיינען גורם אַ סך הוצאות. אויך די איינוואוינער פון אונזער באָלעכאָווער קהלה האָבן אונז געשיקט דעם סכום, וואָס קומט פון זיי, מיט זילבערנע גילדנס, וועלכע האָבן ראַמאָלס באַטראָפן פופצען פּוילישע גראָשן אָדער זיבן מיט אַ האַלב צלן קירה'ש געלט.

די אלופים און ראשי מדינות זיינען אויך אַלע שנעל געקומען קיין לוואָוו, כּדי יעדער זאָל איינמאָנען זיין חוב, וואָס קומט אים. אַ סך פון זיי זיינען געווען מיין ברודער ר' אריה ליבס באַקאַנטע און פריינט, ווייל ער איז תּמיד געווען דער שליח פון אונזער קהלה אויף אַ סך אַסיפות, און אויפן ועד אין בויבעריק[1]) האָבן אַלע מסכּים געווען צו אויפנעמען אים פאַר ראש מדינה און זיין נאָמען איז אַריינגעשריבן געוואָרן אינם פּנקס ארצות. ווען זיי זיינען אַלע געקומען אויפן ראָזינן לעצטן ועד קיין לוואָוו, זיינען אַ סך פון זיי איינגעשטאַנען אין די שכניִשע נעבן אונז הייזער, ווי למשל,

1) Bobrka — אַ שטעטל צו דרום־מזרח פון לעמבערג.

די בראָדער אלופים און קצינים ר׳ ליבוש, דעם רב און פרנס ר׳ בערישס ע״ה איידעם, ר׳ בערישס אַ זון ר׳ ליבוש[1]) דער זבאָרישער רב ז״ל, וועלכער איז געוואָרן רב פון גאַנץ גאַליציע, זיין צווייטער זון ר׳ צבי הירש דער שניירערשער רב פון בראָד, אויך אַ סך אַנדערע מנהיגים, וואָס זיינען מיט זיי געקומען פון בראָד און אַנדערע קהלות, פון טיסמעניץ — ר׳ זיסקינד דעם ראש מדינה ר׳ קלמנס זון מיט זיינע מקורבים, — פון זשאָלקעוו[2]), אויך דער סווירזער[3]) רב מיט זיינע מקורבים. יערן טאָג פלעגן זיי קומען גאַנץ פריה צו אונז אין שטוב אַריין איבעררייךן מיטן ברודער און זיך אַן עצה האַלטן מכח די ענינים פונס ועד ארצות, ווי אַזוי צו ריידן מיט פריצים און פועלן באַ זיי, וואָס מ׳דאַרף. אַזוי ווי אונזער שטוב איז שטענדיג געווען פול מיט וויין און יעדערער קומט אָן צום וויינשיינקער, און ווי די חכמים זאָגן כשנכנס יין יצא סוד[4]), האָב איך פאַרשטאַנען פון זייערע רייד, אַז די באַפעלקערונג ברייינגט איבער געוואַלד קאָפּ־שטייער אויף צו באַצאָלן די חובות פון די ראשי מדינות און ס׳בלייבן נאָך איבער אַ סך סכומים. האָב איך געטראַכט, אפשר איז גלייכער, איך זאָל פאַר אונזער קהלה ניט באַצאָלן, וועט דאָס געלט בלייבן באַ אונז אין די הענט און אויס ראגה; טאָמער וועט מען אונזער קהלה באַשטראָפן, פאַרוואָס זיי האָבן ניט אַריינגעשיקט לויטן באַפעל פון דער רעגירונג, וואָס ס׳קומט פון זיי, האָב איך אַלע מאָל געשיקט אונזערן אַ משרת צום קאַסיר; יענער איז שטענדיג געווען פאַרנומען מיט זיין אַרבעט פון געבן אָדער מקבל זיין געלט, און דער משרת פלעגט זיך אַנידערשטעלן קעגן אים און זאָגן: „פריץ, כ׳האָב געבראַכט דאָס געלט פון באָלעכאָווער קהל“, פלעגט דער קאַסירער ענטפערן: „זעהסט דאָך, אַז כ׳האָב קיין צייט ניט, קום אַן אַנדערש מאָל“. מיר האָבן אַזוי געטאָן עטליכע מאָל ביז ס׳איז געשלאָסן געוואָרן די קאַסע.

נאָכדעם, ווי מ׳האָט אָפּגעסילוקט די חובות פון די אלופים רבנים און ראשי מדינות, בין איך אַליין געגאַנגען צום ראָזינגן קאַסיר זאַרעמבאַ, וועלכער איז געווען מיינער אַ באַקאַנטער און גוטער פריינט, ווען מיין ברודער איז געווען מאַרשאַליק באַם פריץ אין הויף, און זאָג צו אים: „פאַרוואָס האָסט דו, פריץ, ניט געוואָלט נעמען דאָס געלט פון באָלעכאָווער קהל, כ׳האָב דאָך צו דיר געשיקט עטליכע מאָל און מ׳האָט דאָס געלט ניט

---

[1]) ר׳ ליבוש בערנשטיין איז געווען אין דער עסטרייכישער צייט אָבערלאַנדסראַבינער פון גאליציע.

[2]) Zolkiew — א שטעטל צפון־זייט פון לעמבערג.

[3]) Swierz — א שטעטל צו דרום־מזרח פון לעמבערג.

[4]) עירובין, 65 a. אז ס׳גייט אריין דער וויין, קומט ארויס דער סוד; אויף אידיש זאָגט דאָס וואָרט אנדערש: „וואָס בא א ניכטערן אויף דער לונג, איז בא א שיכורן אויף דער צונג“.

אָנגענומען״. יענער האָט געענטפערט: „וואָס האָב איך געקאָנט טון, אייערע משרתים האָבן דאָך געזעהן, אַז כ׳בין באַשעפטיגט״. זאָג איך צו אים, אַז כ׳וויל, דער פריץ זאָל מיר אַרויסגעבן אַ כתב פאַר אַן אמתן באַווייז, אַז כ׳האָב דאָס געלט געבראַכט און מ׳האָט דאָס ניט געקאָנט אָננעמען מחמת זיין גרויסער טרחה, וואָס ער האָט דאַמאָלס געראַרפט מקבל זיין גרויסע סכומים פון אַ סך אירישע קהלות. ער אַליין פלעגט צעטיילן און באַצאָלן די אַלופים און ראשי מדינות יעדן זיין חוב, וואָס ס׳קומט אים. האָט ער מיר אָנגעשריבן מיט זיין האַנטשריפט און געחתמעט מיט זיין שטעמפל, אַז כ׳האָב געבראַכט דעם סכום געלט פון באָלעכאָוו, נאָר ער האָט ניט געקאָנט דאָס מקבל זיין מחמת דעם דערמאָנטן טעם; ער האָט די ראָזינגע צייגעניש זיינע באַשטעטיגט מיט זיין שטעמפל לויטן געזעץ און ווי דער שטייגער איז אויף יערער געלט־קוויטונגג.

איך האָב תיכף אומגעקערט דאָס גאַנצע געלט אַזוי, ווי ס׳איז געווען פאַרחתמעט, און געשיקט דורך אַ ספּעציעלן שליח, דורך מיין ברודער ר׳ זאב וואָלף ע״ה, וועלכער איז דאַמאָלס געפאָרן אַהיים, רייטנדיג אויף אונזער פערד, האָט ער מיטגענומען דעם ראָזינגן זאַק, געבראַכט אים און אומגעקערט די מנהיגים אין די הענט אַריין אַזוי, ווי ער איז געווען פאַרחתמעט. אונזער פערד איז שטאַרק פאַרוואונדעט געוואָרן אויפן רוקן פון דער שווערער משא וויים־געלט, וואָס ער האָט געטראָגן; פריהער האָט ער דעם ווערט געהאַט מער פון צען רוקאַטן, איצט ווען ער איז פאַרוואונדעט געוואָרן, האָט ער שוין ניט געטויגט צו קיין שום מלאכה. די באָלעכאָווער מנהיגים האָבן פונרעסטוועגן ניט געריינקט דעם חסר, וואָס כ׳האָב דאַמאָלס מיט זיי געטאָן און זיי מציל געווען אַ היפּשן סכום מזומן געלט, ווי פון צווישן דעם לייבס ציין אַרויסגעריסן. איינינגע פון די קהלה־לייט האָבן געוואָלט מיך רודפן, ווייל זיי האָבן געטראָגן אין האַרצן שנאה אויף מיר מחמת קנאה און איצט איז די קנאה נאָך גרעסער געוואָרן, הגם כ׳האָב געטאָן אַזאַ גרויסע טובה אונזער קהלה. אָבער דאָס, וואָס זיי האָבן געטראַכט צו טון אַ רעה, זאָל גאָט מיט זיין רחמים משנה זיין דאָס אויף אַ טובה פאַר מיר. מער האָב איך ניט וואָס צו דערציילן פון די מענשנס נאַרישקייטן.

נאָך דעם, ווי די אַלופים און ראשי מדינות האָבן פאַרלוירן זייער ביסל גרויסקייט און ס׳איז אויך באַ אידן צוגענומען געוואָרן דאָס ביסל כבוד, איז מקוים געוואָרן די נבואה „כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלקיו מד׳ צבאות[1]״, ווייל אין דעמזעלבן יאָר אָדער אין קומענדיגן תקכ״ו איז מקוים געוואָרן די נביאות פון יחזקאל כ״ה פ׳ י״ד „ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי

[1]) ירמיה, נ״א, ה׳. די אידן זיינען ניט פאַרלאָזט פון גאָט.

ישראלי[1]"; ס'איז פאַרשפּרייט געוואָרן די קאָנפעדעראַציע[2], ר. ה. דער אויפשטאַנד קעגן דער רעגירונג און סענאַט אין וואַרשע, דער רוב שררות איז אויפגעשטאַנען און דערקלערט איינער דעם אַנדערן: „די פּאָלאַקן, די שליאַכטע, זיינען פון תמיד אָן געווען פרייע בירגער, מיר האָבן קיין חלק ניט ניט אין פּאָניאַטאָווסקין און ניט אין זיין סענאַט אין וואַרשע". און זיי האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן אויפשטאַנד, אַלע האָבן געשלאָסן אַ פעסטן בונד און געגעבן היפּשע סכומים דאַרויף. דער אייפשטאַנד איז געמאַכט געוואָרן לויט דער עצה פון די פראַנצויזן, ס'איז אַפילו פון פּאַריזש אַריינגעשיקט געוואָרן 200 טויזנט רוקאַטן, ווי כ'האָב אַליין געזעהן מיט מיינע אויגן, ווייל דער מיליטער־קאָמאַנדיר, וואָס האָט געפירט דעם ראָזינן סכום געלט, איז איינגעשטאַנען אַ מעת לעת בּאַ מיר אין שטוב[3]. אין גאַנץ פּוילן איז געווען אַ מהומה אין משך פון פינף יאָר, ס'איז ניט געווען קיין דין און משפּט אין אַלע לענדער פון פּוילן, כל דאלים גבר, אויף פּויליש האָבן די פריצים אַ נאָמען געגעבן די ראָזינע צייט פּאָד קאַפּטור[4]). דאָס האָט אַזוי לאַנג געדויערט ביז אין יאָר תקל"ב[5]). איז די גאַנצע מדינה צעטיילט געוואָרן, ס'איז אָפּגעטאָן געוואָרן דער גאַנצער כבוד פונם פּוילישן פאָלק און זיין קיניג, און ס'איז מקוים געוואָרן דער פּסוק „ונתתי את נקמתי באדום", דאָס הייסן די קריסטן־פּאָלאַקן ארום, „ביד עמי ישראל", דאָס מיינט מען, ווי אַזוי זיי האָבן געטאָן די אידן, אַזוי איז זיי געטאָן געוואָרן, ס'איז בּאַ זיי צוגענומען געוואָרן דער גאַנצער כבוד פון זייער לאַנד און זיינען געוואָרן קנעכט אויף אייביג, און אַזאַ סוף זאָלן האָבן אַלע אונזערע שונאים און מוסרים. און דאָס איז גענוג פאַר דעם, וואָס פאַרשטייט און קען די מעשים פון אונזערע אבות אין אַמאָליגע צייטן. אויב גאָט וועט מיר נאָך שיינקען יאָרן, וועל איך אייך בּאַשרייבן מער פונם לעבן פון אינזערע אבות אין ביטערן גלות מיט גאָטס רחמים.

לאָמיר זיך אומקערן צום ענין מכח אונזערע מסחרים. אין יענער צייט, ווען ס'איז זעהר געמינערט געוואָרן דער ווערט פון די פּוילישע גילדנס

---

[1]) כ'וועל מיך נוקם זיין אין ארומען דורך מיין פאָלק ישראל.

[2]) די קאָנפעדעראַציע פון באַר (א שטעטל אין פּאָדאָליע) האָט זיך אָנגעהויבן אין אָנהויב 1768 און געדויערט בערך פינף יאָר.

[3]) פאַרגלייך Rulhière, Histoire de l'anarchie de Pologne, Paris, 1807, IV, 1[illegible]1. דאָרט ווערט מיטגעטיילט, אז פראַנקרייך האט מסכים געווען צו שיקן מאָנאטליך 6000 דוקאטן.

[4]) Pod Kaptur האָבן געהייסן די אויסעראָרדנטליכע געריכטן. דער מחבר פאַרגלייכט די צייט פונם אויפשטאַנד מיטן פעריאָד, ווען די פּוילישע מלוכה איז געווען אָהן א קיניג און ס'פלעגן געגרינדעט ווערן אויסערגעוויינליכע געריכטן.

[5]) אין יאָר 1772 איז פאָרגעקומען דער ערשטער צעטייל פון פּוילן.

און ראָס זילבער אין ווי האָט אָנגעטראָפן פינף קיר״ה׳שע צלן, איז יערן פוילישן סוחר שווער אָנגעקומען פאָרן האַנדלען אין אַנדערע מדינות, ווייל די רוקאַטן זיינען זעהר טייער געוואָרן און דערגרייכט ביז זיבן און צוואַנציג פולישע גילדן. מיין ברודער אַריה ליב ע״ה איז געפאָרן קיין בראָד אויסבייטן ראָרט די רוקאַטן, און בשעת ער איז ראָרטן נעהמען באַם זבאַרישער רב ר׳ ליבוש ע״ה, האָט ער באַ אים גענומען בהלואה אויף עיסקא דרייַ טויזנט פוילישע גילדן. ווען ער האָט זיך פון ראָרטן צוריקגעקערט, בין איך בשלום אַרויסגעפאָרן קיין אונגאַרן, געקומען קיין טערצאַל און געקויפט באַם פריץ פאַטאַי פופציג פאַס ווין צו פינף רוקאַטן יערע פאַס. כ׳האָב אויך געקויפט אין דער שטאָט מאַר באַם פריץ שעפעשי זעכציג פאַס מאַשלאַשן, וועלכע האָבן געהאַט אַ גוטן ריח, צו זעקס רוקאַטן. נאָך האָב איך געקויפט באַם קצין ר׳ יהורא ליב ע״ה אין טערצאַל פופציג פאַס פאַר הונדערט זעכציג רוקאַטן און, אַחוץ די אויסגערעכנטע ויינען און אַנדערע, וואָס כ׳האָב פאַר אונז געקויפט, האָב איך געקויפט נאָך זעכצען פאַס ווין פאַרן שר מראָזאָוויצקי דעם סטענגיינסקער סטאַראָסטע, וועלכער האָט מיר געגעבן, בשעת כ׳בין געפאָרן קיין אונגאַרן, הונדערט פופציג רוקאַטן, און כ׳האָב אים געקויפט די ראָזינע זעכצען פאַס ווין, האָב זיי אים צוגעשטעלט קיין סאָקאָליווקע, וואָס איז נאָהענט צו דער שטאָט בוּיבעריק. נאָכן חשבון הוצאות פון די ווינען, וואָס כ׳האָב אים געבראַכט און וואָס ער איז מיר שולדיג געוועזן פון פריהער, האָט דער חוב באַטראָפן אַכט און פופציג רוקאַטן. אַזוי ווי ס׳האָט באַלד אינם ראָזינגן יאָר אויסגעבראָכן די דערמאָנטע קאָנפעדעראַציע, איז אויך דער ראָזינגער פריץ צוזאַמען מיט אונזער פריץ דעם פארצשאשע פאָטאָצקי אַוועק מלחמה האַלטן מיט די מאָסקוויטער[1], ווייל דער פוילישער קיניג האָט קעגן זיי אַרויסגעפאָדערט פיר און צוואַנציג טויזנט מאָסקוויטער חיל; די ראָזינגע מלחמה האָט געדויערט פינף יאָר, און דער שר האָט ניט באַצאָלט זיין חוב, ביז ער האָט זיך אומגעקערט אַהיים.

און די ווינען, וואָס כ׳האָב דאַמאָלס געבראַכט קיין לוואָוו, האָט מען ניט געקאָנט פאַרקויפן, מחמת ס׳האָבן זיך געמערט די פאַלשע מטבעות, ווי ס׳איז אויבן דערציילט געוואָרן, און די סוחרים זיינען געוועזן געצוואונגען געבן די קונים זייערע סחורות אויף באָרג, און בפרט אונגאַרישע ווינען, וועלכן ס׳קויפן פריצים, האָט מען אויף אַן אַנדער אופן ניט געקאָנט פאַרקויפן, נאָר אויף באָרג, ווייל מ׳האָט באַ זיי ניט געקאָנט איינמאָנען אַפילו בשעתן טערמין פון צאָלן.

---

[1] רוסיש חיל האט געקעמפט קעגן די באַרער קאָנפעדעראטן.

דערווייל איז געקומען די צייט צו פאָרן האַנדלען ווייַן אין אונגאַרן, און מיר האָבן ניט געהאַט גענוג געלט אויף צו באַצאָלן דאָרט אַלע אונזערע חובות. הגם מיר האָבן געהאַט גרויס נאמנות און קרעדיט באַ די שררות און באַ אַלע אידן און גויים להבדיל, אונזערע פריינט און באַקאַנטע האָבן זעהר געוואָלט אונז העלפן און ביישטיין מיט עפּעס אַן הלואה, איבערהויפּט האָט דער פּריץ סקירמונט דער סואפריטענדענט[1]) פון אַלע צאָל־קאַמערן אין פּוילן געוואָלט לייען אונז אייניגע הונדערט רוקאַטן, ער האָט אָבער ניט געקאָנט אַרויסשלעפּן אַזאַ סכום באַ זיינע בעלי־חובות, האָט אונז פאַר־האַלטן אין לוואָוו עטליכע וואָכן און פאַר אונז אין די אויגן געשיקט שריפטליך לייען עפּעס אַ סכום געלט, נאָר אַלע האָבן געענטפערט, אַז זיי האָבן ניט.

מיר האָבן דאַמאָלס גערעדט אויך מיט אונזער שררה דעם קרוין־פאַר־צשאַשניק; ער איז דאַמאָלס געווען אין לוואָוו, האָט אונז אויסגעהערט און געענטפערט: „מיין בעסטע עצה איז, איר זאָלט פון איצט אָן ניט האַלטן אין לוואָוו קיין ווייַן, ווייל כ'וועל ניט זיין אימשטאַנד צו שיצן זיי פון גזלה, וואָס קאָן פון איצט אָן אַ סך טרעפן דאָ. בעסער שטעלט אָפּ אייערע וויינען באַ אייך אין דערהיים אין באָלעכאָוו". כ'האָב פאַרשטאַנען פון זיינע רייד, אַז ס'וועט זיך אָנהויבן די דערמאָנטע מלחמה, זיינען מיר געפאָרן אַהיים, כ'האָב גענומען דעם ווייַן, וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזט אין סקאָלע, און געבראַכט אַהיים. קיין לוואָוו אויף קאָנטראַקטן זיינען מיר שוין ניט געפאָרן, ווייל מיר האָבן ניט געקאָנט עובר זיין אויף אונזער פּריצעס הזהרה, וועלכער האָט אונז מתרה געווען, מיר זאָלן ניט אָפּשטעלן אין לוואָוו קיין סך ווייַן.

אונזערע בעלי־חובות די פּריצים האָבן דערווייל זעהר געחידושט זיך, פאַר־וואָס מיר פאַרשפּעטיגן אויף קאָנטראַקטן, אָבער דער רוב פון זיי איז געווען זיכער אין אונזער יושר, אַז זייער חוב וועט וועט געוויס באַצאָלט ווערן אין דער צייט, און קיינער פון זיי איז ניט געקומען צו אונז אַהיים מאָנען זיין חוב, נאָר דער פּריץ גאָרזעווסקי, וועלכער איז דאַמאָלס געווען בעל־הבית פון דער שטאָט קאַלינדזאָן[2]), נאָהענט צו קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, איז אַליין געקומען אַהערצו מאָנען זיין חוב, דריי הונדערט רוקאַטן מיט פּראָצענט פאַר אַ יאָר.

אייניגע פון אונזערע שונאים האָבן זיך שוין געפרייט אין האַרצן, ווייל זיי האָבן אונז שטענדיג מקנא געווען. זיי האָבן איצט געזאָגט: „אָט איז

---

[1]) שעף פון אלע צאָלקאמערן אין פּוילן.

[2]) קאַלינדזאן מוז זיין עפּעס א טעות. אזא אָרט נאָהענט צו קאמענעץ־פּאָדאָלסק איז ניט באַקאַנט.

נעקומען דער טאָג, אויף וועלכן מיר האָבן אַרויסגעקוקט צו זעהן די מפּלה פון דער משפחה ברעזוער[1], וואָס זיינען שטענדיג מצליח; אַז דער ראָזינער פּריץ וועט בּאַ זיי צונעמען זייער גאַנץ פאַרמעגן, וועלן זיי ווערן אָרימע לייט, ווי מיר". אויך זייערע ווייבער און קינדער האָבן זיך נעפרייט אויף אונזער שלעכטן מזל, ווי כ'האָב אַליין געזעהן, אַז איינע פון די חשובע בעלי־בתּים'ס ווייבער איז אַרויסגעגאַנגען מיט אירע שנירן און זיינען מיט אַ כּיון דורכגעגאַנגען נעבן מיין שטוב, ווי מ'זאָגט: „לאָמיר זעהן, וואָס דער ראָזינער פּריץ טוט מיט זיי"!, ווייל אין איר לעבן איז זי קיין מאָל ניט געגאַנגען מיטן ראָזינגן וועג. נאָך אַ סך בּזיונות האָבן מיר נעהערט פון אַ סך, וואָס זיינען אונז געווען שונאים, נאָר מחמת קנאה, ווייל זינט מיר לעבן, האָבן מיר קיינעם קיין שלעכטס ניט געטאָן, ס'איז ניט פאַראַן קיין איינער, ווער ס'האָט פון אונז קיין טובה ניט געהאַט, איבּערהויפּט פון מיין בּרודער אַריה ליבּ ע"ה, וועלכער האָט שטענדיג געשטרעבּט צו אירנס גליק און זיך מוסר נפש געווען פאַרן כּלל פון דער קהלה, ווי כ'האָב אַבּיסל אויבן בּאַשריבּן.

פונדעסטוועגן האָט זיך ניט אָפּגעטאָן נאָטס רחמים פון אונז און דער רבש"ע האָט אַריינגעשיקט דעם ראָזינגן פּריץ אַ מחשבה, און ער איז מרוצה געוואָרן אָננעמען בּאַ אונז פאַר זיין חוב וועקסלען, וואָס מיר האָבן געהאַט פון אַנדערע פּריצים; ער האָט בּאַ אונז גענומען ראָס וועקסל, וואָס ס'האָט אונז געגעבּן דער פּריץ מאָראַווסקי, דעם בּאַוואוסטן פּירשט ראַדזיווילס שוואָגער, און האָט אונז אַרויסגעגעבּן אַ קוויטונג אויפן חוב בּתנאי, אַז אויב דער פּריץ מאָראַווסקי וועט אים בּאַצאָלן אָט דעם ראָזינגן חוב פון קרוב צו זיבּן טויזנט פּוילישע גילדן, ראַמאָלס איז מיין חוב, וואָס בּין שולדיג גאָרזעווסקין, בּטל. ער איז אַוועקגעפאָרן קיין לוואָוו, און מיר זיינען געבּליבּן אין ספק, ווייל אויב ער וועט ניט איינמאָנען, קאָן ער מאָנען בּאַ אונז. ווען אָבּער דער ראָזינער גאָרזעווסקי איז נעקומען קיין לוואָוו, האָט זיך געמאַכט, אַז אַן אַנדער פּריץ מיטן נאָמען טשאַיקאָווסקי מאָנט דעם פּריץ מאָראַווסקי, ער זאָל אים בּאַצאָלן צוויי טויזנט פּוילישע גילדן לויטן וועקסל, וואָס ער האָט געהאַט מיט אונזער חתימה; ער האָט אויך געוויזן אונזערס אַ צעסיע־כּתבֿ[2], לויט וועלכן מיר האָבן איבּערגעטרעטן

---

[1]) ר' בער האָט אין דער עסטרייכישער צייט (בּאָלעכאָוו איז צוזאמען מיט גאליציע איבּערגעגאנגען צו עסטרייך אין יאָר 1772) אָנגענומען דעם פאמיליענאָמען בּירקענטאל. ברעזער אָדער בּרזעזיער שטאמט פונם פּוילישן וואָרט "brzoza„ (אויף דייטש בּירקע) אָדער פונם דאָרף "Brzozowa„, וואָס ליגט אין די קארפּאטן 19 קילאָמעטער פון בּאָלעכאָוו. בּכלל איז דאָ דאָס איינציגע מאָל, ווען מיר בּאגעגענען אין די „זכרונות" דעם נאָמען בּרעזער.

[2]) Cessio — קבּלת קנין.

דאָס רעכט אויף מקבל זײן צװײ טויזנט גילדן פונם גרויסן חוב זיבן טויזנט גילדן, װאָס קומט אונז פונם פּריץ מאָראַװסקי. יענער כתב איז אָבער געװען פּאַלש, װײל דער פּריץ טשאַיקאָװסקי איז משוגע געװאָרן און האָט אַלײן אָנגעשריבן אויף זײן נאָמען די ראָזינגע צעסיע, האָט אָפּגעװוכט אין לװאָװ אַ אידן, װעלכער האָט אים געזײן אינ׳ער חתימה, װאָס אויף אַ װעקסל, און דער ראָזינגער איד האָט געחתמעט אונזער נאָמען אויפן צעסיע־כתב. װען דער פּריץ גאָרוזעװסקי האָט דאָס דערזעהן, האָט אים שטאַרק פאַר־דראָסן, הגם ס׳איז געװען קלאָר, אַז דער גוי טשאַיקאָװסקי האָט זײן צעסיע נאָכגעמאַכט. ס׳איז פאַר אים קײן כבוד אויך ניט געװען, װאָס ער איז געקומען װי אַ שליח פון אונז אײנמאָנען אונזער חוב דורך אַ פּלעניפּאָטענציע¹) און ניט מיט אַ צעסיע װי דער צװײטער פּריץ. גאָרוזעװסקי איז געװען געצװאונגען שיקן צו אונז אַ גוי אַן אַרזשאַקאַט, װאָס איז געװען בקי אין זײערע געזעצן, מיט אַ בריף, אין װעלכן ער האָט אונז געבעטן געבן אים אַ צעסיע אויף מאָראַװסקים גאַנצן חוב בקנין גמור, און ניט אַלס אַ שליח, װי ער האָט פריהער געמײנט. כ׳האָב געמוזט פאָרן קײן זװיאַצשוב אין גראָד־משפּט, װאו כ׳האָב אים איבער־געגעבן רעם פּריצעס אַלע כתבים, און ער האָט אונז באַפרײט פון גאָרוזעװסקים גאַנצן חוב אויפן סכום 300 דוקאַטן, װי ס׳איז באַשריבן אין די אַקטן פונם זװיאַצשובער גראָד־געריכט.

דאַמאָלס איז אויך אינגאַנצן בטל געװאָרן דער חוב פון די צװײ טויזנט פּוילישע גילדן, װעלכער ס׳האָט געזאָלט באַ אונז מאָנען דער דערמאָנטער פּריץ טשאַיקאָװסקי, װי כ׳האָב עד היום אַ קאָנװערט פול מיט כתבים און פאַרחתמעט מיטן שטעמפּל פונם לװאָװער געריכט, װאו ס׳איז דערקלערט, אַז דער ראָזינגער חוב איז בטל ומבוטל.

איצט װעל איך אָנב דערצײלן רעם גרויסן נס, װאָס גאָט מיט זײן רחמים האָט אונז געטאָן מיט אײן פּריץ, װעלכער האָט געהאַט אונזערס אַ װעקסל אויף 5318 פּוילישע גילדן קרן און פּראָצענט פאַר אַכט יאָר. דער פּריץ האָט געהײסן אַבראַמאָװסקי, אַ געבוירענער אין ליטע, און װען ער איז אין תק״ב געװען אין בראָד בעת דער ערשטער שרפה, װאָס איז דאָרט פאַר־געקומען, האָט ער באַקומען אָנגעראַבעװעטע האָב און גוטס און איז שטאַרק רײך געװאָרן; פון דאַמאָלס אָן האָט ער געפירט געשעפטן מיט פאַרשײדענע פּריצים, װער ס׳האָט באַדאַרפט האָבן מזומן געלט, האָט ער געליען פון זײן קעשענע און דערװאָרבן באַ זײ גוטע דערפער, האָט אַ סך מרויח געװען באַ פעלד־תבואות פון די דערפער, אין װעלכע ס׳האָבן באַ אים געאַרבעט פּאַנטשינע־גוים. אויף אַזאַ אופן האָט ער אָנגעזאַמלט אַ סך געלט. אויף דער עלטער איז ער געקומען קײן לװאָװ, און װײל ער איז געװען פון

¹) Plenipotentia — פולמאכט.

לאַנג אָן אונזערער אַ גוטער באַקאַנטער און פריינט, איז ער איינגעשטאַנען באַ אונז, האָט מיט אונז געוואוינט צוזאַמען עטליכע חדשים זומער־צייט און דערקענט אונז פאַר לייטישע מענשן. שפּעטער איז ער אַרויסגעפאָרן פון לוואָוו און זיך באַזעצט אין אַ דאָרף נאָהענט צו מאָסציסקע[1]). די גאַנצע צייט פון קאָנטראַקטן האָט דער ראָזינער פריץ פאַרבראַכט אין לוואָוו און אונז ניט געפונען, האָט ער באַלד, ווי ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער קי"רה'שער משפּט, איבערגעגעבן אונזער וועקסל דעם ריכטער פון מאָסציסקע, ער זאָל איינמאָנען באַ אונז זיין חוב פון פינף טויזנט דריי הונדערט אַכטצן פוילישע גילדן קרן, אַחוץ עוסקא, וואָס ס'קומט אים פאַר מער פון זעקס יאָר.

אין דעמזעלבן יאָר בשעת קאָנטראַקטן האָב איך באַגעגנט דעם פּריץ אַבראַמאָוויסקי, און ער איז בלינד געוואָרן אויף ביידע אויגן; אַ קליין שיינגעצל האָט אים געפירט. איך בין אַוועקגעגאַנגען אין זיין אכסניא צו ר' טוביה קאָמאַרנער, אַ לייטישער מענש, און גערעדט מיט אים מכח'ן ראָזינגן בלינדן פריץ; ער האָט מיר דערציילט, אַז דער פריץ האָט דאָס וועקסל איבערגעגעבן דעם דערמאָנטן ריכטער.

כ'האָב גלייך געוועגדט די אויגן און דאָס האַרץ צו גאָט, וועלכער האָט מיר ביז איצט געהאָלפן, און הלואי זאָל ער מיר פון איצט אָן און ווייטער אייביג העלפן. כ'בין אַליין געגאַנגען צום פריץ איבעררייידן מיט אים. ער האָט זיך זעהר דערפרייט, דערהערנדיג מיין קול, האָט ער מיך געפרעגט, וואָס מאַכן ווייב און קינדער, און איך האָב געענטפערט אַלץ, ווי ס'דאַרף צו זיין, נאָר דערקלערט אים, אַז מיר קאָנען ניט אַרויסשלעפּן אונזערע חובות באַ אַ סך פּריצים, וועלכע ווילן ניט, ניט דורכן געריכט און ניט על פּי יושר באַצאָלן גאָרניט פאַר די גוטע ווינען, וואָס זיי האָבן באַ אונז גענומען פאַר זייערע צרכים; אַ סך זיינען גאָר ניט אימשטאַנד צו באַצאָלן זייער חוב. דעריבער קאָנען מיר אויך ניט באַצאָלן אונזער גרויסע צאָל חובות, ווי אונזער שטייגער איז געווען פון תמיד אָן צו באַצאָלן צום געוויעם טערמין. „דער פריץ אַליין, — זאָג איך, — ווייסט דאָך אויך גאַנץ גוט און מוז מיר מוחל זיין פאַר דעם, וואָס כ'האָב פאַרשפּעטיגט אָפּצאָלן דעם חוב, ווייל מיר האָבן דאָס ניט געטאָן מחמת אונזער בייזן ווילן אָדער פאַלשקייט, נאָר צוליב די טרויעריגע געשעהענישן און שלעכטער צייט זיינען אַ סך באַוואוסטע סוחרים געצוואונגען געווען אָפּשטעלן זייערע מסחרים און זיינען געוואָרן יורדים; פאַראַן קריסטן אַזעלכע, היינט וואָס זאָלן טון מיר אומגליקליכע אידן. גאָט ווייסט אונזערע ערליכע מחשבות". דער גוי איז אויפגערעגט געוואָרן, האָט געלאָזט טרערן און געזאָגט: „אמת,

1) Mościska — צו מערב פון לעמבערג.

כ׳ווייס, אַז איר זענט ערליכע מענשן און תּמיד זיך באַגאַנגען גוט מיט יערערן. גאָט זאָל זיך אויף אייך דערבאַרימען“. זאָג איך צו אים: „צו וואָס וויל דער פּריץ אָנהויבן זיך לאָרן מיט אונז, וואָס קאָן זיך ציהען אָהן אַן עק, און ס׳איז נאָך אַ ספק, ווער ס׳וועט דעם משפּט געווינען און ווער ס׳וועט דאַרפן באַצאָלן די גרויסע הוצאות“. און נאָך אַזוינע מיושבדיגע רייד האָב איך מיט אים געטענעט. אויך ר׳ טוביה דער דערמאָנטער בעל־אכסניא האָט זיך פאַר אונז אַ סך מתנצל געווען, איבער־הויפּט האָט זיין ווייב אַ חשובע פרוי גערעדט אַ סך, ביז דער גוי אַבראַמאָווסקי האָט מסכּים געווען אומקערן אומזיסט אָהן געלט דאָס גאַנצע וועקסל, איך זאָל אים נאָר געבן עטליכע רוקאַטן אויף דער הוצאה. מיר האָבן זיך אויסגעגלייכט פאַר צוועלף רוקאַטן אויף זיין הוצאה און אויך אַן אַנטאַל וויין. אַזוי־ווי אונזערע וועקסלען אויפן גאַנצן חוב זיינען ניט געווען באַ אים אין דער האַנט, ווייל ער האָט זיי שוין איבערגעגעבן דעם ריכטער אין דער שטאָט מאסצישקע, ווי ס׳איז אויבן דערציילט, איז דער בלינדער פּריץ געגאַנגען מיט מיר צום סענדזיאַ[1]) און געבעטן באַם קאַנצעלאַריע־שרייבער פון וואָיעוואָדע־משפּט ראגאַלסקי, ער זאָל אין אַבראַמאָווסקים נאָמען אָנשרייבן אַ קוויטונג און באַפרייען מיך פונם גאַנצן חוב, וואָס ס׳קומט אים פון מיר. דער בלינדער פּריץ האָט אַליין מיט זיין אייגענער האַנט געחתמעט אויף די אַקטן און ס׳איז דאָרט אָנגעשריבן געוואָרן די קוויטונג, ווי ס׳געהער צו זיין אויפן חוב 5318 פּוילישע גילדן מיט עיסקא, וואָס ס׳קומט פאַר עטליכע יאָר. כ׳האָב דאַמאָלס אַרויסגעזעהן בחוש גאָטס חסד מיט מיר, ווי איך בין ניצול געוואָרן פון אַזאַ גרויסן חוב. באַם דערמאָנטן ר׳ טוביה קאַמאַרנער, וואו ס׳איז געווען אָט דער בלינדער פּריץ, איז דאַמאָלס איינגעשטאַנען אויך דער אלוף ר׳ יצחק הינדה׳ס פון ....[2]), און ער האָט צוגעזעהן אַלע מעשים פון גאָט מיט מיר און אַ סך זיך געוואונדערט.

ווינטער, ווען כ׳בין געווען אין דערהיים און ס׳איז געקומען די צייט פון קאָנטראַקטן, ווען מ׳דינגט די אַרענדעס, האָט קיינער ניט געוואָלט נעמען די שטאָט־אַרענדע, ווייל די פריהערדיגע אַרענדאַרן האָבן אין דעם עסק פאַרלוירן גרויסע סכומים, מחמת דער פאַרוואַלטער באָבראָווסקי פלעגט זיך נוהג זיין אויף אַזאַ אופן, אַז ער האָט געשטרעבט נאָר צו ראַבעווען און גזלנען איריש האָב און גוטס; אייניגע האָט ער געצוואונגען זיך באַזעצן אין דער נייער שטאָט פאָדוויסאָקי, ווי כ׳האָב דערציילט אויבן אויף זייט...[3]),

---

[1]) סענדזיא הייסט א ריכטער. ער מיינט אודאי די קאנצעלאריע פונם וואָיעוואָדע־משפּט.

[2]) דער נאָמען פונם אָרט פעלט אינם כתב־יד.

[3]) די זייט פעלט אין כתב־יד, די מעשה גופא איז אָבער געווי דערציילט געוואָרן. ז. זייט 106.

איינינע זיינען געווען געצוואונגען צו האַלטן די באַלעכאָווער אַרענדע, כּדי זיי זאָלן ניט דאַרפֿן באַזעצן זיך אין דער נייער שטאָט.

אין פֿאָריגן יאָר תּקכ״ז האָבּן די אַרענדע געהאַלטן דער קצין ר׳ זימל ע״ה, ר׳ יהודא ליב ר׳ שניאורס, ר׳ דוד ר׳ דובער פּ״ק׳ס זון, דער אלוף ר׳ נפתּלי הירץ ר׳ יוסף׳ס ע״ה און די איבעריגע שותּפים צום עסק, ניט כּדאַי זיי אויסרעכענען, ווי ר׳ ליב נעניזווער א. אַ. וו. זיי האָבּן אַלע געמוזט דערלייגן אַ גרויסן סכום צו באַצאָלן די ראַטע, וואָס האָט אָנגעטראָפֿן מער פֿון אַכטצען טויזנט דוקאַטן, וועלכע האָבּן דאַמאָלס געהאַט דער ווערט יעדער דוקאַט צו 27 פּוילישע גילדן.

אין דער דאָזיגער צייט האָט אונזער פּריץ דער פּאָרצשאַשע אָנגעהויבּן מורד זיין קעגן דער פּוילישער קרוין, ווי מיר האָבּן דערציילט אויבּן. דער פֿאַרוואַלטער באָבּראָווסקי אָבּער האָט ניט געוואָלט צושטיין צו זיין פּריץ און האָט זיך אָפּגעזאָגט פֿון דער שטעלע. דער פּריץ איז געזעסן אַ גאַנצן ווינטער איינער אַליין פֿאַרבּאַהאַלטן אין זיין גרויסאַרטיגן פּאַלאַץ אין טרעמבּבאָווליע, האָט טאָג און נאַכט געשריבּן בּריף צו אַלע זיינע באַקאַנטע פּוילישע פּריצים, זיי זאָלן זיין גרייט אַלע צוזאַמען צום אויפֿשטאַנד קעגן פּיינט, ווען די קאָנפֿעדעראַציע וועט זיך אָנהויבּן; די הכנסות פֿון אַלע זיינע גיטער זיינען געבּליבּן אויף דער השגחה פֿון דער פֿאַרוואַלטונג אין יעדער שטאָט באַזונדער. יעדער פֿון די עקאָנאָמען האָט צוגעצויגן אויך די אידישע אַלופֿים, זיי זאָלן אים העלפֿן געפֿינען אַ איש בּטוח אויף האַלטן די אַרענדע. דאָ אין באָלעכאָוו האָט קיינער ניט געוואָלט האַלטן די היגע אַרענדע אויס מורא פֿאַר היזק.

ווען די אלופֿים און דער פֿאַרוואַלטער להבדיל האָבּן געזעהן, אַז קיינער פֿון אונזער קהלה וויל ניט דינגען די אַרענדע, האָבּן זיי אַלע זיך געווענדעט צו מיר און אָנגעהויבּן איינרעדן, איך זאָל ווערן דער אַרענדאַר. אויך אונזער רב ר׳ צבי הירש זצ״ל האָט מיר געעצהט דערצו פֿאַר מיין טובה וועגן, זאָגנדיג, אַז דאָס וועט זיין אַ כּבוד קעגן אונזערע בּעלי־חובות, ווייל אויך דער פּריץ וועט מוזן אונז שיצן קעגן זיי. איבּערהויפּט האָט מיר מבטיח געווען דער עקאָנאָם מאַיעווסקי, ווי ווייט מעגליך צו העלפֿן דאָס גאַנצע יאָר אין אַלע ענינים פֿון דער אַרענדע. ער האָט אויך געפּועלט אַן הנחה פֿונם פּרייז, ווייל פֿאַראַיאָרן איז געווען אַכטצען טויזנט פּוילישע גילדן און איצט איז דער קאָנטראַקט געשריבּן געוואָרן אויף זעכצען טויזנט פּוילישע גילדן.

באַזונדערס האָבּן מיינע שכנים די אלופֿים ר׳ עזריאל זעליג ר׳ בּער מנקרס זון, ר׳ אברהם ר׳ זאב וואָלף׳ס ע״ה און דער דריטער ר׳ דוד ר׳ שמואל מנקרס זון, וועלכע האָבּן אַמאָל געהאַלטן די מיל און שטייער־

צאָל און זיינען געווען נעניט אין די אַרענדע־עסקים, מיר מבטיח געווען באַגיין זיך מיט מ'ר אָרנטליך און מיטהעלפן אין די אַרענדע־עסקים, ס'זאָל אַלץ גוט גיין. זיי זיינען געווען קלאָר אין אַלע אופנים ווי צו מרויח זיין אין דער אַרענדע, וועלכע זיי האָבן געהאַלטן אַ סך יאָרן, און זאָגן צו מיר: „גוטער פריינט, צו וואָס דאַרפט איר האַלטן צום דאָזיגן עסק משרתים און נאמנס, וואָס זיינען גורם גרויסע הוצאות, בעסער גיט עפּעס די דאָזיגע שותּפים אַ חלק פונם ריוח. וואָס גאָט וועט געבן אי"ה צו פאַרדינען אינם עסק, און געווים וועלן אַזוינע מענשן טון געטריי, ווי באַ זיך אַליין, ניט ווי משרתים, וואָס אויף זיי שטייט געשריבן: „מרבה עבדים מרבה גזל"[1].

און כ'האָב גענומען אויף זיך לויטן געזעץ די גאַנצע אַרענדע, געהייסן מאַכן איין קאַסטן פאַר דער קאַסע מיט זעקס אָפּטיילונגען פאַר די זעקס קליינע קעסטלאַך אינעווייניג, כּדי אַריינצוּוואַרפן אין זיי דאָס געלט פון די אַרענדע־הכנסות און דאָס געלט פון יעדער הכנסה זאָל ליגן באַזונדער אין זיין קעסטל. ס'זיינען אויך געמאַכט געוואָרן צוויי חשבונות־ביכער פון צוויי ליבערעם פאַפּיר, איינער — פאַר די שיינקען, דער צווייטער פאַר די מילן; די רייסטערס זיינען געמאַכט געוואָרן מיט גראַפעס אויף די זייטן, כּדי יעדע הכנסה זאָל פאַרשריבן ווערן מיט קליינער שריפט אויף איר זייט און ס'זאָל זיין פאַרצייכנט פון וואָסער הכנסה, דורך וועמען און דער סכום געלט מיט אַ גענויעם סדר, אַלץ אויף זיין גראַפע. כ'האָב געטראַכט, אַז מיינע שותּפים וועלן זיין צופרידן דערפון, וואָס כ'האָב געמאַכט אַ קלאָרן סדר צום פירן דאָס געשעפט. און זיי זיינען ווירקליך געווען דערפון צופרידן.

האָט זיך אָבער דערפון דערוואוסט מיינער אַ שונא און זאָגט צו די שותּפים: „צו וואָס דאַרפט איר טון אַזוי, ווי ער עצהט, און פירן אַזעלכע רייסטערס, וואָס קיין שום איד פירט ניט אַזוי די געשעפטן, ער וויל אַוודאי אייך באַנעמען. איר אַרבעט טאָג־טעגליך מיט די אַרענדע־עסקים, און ער וועט זיצן אין דערהיים און וועט מרויח זיין". און נאָך אָנגרייצנדע רייד האָט ער זיי אָנגערעדט, ביז ס'האָט זיך צו מיינע שותּפים אין האַרצן אַריינגעגנבעט שנאה אויף מיר. טרעפט זיך, אַז די ערשטע וואָך, וואָס כ'האָב גענומען די אַרענדע פון בראָנפן צו מיר אין שטוב אַריין, זיינען געקומען ממש אַלע גויים פון שטאָט מיט די ווייבער און קינדער מיט גרויס פרייד, וואָס איך האָב גענומען די אַרענדע, האָבן געטרונקען אַ סך פאַר מזומן געלט און ס'איז געלייזט געוואָרן פאַר בראָנפן אַ סך הונדערטער גילדן. נאָך דעם, ווי די שותּפים האָבן גוט איבערגערעדט מיט מיין דערמאָנטן שונא, זיינען זיי געקומען און צוגענומען פון מיין שטוב דעם אַרענדאַר־בראָנפן און איבערגעפירט אין שטוב צו מיין שכן ר' ברוך

[1] פרקי אבות, ב'. ווער ס'האָט א סך קנעכט, ווערט א סך באגזלט.

פון צערקאָווגע, וועלכער איז געווען זייערער אַ קרוב. אָבער אין משך פון דער גאַנצער וואָך איז ניט געלייזט געוואָרן במזומן מער פון זיבעצען גילדן. דער וויין־פאַרקויף איז ביסלעכווייז געוואָרן ווייניגער און ווייניגער, ביז מ׳האָט אויפגעהערט זעהן אַ מזומנעם גראָשן און נאָר געגעבן די גויים אויף באָרג. אויך אין די איבעריגע אַרענדע־עסקים, ווי די מיל און שטייער־צאָל, האָבן מיינע שותּפים געטאָן לויט זייער ווילן. אין אַ פערטל יאָר אַרום האָב איך אַריינגעקוקט אין די אַרענדע־חשבונות פון די רייסטערס און דער קאַסע, און ס׳האָט אַ סך געפעלט, אַפילו אַ העלפט פון דער ראַטע, וואָס מ׳דאַרף צאָלן פאַר אַ פערטל יאָר, האָט מען ניט געקאָנט נעמען במזומנים. ס׳האָט מיך זעהר געאַרט, ווייל כ׳בין אַריין אין אַזאַ סכּנה, וועלכע וועט מיר אפשר ברייגען שאָדן מער פון אַלע צרות, וואָס כ׳האָב געהאַט ביז אַהערצו מיט די חובות פון די פּריצים, וואָס זיינען פון רערווייטנס. תּמיר קאָן אונזער שררה העלפן און מציל זיין סיי דורך אַ פּשרה צו אויסצאָלן איינציגווייז, סיי באַם לאָרן זיך אין זייערע געריכטן, אָבער ווער קאָן זיך לאָרן מיטן שרדה אַליין, וואָס איז שטאַרקער פון אונז. כ׳האָב זעהר מורא געהאַט, ס׳האָט מיר באַנג געטאָן און כ׳האָב געווענדט די אויגן און ראָס האַרץ צו גאָט, זאָגנדיג, פון וואַנען וועט קומען מיין הילף א. אַ. וו.

איינמאָל איז אין שלאָס אַריינגעקומען זאַרעמבאַ דער מאַרשאַליק, ד. ה. דער עלטסטער דינער פון אונזער שררה דעם פּאַרצשאַשע מיט אַ באַפעל פונם פּריץ אַראָפּזועצן דעם עקאָנאָם מאַיעווסקי, אויף וועמענס אָרט ס׳איז באַשטימט געוואָרן איינער רעמבאָוויץ. דער ראָזינער רעמבאָוויץ האָט באַראַרפט אויך אַריינקוקן אין די עסקים פון דער הכנסה פון באָלעכאָווער גיטער. זאָגן מיר מיינע שותּפים: „אפשר וואָלטן מיר געבעטן באַם ראָזינגן ארון, ער זאָל אונז געבן אייניגע עצות צו פאַרבעסערן די אַרענדע־הכנסה“. האָב איך זיי געפאָלגט און געשריבן אַ בקשה לויט זייערע רייד, ווי זיי האָבן געבעטן, בין אַוועקגעגאַנגען צום ראָזינגן ארון, אים איבערגעגעבן די שריפט־ליכע בקשה און אָנגעהויבן רייזן מיט אים מינדליך, ווי ראָס האַרץ האָט געגלוסט, זאָגנדיג: „ווי אַזוי קאָן אונזער פּריץ וועלן, מיר זאָלן האָבן היזק באַ דיין אַרענדע, אַ זאַך וועלכע כ׳האָב קיין מאָל ניט געפּרובט, זינט כ׳לעב ניט געהאַלטן און ניט מרויח געווען אַפילו אַ פּרוטה באַ קיין שום אַרענדע אין דער וועלט; פון דער יוגנט אָן בין איך אַ וויין־סוחר, צו וואָס די עלטערן האָבן מיך געלערנט און פינף און צוואַנציג יאָר זיך פאַרנומען מיטן ראָזינגן מסחר אין לוואָוו, ווי ס׳איז יערערן באַוואוסט. איצט בין איך אַרויס פון לוואָוו און געבראַכט אייניגע וויינען אַהער קיין באָלעכאָוו, וואָס כ׳האָב געטאָן לויט דער עצה פון אונזער פּריץ, וועלכער האָט מיר אין לוואָוו געזאָגט, מיר זאָלן מער ניט ברייגגען אַהינצו קיין וויין, ווייל ער וועט

ניט זיין אימשטאַנד צו באַשיצן זיי פון גזילות, וואָס קאָנען דאָ געשען, און בעסער מיר זאָלן האַלטן די וויינען באַ אונז אין דערהיים אין באָלעכאָוו". אויסהערנדיג דאָס, זאָגט צו מיר דער ראָזינער ארון זאַרעמבאַ: „גיי און היים אָנשרייבן אַן אַנדער בקשה לויט דיינע רייד". איך האָב צוגענומען באַ אים די בקשה, און מיר זיינען אַוועקגעגאַנגען און אָנגעשריבן אַן אַנדער בקשה, געווענדט צום שררה, ער זאָל מיט זיין חסד באַטראַכטן, צי איז אַזוי דער יושר, „אַז איך, וועלכער האָט זיך פאַרנומען פון דער יוגנט אָן שוין העכער צוואַנציג יאָר מיט אַ מסחר, וואָס איז באַוואוסט אין וויטע לענדער און אין אַלערליי שטעט, און איצט בין איך געקומען אונטער זיין שוץ און האָב מסכים געווען צו האַלטן דעם פריצעס אַרענדע, ניט כדי צו מרויח זיין, נאָר כדי אָפּצוהיטן דעם פריצעס הכנסה זאָל ניט געמינערט ווערן. אָבער איצט מחמת די שלעכטע צייטן האָבן מיר אַ גרויסן היזק פון דער אַרענדע, וואָס מיר וועלן ניט קאָנען אַריבערטראָגן. וואָס וועט דערפון אַרויסקומען דעם פריצעס פינאַנצן, אויב איך, אַן אָרימאַן, וועל אינגאַנצן רואינירט ווערן נאָך דעם, ווי כ'האָב איבערגעלאָזט אין לוואָוו אַ סך וויין אויף הפקר און אויך אַ סך פריצים האָבן באַ אונז צוגענומען גרויסע סכומים וויין אויף באָרג, און מ'קאָן באַ זיי ניט אַרויסמאָנען. איבערהויפּט האָבן מיר געהאַט אַ סך היזק בשעת די רעוואַלוציעס פון די מטבעות אין די פאָריגע יאָרן. אַלע סוחרים האָבן פאַרלוירן, ווי באַוואוסט, גרויסע סכומים. און ווי אַזוי זאָל אונזער פריץ זיך ניט דערבאַרימען אויף אונז און זאָל וועלן פון זיינע אונטערטעניגע, וואָס זיינען אים שטענדיג טריי אינגאַנצן, מאַכן אַ תל".

אַחוץ דעם האָב איך אָנגעשריבן אַ שיינע בקשה צום שררה אין נאָמען פון די קהל־אלופים מכח דעם רבנות־אָפּצאָל, וואָס זיי האָבן געמוזט פון דער פלייש־טאַקסע צאָלן יערליך דער פריצישער קאַסע אַכטציג דוקאַטן. כ'האָב דעם פריץ געגעבן צו פאַרשטיין, ווי אונזער קהלה איז זיך שטענדיג נוהג האַלטן גוטע רבנים און אויך איצט איז באַ אונז אויפגענומען געוואָרן זעהר אַ פיינער און מפורסמער רב, וועלכער קאָן אונז ניט געבן אַפילו אַ דריטל פון די אַכטציג דוקאַטן, וואָס מיר צאָלן אין דער קאַסע.

כ'האָב אויך געשריבן אַ דריטע בקשה אין נאָמען פון דער גאַנצער קהלה וועגן דער אַרענדע פון קאַראַמזין־גאַרטלען, וויל פונם האַנדל מיט וואָלענע גאַרטלען איז געמאַכט געוואָרן אַ נייע אַרענדע פון אַכט הונדערט פוילישע גילדן. דער ראָזינער מסחר געפינט זיך באַ די אָרימע לייט פון אונזער שטאָט אין די הענט, וועלכע בעטן דעם פריצעס חסד פאַרלייכטערן זיי דעם אָפּצאָל־יאָך פונם ראָזינן קבצנישן מסחר א. אַ. וו.

אויף די ראָזינגע אַלע דריי בקשות איז אונז אָנגעקומען אַ תשובה פונם שררה אַליין, וועלכער האָט אונז אַרויסגעוויזן גרויס חסד. א. — וועגן דער גרויסער אַרענדע, וואָס די ראַטע באַטרעפט אויף אַ האַלב יאָר אַכט טויזנט פוילישע גילדן, האָט דער שררה מותּר געווען פופצען הונדערט גילדן, און מ׳זאָל אויף חנא יאָהאַן באַצאָלן 6500 פוילישע גילדן. ב — וועגן קהלס בקשה מכּחן רבנות־אָפּצאָל האָט ער מותּר געווען 20 רוקאַטן. ג — אויך פון דער גאַרטלען־אַרענדע האָט ער מותּר געווען 20 רוקאַטן.

בשעת כ׳האָב דאָס דערזעהן, האָב איך צונויפגערופן מיינע אַרענדע־שותּפים און גלייך אַריינגעקוקט אין זייערע חשבּונות און רייסטערס, מיר האָבן אויך בורק געווען די גאַנצע מזומענע קאַסע און מ׳האָט בשום אופן ניט געקאָנט אַרויסנעמען פונם גאַנצן אַרענדע־עסק אַפילו דעם סכום, וואָס מ׳דאַרף צאָלן שוין נאָך דער דערמאָנטער גרויסער הנחה. ס׳האָט מיך זעהר געאַרט זעהעגריג, אַז נאָך די השתדלות און דערגרייכונג פון אַזאַ היפּשער הנחה, איז שוין מער ניטאָ פון וואַנען צו וואַרטן אויף שטיצע, און וואָס וועלן מיר זאָגן, ווען דעם פּריצעס הכנסה וועט ניט אַריינגעטראָגן ווערן ביז חנא יאַן. דערצו נאָך זיינען מיר, ניט איך, ניט מיינע שותּפים, קיין בטוחים אויף קרעדיט, ס׳זאָל אונז עמיצער לייען אַ סכום אויף באַצאָלן די ראָזינגע ראַטע, האָב איך אויפגעהויבן די אויגן צו גאָט און געזאָגט: „מאין יבוא עזרי מעם ד׳ עושה שמים וארץ״. דער אַלמעכטיגער גאָט פאַר־לאָזט אָבער ניט זיינע קינדער ישראל און הערט ניט אויף צו טון וואונדער און נסים צו העלפן זיי אין צרות. טרעפט זיך, אַז צווישן די גרויסע קצינים און אלופים, וואָס האַלטן די היגע באָלעכאָווער, ציסעווער[1]) און לישוויצער זאַלץ־גרובן, איז געוואָרן גרויס קנאה, ווען זיי האָבן דערזעהן, אַז מיר האָבן מיט אונזערע בריף געפּועלט גרויסע חסדים באַם פּריץ, און דער קצין און נגיד פון אונזער קהלה ר׳ יצחק חר״ם און ר׳ מענדל ברי״ל ע״ה פון סטרי, וועלכע האָבן געהאַלטן אונזער זאַלץ־גרוב, האָבן געבעטן מיך, איך זאָל אָנשרייבן אויך פון זיי אַ בקשה צום פּריץ. זיי האָבן געשיקט צו מיר ר׳ יוסף ר׳ זלמנס, וועלכער איז געווען אויסגעקאָכט צווישן די פּריצים און קאָן צונויפשטעלן דעם אינהאַלט פון זייער בקשה, און ער וועט מיר זאָגן די פונקטן פונם אינהאַלט, איך זאָל אָנשרייבן ווי ס׳דאַרף צו זיין און ווי ס׳פּאַסט פאַר אַזאַ שררה. און דער ראָזינגער ר׳ יוסף זאָגט צו מיר: „די זעלצערס בעטן ניט קיין שום הנחה פונם פּריץ און ווילן באַצאָלן אינגאַנצן דעם סכום פון דער ראַטע, וואָס קומט פון זיי. נאָר צוליב די שלעכטע צייטן און דעם חורבן מיטן יקרות קאָנען זיי ניט איינמאָנען און אַרויסשלעפּן באַ די פּאַנשטשיזנע־גויים די חובות פאַר זאַלץ, וואָס יענע האָבן גענומען אויף

[1]) ריכטיג ציסאָוו (Cissow) – א דאָרף צו דרום־מזרח פון באָלעכאָוו.

באָרג באַ די זעלצערס; צו חגא יאַן איז אוממעגליך פאַר די דאָרפס־גויים עפּעס צו באַצאָלן, ווייל ס׳איז נאָך פאַר דער נייער תבואה, אַלע געפינען זיך אין וועג, געגאַנגגען פאַרקויפן די זאַלצן, וואָס זיי האָבן גענומען באַ די זעלצערס. דאַריבער בעטן די זעלצערס: זאָלסט, פריץ, מיט דיין חסד הייסן, אַז מ׳זאָל אונז אָפּליינגן אַ טייל פון דער ראַטע פון חגא יאָהאַן אויף חגא מיכאַילע[1], וואָס איז סוף זומער, און דאַמאָלס איז גוט איינצומאָנען פון די דאָרפס־גויים די חובות; דאַן וועלן זיי לייכט באַצאָלן די איבעריגע ראַטע פון חגא יאָהאַן״.

כ׳האָב געשריבן זייער גאַנצער בקשה געגנוי, ווי ס׳פּאַסט פאַר אַזאַ שררה, און געטראַכט, אַז איצט איז פאַר אונז אויך גוט צו זוכן הילף אויף אַזאַ אופן; האָב איך אָנגעשריבן אַ בקשה צום שררה אינם נאָמען פון די אָרטיגע סטאַראָסטעס און קריסטליכער באַפעלקערונג, ווי אויך להבדיל פון קהל׳שע מנהיגים און דער אידישער קהלה, מיט אַזאַ נוסח: „מיר בעטן דעם שררהס חסד רחמנות האָבן אויף די אָרימע־לייט פון דער גויאישער באַפעלקערונג און אירן להבדיל, וועלכע האָבן געמווט אינם דאָזיגן יאָר בשעתן יקרות קויפן פון דער מיל אַ סך תבואות, קאָרן, ווייץ און אַנדערע הצטרכותן צו שטילן זייער הונגער און איבער די שלעכטע צייטן זיינען זיי איצט זומער פאַר דער נייער תבואה ניט אימשטאַנד באַצאָלן זייער חוב; מיר בעטן דעם פריצעס חסד הייסן די אַרענדאַרעס וואַרטן און אָפּליינגן דעם טערמין פון צאָלן ביז חגא מיכאַילע״. ס׳האָבן זיך געחתמעט דער ריכטער מיט די איבעריגע שטאָט־פירערס און פאַרחתמעט מיטן אָרטיגן שטעמפּל. אויך די אלופים און אייניגע פון קהל האָבן זיך געחתמעט אויף דער דאָזיגער בקשה...

...מיט זיינע אויגן. אַז ער האָט דערהערט מיינע שיינע רייד אין אַ ריינעם קלאָרן פּויליש, האָט ער געזאָגט צו זיין מעקלער דעם אירן ר׳ איציק זוברי: „ווי קומט עס, וואָס איר אירן פון דער גרויסער שטאָט לוואָוו קאָנט קיינער ניט ריידן גוט פּויליש, ווי דער דאָזיגער יונגערמאַן, וועלכער רעדט ריכטיג אַקוראַט ווי מיר״. ער האָט תיכף מיר געגעבן פינף האָלענדער דוקאַטן פאַר צען טעפּ וויין בתנאַי, אַז איך טאָר ניט פאַרקויפן קיין וויין פון דער דאָזיגער פאַס, ביז ער וועט ניט נעמען די צען טעפּ, וואָס ער האָט געקויפט, און ער האָט רעכט צו נעמען נאָך פון דער דאָזיגער פאַס, אַפילו די גאַנצע פאַס קאָן ער נעמען פאַר מזומן געלט. און ס׳איז ווירקליך אַזוי געווען, אַז דער דאָזיגער פריץ האָט אויסגעטרונקען אָט די גאַנצע פאַס און האָט נאָך גענומען אַנדערע וויינען. שפּעטער די גאַנצע

[1] דער הייליגער מיכאל – 29־טער סעפּטעמבער.

צייט, וואָס מיר זיינען געווען אין לוואָוו, האָט ער ניט גענומען קיין ווין באַ קיין שום אַנדערן סוחר אַחוץ אונז. לאָמיר זיך אומקערן צו אונזער ענין.

ווען כ'האָב געבראַכט מיין ברודער פינף רוקאַטן רענדליך, האָט ער זיך זעהר געפרייט, ווייל שוין העכער זעקס וואָכן, זינט ער איז געקומען פון לוואָוו און האָט נאָך גאָרניט פאַרקויפט פון זיינע ווייַנען. דאַריבער האָט ער מיר געזאָגט, איך זאָל שיקן מיין פערד אַהיים קיין באָלעכאָוו און איך זאָל בלייבן מיט אים אין לוואָוו אים העלפן באַם פאַרקויפן די ווייַנען. כ'האָב אַזוי געטאָן און געבליבן אין לוואָוו און געשטאַנען, ווי אַ שומר באַ דער טיר פון דער שטוב, וואו ס'זיינען געווען די ווייַנען. איינמאָל באַגעגנט מיך אַ פּריץ און זאָגט צו מיר: „וואָס שטייסטו דאָ?" ענטפער איך אים: „איך זוך קונים אויף גוטן אונגאַרישן ווין, וואָס שטייט באַ אונז אין די קעלערס פונם ראָזינן הויז". זאָגט ער צו מיר: „איך בין אויך אַ קונה אויף גוטע ווייַנען; וויז מיר פּראָבעס פון זיי, וועל איך וויסן זייער פּרייז און וועל קויפן באַ דיר ווין פאַר מיינעטוועגן". כ'האָב אים געבראַכט די פּראָבעס, און ער איז מיט מיר מושוה געוואָרן און גענומען באַ מיר ווין פאַר זיינעטוועגן די גאַנצע צייט, וואָס ער איז געווען אין לוואָוו.

דער ראָזינער קריסט איז געווען אַ געבוירענער אַ דייטש, אַ אָנגעשטעלטער באַם וואַרשעווער ווייַן־סוחר דיטריך. זאָגט ער צו מיר: „אויב וועסט מיך בעטן, וועל איך דיר טון אַ גרויסע טובה זאָלסט פאַרקויפן אַלע ווייַנען אין איין וואָך". ווייל ער איז געווען בוכהאַלטער באַם ראָזינן דיטריך און בשעתן סיים אָרער אַנדערע צוזאַמענפאָרן פון די שררות פון גאַנץ פּוילן פלעגט זיי דאָס רוב ניט קלעקן דאָס מזומן פאַר דער וואַרשעווער הוצאה, האָבן זיי געמוזט בלייבן דאָרטן שולדיג און פלעגן צוזאָגן באַצאָלן זייערע חובות אין לוואָוו בשעת קאָנטראַקטן. אויף אַזאַ אופן איז דער בוכהאַלטער געקומען איינמאָנען די חובות, ווייל בשעת קאָנטראַקטן אין לוואָוו ברייננגען די שררות אַלע זייערע הכנסה־געלטער, קויפן דאָרט און פאַרקויפן אָפּטמאָל איינער דעם אַנדערן זייערע גיטער, מ'לייט און מ'צאָלט אָפּ יעדערער זיין באָרג פונם גאַנצן יאָר.

ווען אייניגע פּריצים האָבן דערועהן דעם ראָזינן בוכהאַלטער, זאָגן זיי צו אים: „פּאַניע דיטריך[1]), וואָס טוסט דו דאָ אין לוואָוו?" ענטפערט ער: „כ'האָב געבראַכט אַהער גוטע אונגאַרישע ווייַנען צו פאַרקויפן אויף לאַחרים, און זיי שטייען אינם הויז פון די קאַרמעליטער גלחים", ווייל ער האָט ניט געוואָלט מביש זיין די פּריצים, אַז ער איז געקומען איינמאָנען באַ זיי די חובות. ווען די פּריצים האָבן דאָס דערהערט, האָט יעדערער

[1]) דער בוכהאַלטער ווערט דאָ אָנגערופן מיטן נאָמען פון זיין פּרינציפּאַל.

תיכף געשיקט זיין רינער מיט כלים און געלט און געבעטן אים, יעדערער אינם נאָמען פון זיין בעל־הבית, ער זאָל הייסן געבן גוטן וויין פאַרן סכום געלט, וואָס דער רינער האָט געבראַכט. ער האָט מיך גלייך גערופן אַלס זיין מעקלער און געהייסן געבן וויין דעם און דעם פריץ פון דער און דער פאַס פאַרן געלט, „וואָס וועסט מקבל זיין און זאָלסט פאַרשרייבן אין רייסטער מיט אַ נענויען סדר אַלץ פינקטליך". אויף אַזאַ אופן איז פאַר־קויפט געוואָרן לאחרים צען פאַס וויין אין איין וואָך. דער איבעריגער וויין איז אין משך פון דער ראָזינער צייט פאַרקויפט געוואָרן פעסער־ווייז.

אַזוי ווי דער ראָזינער גוי האָט צוגעזאָגט אַ סך פריצים געבן זיי וויין, האָט ער ניט געוואָלט מיך אָפּלאָזן פון דערהיים, איך זאָל אין ערגעץ ניט אַוועקגיין, ווייל יעדער רגע איז מען געקומען פון אַ סך פריצים נאָך וויין; פאַר אונזערטוועגן איז אָבער ניט געווען קיין שום חדר אינם ראָזינגן הויז, אַחוץ די קעלערס, האָט ער געמוזט זיך משתדל זיין באַם פראַנצויזישן סוחר, וועלכער איז איינגעשטאַנען מיט אים צוזאַמען אין איין צימער, ער זאָל מיר דערלויבן זיין די גאַנצע צייט מיט זיי אין זייער צימער. דער ראָזינגער סוחר האָט דאָרטן פונאַנדערגעלעגט אַלע זיינע סחורות אין אַ געוויסער אָרדענונג, ווי דער שטייגער איז פון אַזעלכע סוחרים; ער איז געווען אַ גרויסער עושר, האָט געהייסן פיוואַל פון פאַריזש אין פראַנקרייך, און ער האָט געהאַט אין לובלין אויף דער השגחה פון אַ בוכהאַלטער אַ געוועלב פול מיט אַלערליי מינים טייערע סחורות. ער אַליין פלעגט יעדעס יאָר ברייננען אַ סך אַזעלכע סחורות קיין לוואָוו אויף קאָנטראַקטן און מיט אים זיינען געווען צוויי אינגלאַך, איינער מיטן נאָמען קאַריע פון אַ יאָר צוואַנציג, אַ פאַריזשער, האָט ניט פאַרשטאַנען קיין שום אַנדער שפּראַך אַחוץ פראַנצויזיש (ער לעבט נאָך ער היום אין לוואָוו, איז איינער פון די שטאָט־פירערס, האָט אַ מויער אין שטאָט און אַ געוועלב פול מיט סחורות אַקעגן דעם קאַטוילישן קלויסטער); דער צווייטער — יאַקאָב יאָהאַן לעבערי האָט ער געהייסן — איז אַלט געווען אַ יאָר זיבעצען, געווען אַ נעבוירענער אַ לייפּציגער און האָט געקענט דריי שפּראַכן: פראַנצויזיש, דייטש און אויך פויליש. ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז איך קען אַביסל פויליש און לאַטיין און האָב אויך חשק צו לערנען שרייבן און לייענען דייטש, זאָגט ער צו מיר: „קענסט דו העברעאיש?", האָב איך אים געענטפערט: „אַוודאי, כ'בין דאָך פון געבוירן אַ איד, האָב איך, פאַר־שטייט זיך, געלערנט, ווי ס'פּאַסט פאַר יעדן אידן, אונזער הייליגע שפּראַך העברעאיש". זאָגט ער צו מיר: „איך וועל מיט דיר לערנען אונזער שפּראַך דייטש בתנאי, אַז אויך דו מיט מיר זאָלסט לערנען שרייבן און לייענען העברעאיש". ער האָט מיר תיכף אָנגעשריבן אויף פּאַפּיר די אותיות

פונם רייטשן א״ב, כ׳האָב גענומען פון זיינע הענט די פען און אָנגעשריבן אַ צווייטן א״ב אונטער דעם ראָזינגן, אַקוראַט פּינקטליך ווי דער ערשטער. ער האָט זיך דאַרויף געחידושט, ווייל ווען איך האָב אים אָנגעשריבן דעם העברעאישן א״ב גמאשיכץ, האָט ער געמוזט נאָכשרייבן דריי מאָל ביז ער האָט אָנגעשריבן מיט קלאָרע אותיות דעם מוסטער פונם א״ב, וואָס כ׳האָב אים אויסגעשריבן. ער האָט געזעהן, אַז איך קען גוט פּויליש, איז אים שטאַרק געפעלן געוואָרן, און ער האָט מיך געלערנט דייטש שיין שרייבן און מיט גראַמאַטיק; ער האָט מיר אויפגעשריבן אַ סך שיינע שפּריכ־ווערטער אויף אַ גוטן דייטש און מיט אַ שיינער שריפט און האָט זיך אויך בײַ מיר אויסגעלערנט די אותיות פון לשון קודש מיט די נקודות. נאָך דעם, ווי ער האָט זיך אויסגעלערנט דעם א״ב מיט די נקודות פונם געדרוקטן אין זשאלקעוו[1]) א״ב, האָב איך געמוזט קויפן פאַר זיינעט־וועגן אַ סידור, ער זאָל אין אים לייענען, ווייל כ׳האָב געזעהן, אַז דער ראָזינגער גוי גלוסט זעהר לערנען העברעאיש. פאַר אַזאַ קורצער צייט פון איין וואָך האָב איך געמאַכט אַ גוטע התחלה אין דער דייטשער שפּראַך, און דער גוי האָט געמאַכט אַ גרויסן פאָרשריט אין העברעאיש, ווי ס׳האָט אונז דערציילט זיין בעל־הבית דער סוחר פּיוואַל, אַז אומקערנדיק זיך פון לוואָוו, איז אין אַ קרעטשמע געקומען דער בעל־הבית צו מאַכן דעם חשבון פאַרן נאַכט־לעגער, און האָט זיך אַליין אויפגעשריבן אויף אַ בלעטל אין העברעאיש פאַר אַ הון פּופּצען פּוילישע גראָשן, און מינדליך האָט ער געבעטן פאַר איר אַ פּוילישן גילדן. דער סוחר פּיוואַל האָט זיך געוואונ־דערט, וואָס אין אַזאַ קורצער צייט זאָל אַ גויאיש אינגל זיך קאָנען אויס־לערנען אַ שווערע שריפט און שפּראַך און ווי אַזוי איך האָב דאָס אַלץ געקאָנט אים אויסלערנען. דער סוחר האָט אונז אויך דערציילט, אַז ווען דאָס ראָזינגע אינגל האָט זיך אומגעקערט קיין לייפּציג צו זיין טאַטן לעבערי, אַ גרויסן עושר, האָט ער ניט געוואָלט רינען און זיין אַ סוחר, און די עלטערן האָבן באַשלאָסן קויפן אים אַ שאַרושע, ד. ה. אַ מיליטער־טיטל פון אַ הויפּטמאַן, דאָס אָבער האָט ער אויך ניט געוואָלט און האָט געשטרעבט נאָר שטודירן און לערנען וויסנשאַפטן און שפּראַכן, ער האָט אויך זיך געסטאַרעט לערנען מער העברעאיש, ביז ער איז געוואָרן אַ קענער פון העברעאיש, אַראַביש און בבליש. אין איניגע יאָר אַרום איז ער באַשטימט געוואָרן פאַר פּראָפעסאָר פון מזרח־שפּראַכן אין דער לייפּ־ציגער אַקאַדעמיע[2]). דאַן איז אין לייפּציג אָפּגעדרוקט געוואָרן אויף

[1]) אין זשאָלקעוו ‹Zolkiew› איז געווען אַ העברעאישע דרוקעריי פונם יאָר 1690 אָן.
[2]) דער ראָזינגער לעבעדי איז ניט געווען קיין פּראָפעסאָר, נאָר האָט שטודירט אין דעם לייפּציגער אוניווערסיטעט. דער מחבר האָט פשוט אַ טעות, ווי אויך דאַן, ווען ער זאָגט, אז ער איז גע־

רייטש אַ בוך, אַ איבערזעצונג פונם ענגלישן מחבר פריידאָ פון לאָנדאָן, וואו ס׳ווערט באַשריבן און דערקלערט די געשיכטע פון אַלע פעלקער, וואָס האָבן געוואוינט אין שכנות מיט די אידן, ווי די מלכים פון אשור, בבל, פּרס און מדי, גריכנלאַנד, מאַקעדאָניע און אַנטיאָכיע און די רוימישע מלכים, וואָס זיינען נאָך זיי אויפגעשטאַנען, ווי אַזוי זיי האָבן מיט די אידן מלחמה געהאַלטן. דער מחבר האָט באַשריבן און גוט מבאר געווען די נביאימס רייד, ווי אַזוי זיי זיינען אויף די דאָזיגע פעלקער מקוים געוואָרן. ער האָט אַלץ אָנגעשריבן לויטן אמת, ווי מ׳זעהט אַרויס פון אונזערע הייליגע ספרים. דער דאָזיגער גלח לעבעדי האָט מיר אַריינגעשיקט ביידע בענד פונם דאָזיגן אָפּגעדרוקטן בוך און געבעטן מיך, איך זאָל אים שיקן שוואַרצע שאָפענע פעלן, היינו, שוואַרצע זיבעטבירגער שמושקעס. איך האָב אים געשיקט די שמושקעס דורכן רייטשן סוחר שולץ פון לוואָוו, וועלכער איז געווען דאַמאָלס אַ גרויסער עושר און באַוואוסטער סוחר אין לוואָוו, און ער האָט מיר געבראַכט די ביכער. אַז אָט דער סוחר שולץ האָט דערזעהן דעם דאָזיגן בוך, האָט ער מיר געגעבן אַ רייכסטאָלער פאַר איבערלייענען אים, האָט אויך דערציילט אַנדערע רייטשע סוחרים דעם אינהאַלט פון אָט די ביכער און יעדערער האָט מנדב געווען אַ רייכסטאָלער פאַר איבערלייענען. פאָלגנדיגע פּערזאָנען האָבן מנדב געווען: דער סוחר בלעכנער, דער סוחר קאָצשאַראַ, דער סוחר קרייזל און דער סוחר מייסנער דער בוכהאַלטער פון זינקעוויצעס נעוועלב. יעדערער פון זיי האָט איבערגעלייענט די ביכער און זיי זיינען געבליבן באַ מיר ער היום. לאָמיר זיך אומקערן צו אונזער ענין.

ווען מיר האָבן אין אַ קורצער צייט אַרום פאַרענדיגט דאָס פאַרקויפן אַלע ווינען, האָט מיר מיין ברודער ר׳ אריה ליב ע״ה געגעבן מיין שכר טרחה, האָט מיר אויך געשיינקט די לייריגע פעסער מיט די הייוון פון די ווינען, וואָס זיינען פאַרקויפט געוואָרן לאחרים. זאָג איך צום ברודער: „דאָס אַלץ איז באַ מיר גאָרניט, נאָר זאָלסט מסכים זיין פאָרן מיט מיר נאָך אַמאָל קיין אונגאַרן קויפן וויין, און איך זאָל האָבן אַ חלק אינם מסחר“.

ווען מיר האָבן זיך אומגעקערט אַהיים פון לוואָוו, האָט דער ברודער מיט מיר מסכים געווען און מיר זיינען גלייך אַרויסגעפאָרן בשלום קיין אונגאַרן, געקומען קיין טאָקאַי אויף פּורים תק״י, געקויפט העכער דרייסיג פאַס אַלטן וויין אויף פירן גלייך קיין פּוילן. אַחוץ די דאָזיגע, האָט דער ברודער אריה ליב געקויפט באַ אַ גרעק לאַזער יאַנוש, אַ רייכן און באַוואוסטן סוחר, זעכציג פאַס וויין פונם יאָר תק״ט, וועלכע זיינען געשטאַנען אינם גראַף פראַנץ ראַלאָים קעלערס, אויך צוועלף פאַס סוכייאַנאַדער אָדער

בוירן געוואָרן אין לייפּציג: לויטן אוניווערסיטעט־מאַטריקל G. Erler, Jüngere Matrikel der Universität Leipzig, III, 225 איז לעבעדי געבוירן געוואָרן אין בויצען (זאקסן).

טרוקן־בעער זיינען געבליבן דאָרט באַם סוחר לאַזאַר יאַנוש אין שטוב; אויף דעם דאָזיגן וויין האָט מיין ברודער ניט געגעבן קיין אַרויף, נאָר באַקומען אַ כתב, אַז אָט דער וויין איז אים פאַרקויפט. כ'האָב אַלע וויינע פאַרחתמעט מיטן ברודערס שטעמפּל, און מיר זיינען געפאָרן אַהיים מיט די דרייסיג פאַס וויין. נאָך פסח זיינען מיר מיט די וויינען געקומען קיין לוואָוו און אָפּגעלעגט זיי אין די נלחימס קעלערס.

אין יענער צייט איז אין לוואָוו פאָרגעקומען דער לעצטער שילער־געלויף[1]), ווייל פון לאַנג אָן איז אין לוואָוו געווען אָט די שטענדיגע מכּה, אַז צוליב עפּעס אַ קאָנפליקט אָדער קריגעריי, וואָס פלעגט אַרויס איבער דער קלענסטער מחלוקת צווישן אַ אידן און אַ שילער, פלעגן די שילער, די קינדער פון פריצים און שררות, זיך צונויפנעמען, קומען אין די אידישע גאַסן, שלאָגן הרגענען און ראַבעווען דאָס אידישע האָב און גוטס, און די אידן האָבן געמוזט אַנטלויפן פון זייערע שטיבער און זיך ראַטעווען; די שילער האָבן געראַבעוועט און געגזלט, וואָס נאָר זיי האָבן געקאָנט צונעמען פונם פאַרמעגן. לאָמיר זיך אומקערן צו אונזער ענין.

די וויינען, וואָס מיר האָבן דאַמאָלס געבראַכט קיין לוואָוו, זיינען פאַרקויפט געוואָרן צו אַ גוטן פרייז און ביז י״ז תמוז תק״י איז ניט געבליבן באַ אונז קיין איין פאַס וויין; אין דעמזעלבן טאָג זיינען מיר אַרויסגעפאָרן פון לוואָוו און געפאָרן אַהיים דורך דער שטאָט סטרעליסק[2]), ווייל אויך מיין ברודער אריה ליבס פרוי די באַוואוסטע גבירנטע רחל ע״ה איז געווען דאַמאָלס מיט אונז אין לוואָוו און האָט געוואָלט זיך זעהן דאָרט מיט איר משפּחה, מיט איר ברודער ר׳ יהושע דעם קצין און באַוואוסטן סוחר, וואָס פלעגט האַנדלען מיט דאַנציג, מיט זיינע קינדער און מיט דער איבעריגער משפּחה, זיינען מיר דאַריבער געפאָרן דאָרט אַרום. אין דער נאַכט אויף י״ט תמוז זיינען מיר פאַרפאָרן אויף נאַכטלעגער אין דאָרף בארטניקי, וואָס געפינט זיך אויפן ברעג דנעסטר.

אין יענער נאַכט איז אין דאָרף ברעזיע נעבן באָלעכאָוו געהרגעט געוואָרן אַ אָנגעזעהענער איד פון דער קהלה, דער אלוף ר׳ רפאל ע״ה, וועלכער האָט אין דעמזעלבן יאָר פאַרן טויט אויסגעבויעט אַ שיין הויז אויף דער שטאָט־גאַס און האָט ניט זוכה געווען דאָס צו באַנייען, ווייל ס'זיינען אויף אים אָנגעפאַלן נאַכט־גזלנים, אים געהרגעט, און ער איז געשטאָרבן אָהן קינדער. זיין דירה איז געבליבן באַ זיין ווייב דער אַלמנה, וועלכע האָט חתונה געהאַט פאַר ר׳ איתמרן ע״ה, אַ איד אַ תּלמיד חכם אַ גוטער מוהל

---

[1]) די אידישע קהלות האָבן שטענדיג געליטן פון די שילער־געלויפס. ווען די שילער פּו אלע קריסטליכע שולן פלעגן אָנפאלן אין די גאסן אויף אידן, ראַבעווען און שלאָגן.

[2]) Strzeliska – א שטעטל אין גאליציע.

און אַ גרויסער בריה. נאָך זיין טויט איז די דירה פאַרקויפט געוואָרן אָדער איבערגעגאַנגען בירושה צו ר׳ מיכל ר׳ זיינוויַלס ע״ה דעם אויבן דערמאָנטן קרוש ר׳ רפאלס אלמנהס שוואגער. איצט איז אָט דאָס הויז בירושה באַ ר׳ זיינוויל ר׳ מיכלס. לאָמיר זיך אומקערן צו אונזער ענין, ווי מיר האָבן זיך געגרייט פאָרן בשלום קיין אונגאַרן ברייגגען דעם וויין, וואָס מיר האָבן שוין לאַנג געקויפט אין טאָקאַי, ווי כ׳האָב אויבן באַשריבן.

מיר האָבן גענומען אין די נאָהענטע דערפער, וואָס געהערן צו דער שטאָט מונקאטש, פורן איינגעשפּאַנט מיט אָקסן און געקומען מיט זיי קיין טאָקאַי, וואו ס׳זיינען געשטאַנען די שוין לאַנג געקויפטע צוויי אין זיבעציג פאַס גוטער וויין. מיר האָבן נאָך צוגעקויפט אַן ערך פערציג פאַס גוטן וויין. די פורן זיינען געקומען צופאָרן, פאַרנומען אַלע וויינען און געקומען ביזן פאַראָם איבערן טייך טיס פון יענער זייט טאָקאַי, וואו ס׳געפינט זיך איצט אַ גרויסער בריק, וואָס איז דורכן קיר״ה געבויעט געוואָרן מיט גרויסע הוצאות. אין יענער צייט האָט מען געמוזט איבערפאָרן דעם ראָזינן טייך מיט פאַראָם אָדער שיפן.

אונזערע בעלי־עגלות די גויים האָבן, שטייענדיג אויפן ברעג טיס נעבן דער שטאָט טאָקאַי, שטאַרק זיך אָנגעשכורט, ווייל זיי האָבן געטרונקען אַ סך וויין. איך בין געגאַנגען זיי טרייבן, זיי זאָלן וואָס גיכער אַריבערגיין דעם טייך כל זמן ס׳איז נאָך טאָג. נעבן דער שטאָט איז ניט געווען קיין פּאַשע פאַר זייער פי. דערווייל איז געוואָרן נאַכט, און איין גוי פון די בעלי־עגלות איז צוגעגאַנגען צו מיר מיך אַרומנעמען, ווי דער שטייגער פון שכורים, זאָגנדיג: „זאָלט וויסן דעם טעם פונם וויין, וואָס מיר טרינקען היינט, וואָלסט דו אונז געוויס ניט געטריבן״. דער ריח פון וויין איז אַרויס פון זיין מויל און כ׳האָב דערפילט, אַז דאָס דאַרף זיין אַלטער וויין. ער האָט מיר געזאָגט, אַז מ׳פאַרקויפט דעם ראָזינגן וויין צו זיבן צל אַ קוואָרט.

תיכף האָב איך באַם פּריץ פּאַטאַי אין שטוב איבערגעערעדט מיטן ראָזינן אידן דעם שיינקער פון טאָקאַי, וועלכער האָט געהייסן ר׳ יוסף; ער האָט מיר דערציילט, אַז דער וויין איז דאָרט אין אַנטאַלן, ווייל נאָכן טויט פונם ראָזינן פּריץ זיינען איבערגעבליבן הונדערט אַנטאַלן אַלטער וויין, וועלכער איז זויער געוואָרן, און דעם פּריצעס אלמנה האָט זיי געמוזט פאַרקויפן בזול. ס׳האָט זיי געקויפט דער באַוואוסטער קצין ר׳ אליעזר דער גרויסער פון דער שטאָט קאראָלי (אין קאראָלי איז דאַמאָלס אויך געווען איינער ר׳ אליעזר אשכנזי ע״ה, האָט מען אים גערופן דער קליינער). דער ראָזינער ר׳ אליעזר דער גרויסער האָט גענומען די הונדערט אַנטאַלן וויין פאַר הונדערט רוקאַטן אויף באָרג אויף אַ יאָר און גיט זיי די שיינקערס צו פאַרקויפן לאחרים אין די דערפער. ער האָט געהאַלטן באַם ראָזינגן פּריץ

עטליכע קרעטשמעס. דערציילט ער מיר, אַז אויף דער וואָך האָט מען אים געבראַכט אַכט אַנטאַלן פון די ראָזינגע ווײַנען. ווען כ׳האָב דאָס דערהערט, בין איך תּיכּף געגאַנגען צו אים אַהיים, זיך אַראָפּגעלאָזט אין זײַן קעלער, פאַרזוכט דעם ווײַן פון די אַנטאַלן און געפונען צווישן זיי זעקס פולע און זעהר גוטע, האָב איך זיי גוט דערגאָסן און פאַרשטאָפּט די אַנטאַלן, ווי ס׳דאַרף צו זײַן, כּדי כ׳זאָל ניט דאַרפן זיך אַראָפּלאָזן נאָכאַמאָל אין קעלער אַרײַן. ווענן דעם אַלעם האָב איך געגעבן צו וויסן דעם ברודער ר׳ אריה ליב ע״ה, וועלכער האָט תּיכּף געשמועסט מיטן ראָזינגן שײַנקער ר׳ יוסף און איז מיט אים מושוה געוואָרן מכּחן מקח — ער האָט אים געגעבן פערצען דוקאַטן פאַר די דערמאָנטע זעקס אַנטאַלן. ס׳זײַנען געקומען די גויים די בעלי־עגלות, גענומען די ראָזינגע זעקס כּלים ווײַן אויף די פּלייצעס און אַרויפגעלעגט אויף זייער פור.

מיר זײַנען בשלום געקומען קיין לוואָוו מיט אַן ערך הונדערט צוואַנציג פאַס זעהר גוטן ווײַן, וועלכער איז פאַרקויפט געוואָרן לויט זײַן ווערט מיט היפּשן ריוח. אין משך פון קאָנטראַקטן איז פאַרקויפט געוואָרן דער רוב ווײַנען אין די פעסער; די זעקס אַנטאַלן זײַנען געבליבן און באַשטימט געווען פאַר די גלחים די קאַנאָניקער פון דער יעפּאַרכיע און פאַר אַנדערע פּריצים, וואָס זײַנען זיך נוהג טרינקען אַלטן ווײַן. פון פיר כּלים איז דער ווײַן פאַר־קויפט געוואָרן אָדער צעטיילט געוואָרן יערע פלאַש פאַר אַ גאָלדענעם רוקאַט, און די ראָזינגע פיר אַנטאַלן זײַנען אָנגעפילט געוואָרן מיטן גוטן ווײַן, וועלכער איז פאַרקויפט געוואָרן אירן־סוחרים קיין דאַנציג און לייפּציג. די אַנדערע צוויי אַנטאַלן זײַנען געבליבן פול און געשטאַנען ביז נאָך פּסח. איינמאָל איז דאָ אין די קאַרמעליטער גלחימס מויער איינגעשטאַנען אַ גרויסער פּריץ, דער קיעווער וואָיעוואָדע פּאָטאָצקי, ווייל די קריסטן האָבן דאַמאָלס געפּייערט עפּעס אַ יובל¹), אַ יאָר אין וועלכן ס׳ווערט לויט זייער אמונה פאַרגעבן די זינד. דער ראָזינגער פּריץ איז געקומען קיין לוואָוו רינען גאָט, כּדי די זינד זאָלן פאַרגעבן ווערן, און האָט באַראַרפט יערן טאָג גיין דאַוונען אין אַלע לוואָווער קלויסטערס. די קאַרמעליטערס הויז שטייט אין מיט שטאָט, האָט מען דאַריבער דאָס אויסגעקליבן אַלס אַכסניא פאַרן ראָזינגן פּריץ; מ׳האָט געבראַכט אַלע צרכים זײַנע, אויך אַן אַנטאַל אַלטן ווײַן, וואָס מ׳האָט געקויפט באַ די יעזואיטער גלחים פאַר הונדערט זעקס און דרייסיג דוקאַטן. זאָגט מיר זײַן דינער דער קעלער־פאַרוואַלטער, איך זאָל אים געבן עפּעס אַ גוט רעדל אויף אָנפילן די קליינע פלעשער, אין וועלכע מ׳שטעלט ווײַן צום טיש ,און דערציילט מיר, וואָסער אַ טייערער

¹) אין דער קאַטוילישער קירך איז יעדעס 25־טע יאר א יובל־יאר. אין וועלכן מ׳בעט אויף מוחל זיין די־זינד.

דער גלחשער ווײַן איז. כ׳האָב אים געגעבן אַ רעדל, בין געגאַנגען מיט אים אין קעלער אַרײַן, ער האָט מיר געגעבן פאַרזוכן דעם ווײַן און זאָגט, אַז דער ווײַן איז פונם יאָר 1700 לויט זײַער חשבון. נאָכן פאַרזוכן ענטפער איך אים, אַז בײַ אונז זײַנען פאַראַן צוויי אַנטאַלן מיט גוטן אַלטן ווײַן. דער רינער האָט געזאָגט, כ׳זאָל אים געבן פּראָבעס, וועלכע ער האָט געהיזן דעם פּריץ, און זיי זײַנען אים געפעלן געוואָרן. מ׳האָט גערופן דעם ברודער אריה ליב ע״ה, און ער איז געקומען צום פּריץ ריידן מכּחן מקח.

דער ברודער האָט געזאָגט: „אַזוי ווי ס׳איז יערערן באַוואוסט, אַז דער פּריץ זאָל לעבן איז אַ גומל חסד מיט אונזערע ברידער אידן, וועלכע זײַנען אין אַ גרויסער צאָל צעזייט אין זײַנע גיטער, און ווײַל נאָך האָט מיר באַשערט צו דינען אונזער פּריץ זאָל לעבן, וועל איך אָפּלאָזן די ראָזינע צוויי אַנטאַלן מיט מײַן ווײַן אָהן שום ריוח און וועל דעם פּריץ מוחל זײַן די צוויי הונדערט רוקאַטן פונם מקח, לויט וועלכן די גלחים האָבן פאַרקויפט איין אַנטאַל פאַר 136 רוקאַטן; הנם מײַנע אַנטאַלן זײַנען לויטן קאָליר און טעם אַביסל חשובער, וועל איך ראָך זיי פאַרקויפן דעם פּריץ פאַר 72 רוקאַטן“. די מעשה איז דעם שר שטאַרק געפעלן געוואָרן, האָט שטאַרק געראַנקט אים פאַר דער ותּרנות און געהייסן תּיכּף באַצאָלן דעם ברודער ע״ה די 72 רוקאַטן. יענער האָט ראָס געלט מקבּל געווען מיט פולווערטיגע רוקאַטן און מ׳האָט די אַנטאַלן פאַרחתמעט מיטן שררהס שטעמפּל.

אין אָב תּקי״א זײַנען מיר נאָך אַמאָל געווען אין טאָקאַי און טערצאַל און געקויפט העכער הונדערט פאַס ווײַן, אַלע גוטע לויטן טעם און במקח השוה. ביז נאָך קאָנטראַקטן תּקי״ב האָבן מיר אַלץ פאַרקויפט מיט היפּשן ריוח. פון די דריי סעזאָנען, ד. ה. פון דריי יאָר איז אונז פאַרבליבן דרייסיג אַנטאַלן אָדער פינף פאַס ווײַן סוכייאַגאַר, אויף דײַטש הייסט ראָס טרוקן־בעער אָדער אויסבראָך, וואָס ווערט געמאַכט פון טרוקענע זעהר זיסע טרויבן און מ׳קאָן אים ראַריבער ניט פאַרקויפן, ווײַל ער איז שטאַרק זיס. דער ווײַן איז געבליבן שטיין באַם קרוין־יעגער בעלסקי אין הויז, וואָס האָט ראַמאָלס געהייסן דער מעטראָפּאָליטאַנסקי הויף. דעם ראָזינגן הויף האָט ראַמאָלס געהאַלטן ר׳ משה שנאַפּיק, אַ לייטישער און פײַנער מענש. מיר האָבן אים אויך איבערגעגעבן די שליסל פונם קעלער, כּדי ער זאָל שטענדיג אַכטונג געבן אויף די פעסער ווײַן, ס׳זאָל ניט געשען קיין שאָרן. די איבעריגע ווײַנען, וואָס מיר האָבן געבראַכט נאָך דעם, האָבן מיר אויך אָפּגעלעגט אין די קאַרמעליטער גלחים׳ס קעלערס, אין זײַער מויער אַקעגן האַליטשער טויער, צו פאַרקויפן זיי ראָרטן ווי פאַראַיאָרן. די גלחים האָבן אונז געגעבן אויך אַ דירה אין זײַער מויער אין דער צווייטער טיר רעכטס בײַם אַרײַנגאַנג אין הויז; אינם ראָזינגן צימער, וואו איך בין געשלאָפן 25 יאָר,

איז איצט דאָרט איינגעריכטעט די קאַנצעלאַריע פון דער קירה״שער פּאָסט, דורך די פענסטער פונם ראָזינגן חדר דערהאַלטן שוין פון אַ סך יאָרן אַלע איינוואוינער זייערע בריף פון דער לוואָווער פּאָסט.

איינמאָל איז צום ראָזינגן ר׳ משה שנאַפּיק געקומען אַ מלוכה־באַאַמטער פון פּעטערבורג אין דער מאָסקוויטער מדינה, וועלכער איז געפאָרן קיין אונגאַרן קויפן גוטן טאָקאַיער וויין. דער ראָזינגער ר׳ משה שנאַפּיק האָט זיך פון דעם דערוואוסט און זאָגט צו אים: „פּריץ, באַ מיר איז פאַראַן צו פאַרקויפן אַ סך גוטן טאָקאַיער וויין“. ענטפערט יענער: „גוט, אויב דער וויין איז גוט און איז ראוי צום קייזערליכן טיש, וועל איך קויפן“. דריי אַזייגער באַנאַכט איז געקומען דער ראָזינגער ר׳ משה צו מיר אין שטוב אַריין, האָט מיך אויפגעוועקט און איך בין מיט אים געגאַנגען איבעררייִדן מיטן דערמאָנטן באַאַמטן. כ׳האָב אַרויסגעזעהן, אַז ער איז ווירקליך געשיקט געוואָרן פון רוסלאַנד, ווייל מיט אים צוזאַמען זיינען געקומען צען באַוואָפנטע פאַרשוינען פונם קייזערליכן חיל. ער איז מיט מיר געגאַנגען אין קעלער אַריין, האָט פאַרזוכט דעם וויין. און אַלע פופּצען פאַס, אויך אייניגע אַנטאַלן, וואָס גיין צוויי אויף אַ פאַס, זיינען אים געפעלן געוואָרן. גלייך דאָ אין קעלער האָט ער מסכים געווען צו צאָלן עלף דוקאַטן פאַר יעדן אַנטאַל. איך האָב געבעטן צו צוואַנציג אָדער לכל הפחות צו אַכצען דוקאַטן פאַר אַן אַנטאַל. אַז ס׳איז טאָג געוואָרן, זיינען מיר געגאַנגען דאַוונען שחרית. טרעפט זיך, אַז פונם שטאָט איז צום באַאַמטן געקומען דער וויין־סוחר אינגנאַץ אַ גרעק, זיינער אַ גוטער באַקאַנטער, און דער באַאַמטער האָט אים דערציילט, אַז ער האָט פאַרזוכט אונזערע ווייַנען און ער גיט צו עלף דוקאַטן פאַר אַן אַנטאַל, דער איד וויל זיי אָבער ניט פאַרקויפן און וויל שטאַרק טייער. האָט דער ראָזינגער סוחר דער גרעק געענטפערט און געזאָגט: „זיי וויסן ,אַז דאָ אין לוואָוו זיינען פאַראַן נאָך אַ סך אידן, וואָס ברייַנגען אַהערצו אַ סך וויין צו פאַרקויפן, און אַ סך פון אונז האָבן געקויפט גוטן וויין צו אַכט דוקאַטן פאַר אַן אַנטאַל, ניט מער. אינם גרויסן הויף פונם רוסישן וואָיעוואָדע פירשט טשאַרטאָריסקי זיינען אַלע קעלערס פול מיט אַזוינע אונגאַרישע ווייַנען, וועלכע ס׳ברייַנגען סקאָלער אידן און פאַרקויפן זיי דאָ בזול“. דער מאָסקוויטער שליח האָט אים געפאָלגט און זיך געקליבן גיין אָנקוקן די ווייַנען, וואָס געפינען זיך באַ די סקאָלער סוחרים. זאָגט ער צו מיר: „קום אויך מיט מיר און ווען וועסט זיך אויסגלייכן מיטן מקח, וועל איך קויפן באַ זיי און באַ דיר אַלע ווייַנען“. איך בין מיט אים געגאַנגען. ווען מיר זיינען געקומען צום קעלער, איז אונז אַרויסגעגאַנגען אַקעגן דער אלוף ר׳ יהודא ליב ר׳ אלקנה׳ס ע״ה פון סקאָלע, וועלכער האָט דאַמאָלס געהאַט אַ היפּשן סכום וויין, און געזאָגט צום מאָסקוויטער: „אויב דער

ראָזיגער סוחר דער איר וועט מיט דיר גיין אין קעלער אַריין, וועל איך ניט עפענען מיין קעלער און ניט ווייזן מיינע ווייגען". אַז כ'האָב דאָס דערהערט, האָב איך געזאָגט צום גוי: „זיי געזונט"! און זיך אומגעקערט אַהיים. מיט מיר איז אויך אַוועקגעגאַנגען ר' יעקב קלימצער פון סקאָלע. איידער כ'בין נאָך דערגאַנגען אַהיים, האָט דער מאָסקוויטער באַאַמטער שנעל זיך אומגעקערט פון דאָרטן דורך אַן אַנדער גאַס, תיכף מיך געשיקט רופן און אָנגעהויבן פאַרהאַנדלען מיט מיר. כ'האָב אַרויסגעזעהן, אַז ער וויל קויפן, נאָר דער גרעק איגנאַץ האָט פאַר אים אָנגערעדט, אַז די אונגאַרישע ווייגען ווערן אין לוואָוו פאַרקויפט בזול, ווי כ'האָב שוין אויבן דערציילט, אַכט דוקאַטן פאַר אַ גוטן אַנטאַל וויין. דעריבער איז דעם שליח געווען שווער צו מוסיף זיין אויפן מקח און באַצאָלן פאַר די ווייגען דאָס, וואָס זיי האָבן דעם ווערט. ער האָט געזעהן, אַז איך בין נאָך אַ יונגערמאַן, 23 יאָר אַלט[1]. דער עלטערער ברודער מיינער ר' אריה ליב ע"ה איז געווען אין דערהיים אין באָלעכאָוו און האָט מיך אַליין איבערגעלאָזט בײַ די ווייגען, וואָס האָבן זיך געפונען אין לוואָוו: אין די צוויי קעלערס פונם גלחישן מויער, וועלכע זיינען געשטאַנען אויף צו פאַרקויפן לאחרים קוואָרטן־ווייז, און אינם דריטן קעלער בײַם פריץ בעלסקין אין הויף זיינען געשטאַנען די גוטע ווייגען, דרייסיג אַנטאַלן סוכייאַגאַדער אָדער אויסבראָך; די ראָזיגע ווייגען זיינען געבליבן אונטער מיין השגחה, די שליסלען זיינען געווען בײַ מיר און כ'האָב געהאַט רשות זיי פאַרקויפן, ווייל מיר איז געווען באַוואוסט זייער קויף־פרייז אין אונגאַרן און די הוצאות, ביז זיי זיינען געבראַכט געוואָרן אויפן אָרט, לויט די חשבונות, וואָס זיינען געווען תמיד בײַ מיר אין דער האַנט. כ'האָב געוואוסט, וואָס זיי קאָסטן צום פאַרקויפן און כ'האָב באַשלאָסן ניט פאַרקויפן פאַר ווייניגער פון דרייסיג דוקאַטן אַ פאַס און פופצען פאַר אַן אַנטאַל. דער ראָזיגער מאָסקווער גוי אָבער האָט אויך אַזעלכע ווייגען געוואָלט קויפן בזול, ווי ס'האָט אים פאַר־זיכערט דער גריכישער סוחר איגנאַץ; ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ גאַנצן טאָג, כדי מיך אָפּנאַרן, איך האָב אָבער זיך געהאַלטן פעסט בײַם מקח צו פאַרקויפן יערן אַנטאַל פאַר אַכצען דוקאַטן. דער ראָזיגער קונה האָט זיך געגרייט מיט זיינע מענשן אין וועג אַריין, זיי זיינען שוין אַפילו אַרויסגעפאָרן מיט דער פור פון דער אכסניא און האָבן מיך געפרעגט, איך זאָל זיי זאָגן אַלערלעצט דעם מקח. כ'האָב געענטפערט, אַז כ'האַלט מיר בײַ מיין וואָרט, אַכצען דוקאַטן אַן אַנטאַל, ביז דער מאָסקוויטער, וואָס איז געזעסן אין זיין פאַעטאָן, האָט מיך צוגערופן און האָט מסכים געווען געבן 36 דוקאַטן פאַר יערער פאַס.

[1] א טעות. ר' בער איז דאמאָלס עלטער געווען.

כ׳האָב אים גענעבן מיין האַנט, און מיר זיינען מושוה געוואָרן מיטן מקח. ער האָט זיך אומגעקערט צוריק אין אכסניא אַריין, פאַרבליבן אויף נעכטינן, האָט מיר גענעבן פופצינ רוקאַטן אויף אַן אררויף און ס׳איז אָנגעשריבן געוואָרן דער קאָנטראַקט צווישן אונז. אויף די פעסער האָט ער געהייסן נעבן נייע רייפן נאָך דעם, ווי ער האָט זיי פאַרחתמעט מיט זיין שטעמפל. דאָס איבעריגע געלט, וואָס קומט, האָט ער לויטן קאָנטראַקט זיך מתחיב געווען שיקן אונז פולווערטיגע רוקאַטן דורך די פורן, וואָס וועלן קומען נעמען דעם ווייַן.

ער האָט מיר דערציילט, אַז ער פאָרט פון דאַנען קיין טאָקאַי קויפן דאָרט נאָך ווייַן. זאָג איך צו אים: „פּריץ, אויב ווע‎סט זיין אין טאָקאַי, זיי אַזוי גוט און באַצאָל דעם סוחר דעם גרעק לאַזאַר יאַנוש[1]) הונדערט זעכציג רוקאַטן לויטן וועקסל, וואָס ער האָט מיטן ברודער אריה ליבס חתימה. דער מאָסקווער שליח האָט איינגעשטימט און מיר צוגעזאָגט דאָס טון. ער האָט אָפּגעצאָלט דאָס געלט, און דער סוחר לאַזאַר יאַנוש האָט אָנגע־שריבן און זיך געחתמעט אויפן ראָזינן צעריסענעם וועקסל, אַז ער האָט מקבל געווען דעם גאַנצן סכום 160 רוקאַטן, וואָס ס׳קומט אים לויטן וועקסל. במזומנים האָט ער געשיקט 240 רוקאַטן און דער אַררויף 50 רוקאַטן, מאַכט צוזאַמען 450 רוקאַטן פאַר דרייסיג אַנטאַלן צו 15 רוקאַטן[2]). באַם מסחר מיטן ראָזינן ווייַן האָבן מיר מרויח געווען אַ העלפט פונם פרייז, 225 רוקאַטן, ר. ה. איינס אויף איינס. די ראָזינע מכירה האָב איך געמאַכט אַליין, ווייל דער ברודער ר׳ אריה ליב ע״ה איז געזעסן אין דערהיים אין באָלעכאָוו און מיך האָט ער איבערגעלאָזט אין לוואָוו מיט די ווייַנען אין די קעלערס. מיט מיר איז ניט געווען קיין שום משרת, נאָר מיין עלטערער זון יהושע ע״ה, וועלכער איז דאַמאָלס אַלט געווען ניין יאָר און געווען קראַנק אויף די פיס, האָט מען אים געבראַכט קיין לוואָוו זוכן אַ רפואה פאַר זיין קרייַנק. בשעת ער איז געווען מיט מיר, הגם ער האָט ניט געקאָנט גיין, נאָר מיט זיין חכמה האָט ער געוואוסט אַלץ, וואָס אין שטוב טוט זיך, און מיט פאַרשטאַנד אַכטונג געגעבן אויף אַלץ, וואָס מיר האָבן געהאַט אין שטוב און אין די קעלערס. איך האָב געמוזט אַכטונג געבן און אָנגרייטן אַלע נויטיגע זאַכן פאַר זיין קרייַנק, פאַרנעמען זיך מיטן לאחרים־מסחר אינם גלחישן הויז,

[1]) דער מחבר רופט אים אָן לאזאר יאנוש אזוי, ווי מ׳רעדט אין אונגארן – פריהער דעם פאמיליענאמען, דערנאָך דעם אייגננאמען. דער דאָזיגער יאָהאַן לאזאר, וואָס ווערט דאָ דער־מאָנט, איז געווען איינער פון די אָנגעזעהענסטע ווייַן־הענדלער אין טאָקאַי.

[2]) נאָר וואָס האָבן מיר געהערט, אז דער מאָסקווער קאָמיסאר האָט באוויליגט צו צאָלן 18 דוקאטן אן אנטאל.

פאַרקויפן זיין איינציקזייז יערערן, וואָס קומט טרינקען; אַלץ איז געטאָן געוואָרן דורך מיר אַליין. און אויך דעם מסחר מיטן פאַרקויפן ווין דעם מאָסקוויטער האָב איך אַליין פאַרעגרינגט.

ראַמאָלס איז באַ ר׳ משה שנאפיק אין שטוב איינגעשטאַנען אַ וויין־סוחר פון סקאָליע, דער קצין ר׳ יעקב קלימצער, מיינער אַ קרוב, מיין מומעס אַ איניקל, ר. ה. מיט מיר אַ שלישי בשלישי. ער האָט געזעהן די מעשה מיטן פאַרקויפן דעם ראָזינגן ווין דעם מאָסקוויטער און פרעגט מיך: „וויפיל האָסט דו חלק אינם ראָזינגן מסחר מיט דיין ברודער״? האָב איך אים געענטפערט, אַז איך נעם אַ דריטל פונם ריוח. אין דער אמתן איז ין ברודער אָפּגערערט געוואָרן, און ער האָט מבטיח געזען מיר גאָר אַ ערט־חלק פונם ריוח. פון ר׳ יעקבס רייד האָב איך פאַרשטאַנען זיין .ה, אַז ער זיל זעהר מאַכן מיט מיר שותפות אין וויין־האַנדל. מ׳האָט מיר אַפילו קיין פערט־חלק אויך ניט געגעבן, און דער ברודער מיט זיין ווייב דער באַוואוסטער גבירנטע רחל ע״ה האָבן מיט מיר משנה געווען. זי האָט אַרויסגעקוקט אויף זיין טויט (הגם זי האָט געהאַט אַ גרויסע תוספת־כתובא) און האָט מורא געהאַט, איך זאָל וויסן עפּעס פון זיין ירושה. זי האָט אויך מקנא געווען מיין ווייב לאה ע״ה, וועלכע האָט באַקומען אַ נאָמען צווישן אירן און גויים להבדיל פון אַ גאַנצער גבירה. צוליב דער קנאה, וואָס האָט קיין תקנה ניט, איז באַ איר געוואַקסן שנאה אין האַרצן. ווען כ׳האָב דאָס דערזעהן, האָב איך געמווט מסכים זיין צעטיילן זיך מיטן שותפות, וואָס כ׳האָב געפירט צוזאַמען מיטן ברודער ע״ה אין משך פון דריט־האַלבן יאָר.

לויט די חשבונות פון די רייסטערס, וואָס זיינען באַ מיר געפירט געוואָרן, זינט מיר האָבן אָנגעהויבן דעם מסחר מיטן ברודער, זיינען מיר געווען דריי מאָל אין טאָקאַי קויפן ווין פאַר היפּשע סכומים; כ׳האָב קלאָר געמאַכט אַלע הוצאות פון די וויינען־קניות און די הוצאות פון די פורן אויף ברייינגען זיי, אַלע הוצאות פון אונזערע נסיעות קיין אונגאַרן און אונזערע הוצאות אין לוואָוו באַם פאַרקויפן דעם ווין. אויך דעם ברודערס הוצאות פון זיין נסיעה נאָך דער מכירה פונם ווין קיין בראָד, וואו ער האָט אויסגעגעבן אַ היפשן סכום, העכער צוויי טויזנט פוילישע גילדן, וויל ער האָט ראָרטן געקויפט קליידער און תכשיטים פאַר זיין ווייב און האָט באַצאָלט פאַר אַ גאַרניטור פון דער פרייסישער קיניגנס קליידער אַכטציג דוקאַטן. די קליידער זיינען געווען פון גוטער זיידענער מאַטעריע פאַרטשאַ און געשטיקט מיט גוט גאָלד, אַז ס׳איז נאָך אַזוינס אין אונזער לאַנד ניט געזעהן געוואָרן. דער ברודער האָט געוואָלט אויך מיין ווייב דער צנועה לאה ע״ה געבן אַ יופּקע אָדער אַ קאַפּטן; ווען ער איז אָבער געקומען אַהיים, האָט זיין

ווייב רחל ע"ה אויסגעכאַפּט אַלצדינג צו זיך אין די הענט און האָט אונז ניט געגעבן פון דעם אַפילו, וואָס האָט דעם ווערט אַ פּרוטה. כ'האָב דעם ברודער מותּר געווען אויך די הוצאה און ס'איז איבערגעבליבן ריינער ריוח נאָכן מנכה זיין דעם קרן, וואָס ס'איז אַריינגעלעגט געוואָרן אין מסחר באַ דער התחלה פון די וויין־קניות, פערצען טויזנט פּוילישע גילדן.

פונדעסטוועגן בין איך אַרויס מיט אַכטציג דוקאַטן אויף מיין חלק. כ'האָב געהערט, אַז סקאָלער פאַרשווינען האָבן געבראַכט פון אונגאַרן גוטן וויין. האָב איך געטראַכט, אַז מ'דאַרף קויפן עטליכע פאַס, פירן קיין לוואָוו און פאַרקויפן זיי אונזערע באַקאַנטע פּריצים נאָך איידער ס'וועט קומען דער ברודער מיט זיין וויין. כ'בין געקומען קיין סקאָלע און פאַרפאָרן צו ר' יעקב קלימצער ע"ה, האָב פאַרזוכט ווייִנען באַ אַ סך סוחרים און ניט געקאָנט אויסגלייכן זיך מיט זיי, בין איך געבליבן נעכטיגן און אויף אין דערפריה האָב איך ווי ס'דאַרף צו זיין אָנגעזאָטלט מיין פערד און געגאַנגען זיך געזעגענען מיט ר' יעקבן דעם בעל־הבית פון מיין אכסניא. ער איז נאָך געליגן אין בעט און געשלאָפן, האָט ער זיך אויפגעכאַפּט, גלייך אויפגעשטאַנען פונם בעט, אָנגעכאַפּט די צוים פון מיין פערד און געבעטן מיך, איך זאָל ניט אַוועקפאָרן, ביז מ'וועט אָפּדאַווענען שחרית אין שול. ער איז תּיכּף אַוועקגעגאַנגען און איבערגערעדט מיט די וויין־הענדלער און באַ ר' מאַנוס האָבן מיר געפונען עלף פאַס גוטן וויין, מיר האָבן זיך אויסגעגלייכט מיטן מקח און באַצאָלט דעם פּרייז פון דער קעשענע. דאַמאָלס האָט דער דאָזיגער ר' יעקב אַרויסגעזאָגט זיין כונה מיטן מויל און זאָגט צו מיר: „גוטער ברודער, ר' בער, לאָמיר מאַכן צוזאַמען שותּפות; די ווייִנען, וואָס דו האָסט געקויפט באַ ר' מאַנוסן, גיב איין אין שותּפות אַריין, און איך וועל געבן אַקעגן דרייצען פאַס פון מיין וויין, וועלכער איז אַביסל בעסער פון ר' מאַנוסעס וויין, ווי דיר איז באַוואוסט, ווייל דו האָסט אים פאַרזוכט. מיר וועלן ביידע פאָרן קיין לוואָוו, אפשר וועט גאָט געבן און מיר וועלן פאַרקויפן דעם וויין, איידער ס'וועלן אָנקומען אַנדערע סוחרים". כ'האָב אים געפאָלגט און מיר האָבן געמאַכט צווישן זיך אַ שותּפות־כתב.

מיר זיינען געקומען מיטן וויין קיין לוואָוו אין אלול ת"ב און אים אָפּגעלעגט אין די קעלערס פון די קאַרמעליטער גלחים'ס מויער, וואו כ'פלעג פאַרקויפן דעם וויין, וואָס האָב געהאַט מיטן ברודער בשותּפות. נאָך האָב איך געקויפט אין לוואָוו באַם אלוף ר' יהודא ליב לישוויצער ע"ה, וועלכער איז געזעסן אין לוואָוו מיטן זיין שוואָגער דעם קצין ר' נחמנס ווייִנען, האָב איך באַ אים געקויפט אַכצען פאַס גוטן וויין; ער האָט ניט געטויגט צו ריידן מיט די פּריצים און ניט געקאָנט זיי פאַרקויפן, האָט ער דאַריבער געמוזט זיי פאַרקויפן אונז פאַרן קרן. אויך פון די דאָזיגע ווייִנען האָבן מיר פאַר־

קויפט אַ סך פעסער. רעם איבעריגן ווין האָבן מיר איבערגעלאָזט אין לוואָוו אויף רער השגחה פון מיין ברודער ר׳ אקסילראר בענרעט ע״ה. אויך מיין שותּף ר׳ יעקב האָט איבערגעלאָזט אין לוואָוו באַם ווין זיין ברודער ר׳ יצחק ע״ה. מיר האָבן צונויפגעזאַמלט ראָס גאַנצע געלט פונם פּריון, און איך מיטן שותּף האָבן זיך צונעגרייט און געפאָרן קיין אונגאַרן.

אָנהויב חשון תּק״יב זיינען מיר געקומען קיין מישקאָלץ און געקויפט ראָרט אַ היפּשן סכום מיטלע ווייגען, ווייל די אַלטע מאַשלאַש־ווייגען זיינען מער ניט בנמצא געווען צו קויפן. באַם סוחר רעם גרעק זאַמבעק האָבן מיר געזעהן איינינע אַלטע מאַשלאַש־ווייגען, ער האָט אָבער ניט געוואָלט פאַרקויפן פון זיי קיין איין פאַס אַפילו...

ערשטע הוספה

...און ער[1]) האָט מפרש געווען די ראָזינגע נביאות אויף זייער פאַלשן משיח, וואָס זינט ער איז געקומען איז צוגענומען געוואָרן די ממשלה בּאַ אידן. איינינע פון די אידן האָבּן זיך אַפילו בּאַמיהט צו ענטפערן און אַרויסשטעלן אַלערליי קשיות קעגן אָט דעם פירוש זייערן. ס׳קאָן ניט זיין, אַז יעקב אבינוס רייד אינם פּסוק לא יסור שבט מיהודא זאל נביאות זאָגן אויף ישון. דער גלח יעקב ראַרלינסקי, אַ לובּלינער קאַנאָניקער, האָט וועגן דעם אַ סך שקרים געשריבּן אין זיין בּוך, וואָס ער האָט מחבר געווען און אים אַ נאָמען געגעבּן נאָכן רב ר׳ שמואל (אויף פּויליש — סאַמאָעל ראַבּין); דער בּוך איז פול מיט שטותים און מיאוסע ליגנס, וואָס ס׳איז ניט כדאי אַרויפבּרייננען אויף פּאַפּיר און אַרויסזאָגן פאַר קלוגע מענשן. אָט דער בּוך זיינער איז צום דריטן מאָל אָפּגעדרוקט געוואָרן אין לובּלין אין יאָר 1753 לויט זייער חשבון, און אין דעמזעלבּן יאָר איז ער געקומען מיר צו די הענט און כ׳האָבּ אים געלייענט. אַחוץ אָט דעם בּוך „סאַמאָעל ראַבּין", האָבּ איך געלייענט נאָך אַנדערע זייערע רעליגיאָנס־בּיכער, וואָס ריידן וועגן אידן, שילטן און מאַכן צו שאַנד דאָס אידישע פאָלק און אונזער הייליגע תּורה שבּעל פּה. כ׳האָבּ זיי אַלע געלייענט מיט גרויס עגמת־נפש, האָבּ אָבּער אַ סך זיך אָפּגעלערנט און שטודירט זייער געלערנטע שפּראַך. כ׳האָבּ פון זייערע רייד אַרויסגעזעהן, ווי גרויס זייער שטות און עקשנות איז. ס׳איז שקר וכזב אַלע זייערע בּאַווייזן, ווייל זיי גלויבּן אין אַזוינס, וואָס לא היה ולא נברא. און מיין שכר־טרחה פאַר אָט דעם מיאוסן לימוד איז געווען דאָס, וואָס ס׳איז דערפון אַרויסגעקומען אַ נוץ פאַר מיר און ממש פאַרן גאַנצן כלל ישראל. בּשעתן גרויסן און בּאַוואוסטן ויכוח, וואָס מיר און כלל ישראל האָבּן געהאַט אין לוואָוו מיט דער פאַלשער סעקטע, וואָס

[1]) ווי מיר האָבּן שוין געשריבּן אין דעם אריינפיר, זיינען די ערשטע 42 זייטלאך פונם מאנוסקריפּט בּלויז אבּערזעצונגען פון צוויי היסטאָרישע בּיכער, וועלכע האָבּן פאר אונז קיין אינטערעס ניט. די שטעלן, וואָס האָבּן א שייכות צום מחבּרס בּיאָגראפיע, בּריינגען מיר דאָ צום סוף פון די „זכרונות". ארומריידנדיג דעם קאָמענטאר פונם ענגלישן מחבּר פּריידאָ אויפן פּסוק לא יסור שבט מיהודה (בּראשית, קאפּיטל 49, פּ. 10), בּאמערקט ר׳ בּער, אז פּריידאָ איז זיך טועה.

גלויבן אין שבתי צבי ימח שמו, ווען איך בין געווען איבערזעצער פון פויליש אויף לשון קודש און פון לשון קודש אויף פויליש, האָב איך פאַר־שריבן און פאַרצייכנט אַלע קשיות און תירוצים און די תשובה, וואָס ס'האָט געענטפערט אונזער גרויסער רב ר' חיים הכהן ראַפּאָפּאָרט זצ"ל, דער אב בית דין פון לוואָוו און דעם קרייז, אין יאָר תקי"ט אינם גרויסן לוואָווער קאַטוילישן קלויסטער, ווי כ'וויל אי"ה געענוי באַשרייבן אַלץ אויף זיין אָרט.

נאָך די אַלע רייד, נאָכדעם, וואָס כ'בין אַראַנק נאָט געבליבן זיכער מיט מיינע מיינונגען, ווי כ'האָב באַשריבן אין אָנהויב פון מיין הקדמה, האָבן אַלע גויים, פריצים און אַלע איבעריגע קריסטן אַרויסגעזעהן און דערוואוסט זיך, אַז כ'קאָן לייענען אין זייערע ביכער און בין בקי אינם גאַנצן אינהאַלט פון זייער תורה מיט זייערע פילע ידיעות אין די וועלטליכע זאַכן. איין פריץ האָט מיר געבראַכט אַ בוך פון אַ אויסלענדישן מחבר יאַן באָטעראָ בענעסיאוס איבערזעצט דורכן גלח לענציציוס פון איטאַליעניש אויף פויליש. דער בוך הייסט „טיאטראם סוויאטא" און איז צום צווייטן מאָל אָפּגעדרוקט געוואָרן אין קראָקע אין יאָר 1659[1]) נאָך קריסטוס געבורט. ער האָט מיר געזאָגט, אַז דער ראָזינער מחבר שרייבט אַ סך וועגן[2])..., וואָס ס'איז כדאי איך זאָל איבערלייענען און וויסן אַלע פּאַסירונגען, וואָס ס'האָט געטראָפן מיט אונזער פאָלק ישראל, וועלכעס איז צעזייט געוואָרן איבער אַלע לענדער...

---

[1]) דער מחבר שרייבט תר"נט לישו און האָט אַרויסגעלאָזט דאָס וואָרט טויזנט. דער ספר, וואָס דער מחבר דערמאָנט דאָ, הייסט אויף איטאַליעניש: Relazioni Universali, ז. אריינפיר.

[2]) פעלן עטליכע ווערטער.

צווייטע הוספה

און מיין תּשובה[3] ראַרויף, וואָס כ׳האָט געפונען אין זייערע בּיכער, וועל איך אי״ה בּאַשרייבּן אין אַ בּאַזונדערן חיבּור. אין מיין כתב־יד האָבּ איך שוין אויסגערעכנט, וואָס כ׳האָבּ איבּערגעזעצט פון זייער שפּראַך אויף אונזער הייליגער שפּראַך פונם בוך „סאַמאָעל ראַבּין״, ד. ה. דער רב ר׳ שמואל, וועלכן ס׳האָט מחבּר געווען אַ קריסטליכער גלח יעקב ראַדלינסקי און איבּערזועצט אין יאָר 1733 לויט קריסטוס פון לאַטיין אויף פּויליש און אין 1753 איז ער אָפּגעדרוקט געוואָרן אין לובּלין. פון אָנהויבּ בּיזן סוף איז ער פול מיט שקרים און שטותים און ס׳איז ניט כדאי צו דערמאָנען צווישן חכמים. זיינע רייד האָבּן בּאַ די קריסטן אַרויסגערופן גרויס שנאה אַקעגן אידישן פאָלק. און ווער ס׳וויל, קאָן אין אים אַריינקוקן, ווייל ער געפינט זיך נאָך ער היום בּאַ די גויים, און וועט זעהן, אַז וואָס ער האָט געשריבּן אויף זייט 114 און ווייטער איז אַלץ ליגן...

---

[3] ארומריידנדיג פריידאָס קשיה, פארוואָס די אידן זיינען פארעקשנט און גלויבן ניט, אז משיח איז שוין געקומען, וויזט ר׳ בּער אָן, אז די תשובה דארויף האָט ער בּדעה צו בּאשרייבּן אין א בּאזונדערן ספר. די דאָזיגע שטעל איז וויכטיג, ווייל פון איר זעהען מיר ארויס, אז דער מחבּר האָט געהאט בּדעה צו שרייבּן דעם ספר „דברי־בינה״, וועגן וועלכן מיר ריידן אין דעם אריינפיר.